

LUND UNIVERSITY

Bilder av småstaden - om estetisk värdering av en stadstyp; Images of the Small Town - on Aesthetic Evaluation of a Townscape

Sternudd, Catharina

2007

Link to publication

Citation for published version (APA):
Sternudd, C. (2007). *Bilder av småstaden - om estetisk värdering av en stadstyp; Images of the Small Town - on Aesthetic Evaluation of a Townscape*. [Doktorsavhandling (monografi), Institutionen för arkitektur och byggd miljö]. Department of Architecture and Built Environment, Lund University.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00



BILDER AV SMÅSTADEN

om estetisk värdering av en stadstyp

Catharina Sternudd

Bilder av småstaden

Bilder av småstaden

om estetisk värdering av en stadstyp

Catharina Sternudd

Institutionen för arkitektur och byggd miljö, LTH
Lunds Universitet
Lund 2007

Catharina Sternudd
Bilder av småstaden - om estetisk värdering av en stadstyp
Akademisk avhandling

Bildkällor
Omslag Stadskarta 1893, Karlshamns kommuns centralarkiv.
s 34 Karlshamn 1666, Karlshamns kommuns centralarkiv.
s 34 Karlshamns äldsta stadsplan, Rosengren 1918.
s 38 Stadskarta 1893, Karlshamns kommuns centralarkiv.
s 41 Teatern med Järnvägshotellet från 1897, foto: Arne Andersson ur *Karlshamnsbilder*.
s 41 Hyreshus från 1902 och 1905l, foto: Tomas Nylund.
s 41 Bostadshus från 1950-talet, foto: Tomas Nylund.
s 42 Möllebacken 1951, foto: Arne Andersson ur *Karlshamnsbilder 2*.
s 44 Drottninggatan korsas av Södra Fogdelyckegatan, foto: Tomas Nylund.
s 45 Hörnet Erik Dahlbergsvägen - Rådhusgatan 1965, foto: Arne Andersson ur *Karlshamnsbilder 2*.
s 45 Hörnet Erik Dahlbergsvägen - Rådhusgatan 1998, foto: Arne Andersson ur *Karlshamnsbilder 2*.
s 47 Vy från klockstapeln västerut 1951, foto: Arne Andersson ur *Karlshamnsbilder 2*.
s 47 Vy från klockstapeln västerut 1998, foto: Arne Andersson ur *Karlshamnsbilder 2.*
Alla övriga bilder av författaren

© Text Catharina Sternudd 2007
© Bild respektive upphovsman

Grafisk form Catharina och Hans T Sternudd

Institutionen för arkitektur, avdelning stadsbyggnad
Lunds Tekniska Högskola

ISBN 978-91-7740-086-8
EAN 9789177400868

Tryckt hos KFS AB, Lund 2007

Innehåll

FÖRORD 9

1 INLEDNING 11
Syfte och frågeställningar 14
Metoder och disposition 16
Avgränsningar 18
Begrepp och deras användning 19
Bakgrund 22

2 SMÅSTADEN KARLSHAMN 33
Karlshamns bebyggelseutveckling 33
Karlshamn idag 45

3 KARLSHAMNSSTUDIEN 49
Enkätformulären 52
Textenkäten 53
Bildenkäten 57

4 KARLSHAMNSSTUDIENS RESULTAT 61
Textenkäten 61
Bildenkäten 82
Sammanfattning och diskussion 90
Karlshamnsstudien diskuteras 96

5 FORSKNING OM ESTETISK VÄRDERING 103
Estetiska preferenser för landskapstyper 107
Estetiska preferenser för byggd miljö 109
Preferens för speciella miljöer 116
Svenska småorter 120
Ny stadsmässig bebyggelse 121
Vem tycker vad? 123

Arkitekters estetiska preferenser 126
Sammanfattning och diskussion 129
Estetisk värdering diskuteras 133

6 Arkitekters estetiska värderingsmönster 137
Arkitekturprofessionens diskurser 138
Arkitektutbildningen 149
Arkitekturens kanon 152
Småstaden under 1900-talet 155
Sammanfattning och diskussion 159
Arkitekters estetiska värderingsmönster diskuteras 162

7 Diskussion 163
Estetisering i allmänhetens intresse 163
Arkitekters uppdrag 165
Arkitekters utgångspunkter för gestaltning 166
Kan man bygga småstad? 168

Sammanfattning 171

Summary 177

Litteratur och källor 183
Internetkällor 189

Bilaga: Enkätformulär 191

Förord

När jag påbörjade min forskarutbildning valde jag ett udda ämne. Småstaden var inte särskilt uppmärksammad som urban form, och att intressera sig för vad allmänheten i Karlshamn tyckte var vackert kändes nästan provocerande inaktuellt. Tiden har sprungit ifatt min avhandling, och idag är småstaden ett ämne som ofta diskuteras bland arkitekter och planerare.

I likhet med de flesta människor gillar jag gamla hus. Som ung i Karlshamn hade jag ofta anledning att fundera över hur lättvindigt stadens planerare hanterat den småstadsmässiga bebyggelsen. Jag bodde med rivningskontrakt i en fin men sliten gammal kåk som fick ge plats för enkel, torftig bebyggelse med mindre bostadsyta. Jag kämpade för att vårt lokala Musikforum skulle få ta över en tegelbyggnad som istället jämnades med marken. Ofta kände jag att den gamla bebyggelsen hade kvaliteter som den nya saknade.

Under den första terminen på arkitektutbildningen möttes vi av lärarnas lovord om Anshelms byggnader på Lunds tekniska högskola, och jag minns min reflektion: vad kommer denna skola att göra med mig? Och ja, min utbildning har lärt mig tycka om de röda institutionsbyggnadernas skarpskurna former. Den mörkröda tegelkyrkan i miljonprogramsområdet Klostergården, där jag och min familj trivs alldeles utmärkt, är också vacker i mina ögon – i synnerhet som fond bakom vårens skira grönska. Bland nyare arkitektur tillhör fasaden på den nya lärarhögskolan i Malmö mina absoluta favoriter. Mot pastischer i banaliserad form reagerar jag med ryggmärgen. I dessa estetiska värderingar är jag förmodligen en typisk arkitekt.

Välgjorda, försiktiga transformeringar av äldre tiders uttryck har jag emellertid aldrig lärt mig ogilla – min bakgrund i Karlshamn har gjort mig skeptisk mot stora ord om vad framtiden kräver. De röda trähusen vid Mieån i Karlshamn är i mina ögon en alldeles utmärkt omtolkande syntes av magasinsbyggnaderna på andra sidan ån och stadens äldre bostadsbebyggelse. De är gjorda med inlevelse och har den anknytning till platsen som nutida arkitektur, liksom pastischer, alltför ofta saknar. I detta delar jag många Karlshamnsbors estetiska värdering.

Doktorsavhandlingar förändrar inte världen. Men jag vill gärna tro att mitt arbete i någon mån kan bidra till en ökad förståelse för allmänhetens förväntningar om en estetiskt tilltalande omgivning.

Många har på olika sätt medverkat till att denna avhandling har blivit skriven och alla är värda ett varmt tack. Först vill jag tacka min huvudhandledare Johan Rådberg som trodde på min ursprungliga idé, och som med fast hand lotsat mig under doktorandtidens stunder av tvivel och ambivalens. Tack också till mina biträdande handledare Thorbjörn Laike, som varit ett stort stöd i arbetet med enkäter och miljöpsykologiska texter, och Mats Hultman vars skarpa intellekt och varma omtänksamhet var precis det som behövdes under det avslutande slitet.

Tack till Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse som genom forskningsprojektet *Den mänskliga staden* finansierade mina första två år av doktorandstudier, till Dagny och Eilert Ekvalls premie- och stipendiefond som finansierade enkätundersökningen och till Helgo Zettervalls fond som bidrog med medel till tryckning av avhandlingen.

Louise Nyström tackas för värdefulla synpunkter vid slutseminariet. Gunnar Sandin, Thomas Nylund och Jenny Hällström, förtjänar ett stort tack för kloka kommentarer till texter i olika stadier. Tack Laura Liuke som hjälp mig med tolkning från finska, och tack alla tidigare och nuvarande doktorandvänner som läst och kommenterat delar av mitt arbete. Mårten Dahlrot läste hela texten i elfte timmen, tack för din insats.

Karlshamnsstudien utgjorde huvuddelen av min licenciatuppsats och många hjälpte mig att få den i hamn. Stadsarkitekt Mårten Dunér hade viktiga synpunkter på enkätens byggnader och platser. Den tjänstvilliga personalen på kommunens arkiv hjälpte till att ta fram kartmaterial och lånade ut bokverket om Karlshamns historia. Karlshamnskännaren Lars Dreje delade med sig av sin kunskap om stadens historia och utveckling och Karlshamnsfotografen Arne Andersson lät mig använda några av hans bilder. Många tack för det. Min doktorandkollega Thomas Nylund hjälpte till att kolla alla enkätsvar och lånade ut bilder, tack för det. Tack Mårten Dahlrot som uppdaterade min kunskap om lokala namn på byggnader och platser. Tack till er som delade ut enkäter och tack särskillt till alla som intresserat och engagerat svarade på mina frågor.

Speciellt tack till Hans för alla långa diskussioner om småstad och arkitektur och för arbetet med redigering och layout. Sist men mest vill jag innerligt tacka mina kära, Lisa, Ture och Hans (igen), för att ni med oändligt tålamod och mild vänlighet har stått ut med sena kvällar och helgarbete och gett mig fullständig frihet att jobba klart.

1 Inledning

Småstaden är ett aktuellt tema i dagens stadsbyggnadsdiskussion. Småstadsbegreppets användning på internets hemsidor avspeglar en positiv föreställning om livet i en liten stad – ordet småstad används flitigt i marknadsföringen av kommuner, bostadsprojekt och semestermål.[1] Småstadstemat motsvaras ibland av småstadsmässig miljö präglad av äldre träbebyggelse i en till tre våningar längs smala gator och stenlagda torgplatser – som vi ser småstaden representeras på vykort och i turistbroschyrer. Men ofta används småstadsbegreppet för att beskriva en förväntan om en positivt laddad omgivning och – i förlängningen – möjligheten till ett gott liv. Småstaden kopplas till uttryck som *trivsel*, *gemenskap*, *trygghet* och *lugn*. Man skriver om *charmig småstadskaraktär*, *småstadsidyll* och *småstadens närhet*. Det är uppenbart att ordet småstad förväntas väcka positivt gensvar. Småstadens positiva konnotationer bekräftas av att begreppet används för att frammana en målbild i formuleringar av kommunala strategier. Här är kopplingen till bildmässig likhet ibland mycket svag – småstaden används som förebild även i samhällen som domineras av bebyggelse från 1900-talets andra hälft – det verkar handla om att frammana associationer till ett samhälle som månar om sina invånare.[2]

Intresset för småstaden gäller också stadens fysiska gestalt i form av historiska stadsplaner och traditionell arkitektur. Stadsplanerare och arkitekter hänvisar till småstaden som visuell företeelse och stadsstruktur när de beskriver förebilder för nya projekt. Nya områden med småstaden som planeringsförebild byggs i olika delar av landet. Ibland är det stadsstrukturen – ett finmaskigt gatunät med småskalig bebyggelse och kanske ett centralt torg – som för tankarna till småstaden, andra gånger kan det vara bebyggelsens

1. För kommuners presentation med hänvisning till småstad se t. ex. Eksjö kommun (2007), Norrtälje kommun (2007), Nynäshamn (2007), Piteå kommun (2007) och Sölvesborgs kommun (2007).

2. I en ny kommunplan för Upplands Väsby formuleras småstaden som förebild: ”Begreppet småstad skall tolkas som att staden skall ha en skala och en utformning som är anpassad efter människans behov och som är trygg och tillgänglig för alla.” (*Framtidens Upplands Väsby* 2005). Sundbybergs översiktsplan vill att ”Sundbybergs starka identitet som småstad ska genomsyra all planering.” (*Sundbybergs översiktsplan* 2001).

estetiska uttryck som ger småstadsassociationer. I småstadskonceptet ingår också tankar om funktionsblandning. Lokaler för handel, kontor och service sprängs in i bostadsbebyggelsen – ofta i gathusens bottenvåningar.

Debatten om småstaden som nytt stadsbyggnadsfenomen avspeglas bara i liten omfattning i verkliga projekt. En snabb sökning, via Internet, på Swecos, Peabs, Riksbyggens, HSBs och White arkitekters pågående och nyss avslutade projekt uppvisar en stor dominans av konventionellt bostadsbyggande i form av bostadsrätter och hyreslägenheter i stora och ofta friliggande byggnadskroppar i 4-8 våningar, ett och annat höghus och så friliggande villor och parhus i glesa klungor i renodlade bostadsområden. Några småstadslika områden har dock byggts och fått stor publicitet. Ett tidigt exempel är förnyelsen av villasamhället Staffanstorp där ett nytt småstadslikt centrum byggdes på 1990-talet med butiker och bostäder i kringbyggda kvarter längs trädkantade gator. Järla sjö i Nacka och Jakriborg i Hjärup (Staffanstorps kommun) mellan Lund och Malmö är exempel på nya stadsdelar som planlagts med småstaden som förebild (se s 23 ff.). Områden med småstaden som formmässig inspiration planeras och byggs också i Lomma hamn, Ursvik i Sundbyberg och Linero-Norränga i Lund.

SMÅSTADEN ÄR KONTROVERSIELL

Småstadens återkomst (s 155 ff.) som förebild för stadsbyggande är ett kontroversiellt fenomen. I media förs en livlig debatt där tongivande arkitekter och kulturskribenter ifrågasätter det lämpliga i att söka gamla förebilder för nytt byggande. Kritiken utgår ofta ifrån småstadens traditionella struktur och estetiska uttryck. Man menar att arkitektur ska spegla sin tid och debatten förs med slagord som nostalgi och retrostad, kuliss och präktighet. Småstadsbyggandet kritiseras för att vända sig till en etniskt homogen och välbeställd svensk medelklass, för att förespråka enkla och universella lösningar på svåra problem och för att överbetona estetiska aspekter på bekostnad av andra.

Varför är småstaden som förebild så kontroversiell? Konflikten kan ses som ett uttryck för en djupgående kulturkonflikt kring synen på förändring, där storstaden blivit sinnebild för ”det moderna”, och småstaden för ”det traditionella”. Småstaden och storstaden som kulturella konstruktioner är bärare av en mängd konnotationer, somliga negativa och andra positiva. Debattörer från båda sidor tenderar att förutsätta uppdelningens och polariseringens giltighet utan att problematisera de referenser och begrepp som upprepas i diskussionen. På så vis förstärks uppfattningarna och övergår inte sällan i rena fördomar. En uppställning av emotionellt färgade föreställningar som associeras till begreppen småstad respektive storstad kan innehålla följande ordpar.

småstad	**storstad**
stagnation	dynamik
traditionell	modern
gemenskap	främlingskap
kontroll	anonymitet
beroende	frihet
idyll	spänning
nostalgi	framstegstro
emotionell	rationell
inskränkt	öppen

Småstaden som kulturell konstruktion bär också med sig en visuell föreställning, en idealiserad typbild, om småstaden som byggd miljö. Låga träkåkar och stenlagda torg, smidda skyltar och bilfria gator, plank längs trottoaren och livfulla, grönskande innergårdar hör till bilden och knyts till positiva eller negativa föreställningar beroende på sammanhang och vem som uttalar sig. De småstadsmässiga miljöerna beskrivs av många i termer av trygghet, trivsel och intimitet medan samma typ av bebyggelse i andra sammanhang blir sinnebilden för inskränkthet, slutenhet och nostalgi. Debatten om småstaden som hot eller idyll anknyter till en idealiserad bild av småstadens bebyggelse och en förenklad förställning om livet i småstaden. Kritiken mot småstadsbyggandet kommer måhända från människor i olika delar av landet men den ger ofta uttryck för ett storstadsperspektiv.

Vid sidan av föreställningarna existerar verkliga småstäder. En stor del av Sveriges befolkning bor i dessa samhällen och lever småstadsliv. I den verkliga småstaden finns ofta den genuina småstadsbebyggelsen, men även nyare tiders planering har satt avtryck. Trafikens behov, moderna konsumtionsmönster och 1900-talets storskaliga bostadskomplex har påverkat stadsbilden längs infarter och i stadskärnan. Den stora blandningen med gammalt och nytt sida vid sida inom ett begränsat område liknar inte småstaden som idealiserad typbild. Den gamla småstadens invånare är i sin vardag omgivna av såväl den gamla småstadsmässiga bebyggelsen som de tillägg som genererats av senare tiders överlagringar. För antikvarier, den del av professionen som arbetar med bevarande, är den genuina småstadsbebyggelsen knappast kontroversiell. De sammanhållna delar av väl bevarad äldre bebyggelse som finns i många småstäder, och som liknar den idealiserade bilden, är sällan ifrågasatta och röster för rivande skulle idag knappast tas på allvar.

Men debatten handlar inte om den befintliga småstaden utan om att bygga nytt med gamla förebilder. Bland planerare och arkitekter – vilkas yrkesroll identifieras med förnyelse, framtid och dynamik – är den beskrivna kulturkonflikten därför ständigt aktuell. Varje nytt projekt som diskuteras i kulturmedia eller arkitekturtidskrifter värderas mot bakgrund av hur man kan bygga idag – hur den tid vi lever i på bästa sätt kan uttryckas i plane-

ring och arkitektur. Tidsperspektivet är en allmänt accepterad måttstock för bedömning. *Att* byggandet ska spegla sin samtid, eller framtid, är sällan ifrågasatt – debatten gäller *hur*.

Debatten om småstad och storstad, framtid och tradition tangerar en ständigt aktuell diskussion om estetisk utformning av arkitektur och stadsbyggande. Argumentationen förs utifrån liknande ideologiska eller idémässiga grunder och ståndpunkterna är också här mycket polariserade. Den ena polen framhåller skönhet eller attraktivitet som en viktig aspekt av stadsbyggande, medan den andra polen är skeptisk till *estetisering* och ser ambitionen att skapa vackra stadsrum som uttryck för marknadsaktörers girighet, eller kommunal självhävdelse.

Skönhet är ett problematiskt begrepp inom arkitektprofessionen. Under lång tid har ordet skönhet ogärna använts – i synnerhet inte som eftersträvansvärt mål. En förändring kan märkas men när skönhet diskuteras i texter om arkitektur är det fortfarande ofta i form av en negation: *stadsplanering handlar inte bara om vackert och fult*, *arkitektur kan aldrig reduceras till en fråga om estetik*. Estetisk ambition betraktas med skepsis. Småstaden som förebild aktualiserar därmed den kännbara spänningen mellan den som skapar och den som upplever och använder arkitektur och stadsrum – mellan arkitekt och allmänhet. Lekmän verkar uppskatta småstadens arkitektur medan kritiken i första hand kommer från yrkesverksamma med koppling till arkitektur och planering.

I detta perspektiv är det vare sig märkligt eller överraskande att den nya småstadstrenden är kontroversiell. Byggandet av den nya småstaden sker med den uttalade ambitionen att skapa vackra och trivsamma miljöer, och att använda den traditionella staden som förebild strider mot vad kulturskribenter, arkitekter och planerare upplever som grundförutsättningarna för arkitektyrkets utövande. Oavsett om man arbetar i en befintlig liten stad eller i en storstad är kravet och förväntan på nyskapande grundläggande och oeftergivligt. Dock är kåren splittrad – de nya småstadslika områdena ritas ju av arkitekter. Betraktare inom professionen ger ibland uttryck för stark ambivalens – å ena sidan ser de nya områdena trevliga ut, stadsrummen är välproportionerade och det verkar verkligen trivsamt, men å andra sidan är det ju inte riktigt rätt att bygga såhär.

Syfte och frågeställningar

Avhandlingens syfte är att öka kunskapen om olika estetiska värderingsmönster relaterade till stadsrum, och därigenom skapa underlag för en fördjupad diskussion om den estetiska aspekten av stadsutformning. Småstadsbebyg-

gelsen väcker frågor om arkitektyrkets innersta väsen och yttersta mål, och argumentationen omkring dess estetiska uttryck förtydligar en problematik som behöver hållas ständigt aktuell – den som ligger i hur och från vilka idémässiga, estetiska och ideologiska utgångspunkter arkitekter ger form åt människors livsmiljö.

Avhandlingens övergripande frågeställning är: *Vad är det som gör den nya småstadsmässiga bebyggelsens estetiska uttryck å ena sidan så omtyckt och å andra sidan så kontroversiell?* Svar på frågan söks i allmänhetens och arkitektprofessionens estetiska värdering av den typiska småstadsbebyggelsen. Undersökningen är uppdelad i fem delområden. Det första undersöker estetisk värdering av småstadsbebyggelsen som inslag i en blandad vardagsmiljö och undersöks i form av en enkätundersökning i småstaden Karlshamn. Studien utgår från frågan: *Hur värderas småstadsmässig bebyggelse av boende i en småstad?* Nästa del vidgar studiet av estetisk värdering av byggd miljö och huvudfrågan är här: *Kan forskning om estetisk upplevelse av arkitektur och stadsmiljö förklara småstadens attraktivitet?* Resultat från i huvudsak miljöpsykologiska studier relateras till Karlshamnsstudiens resultat och till småstadsbebyggelsens karakteristika.

Arkitektprofessionens uppfattning om småstadens estetiska uttryck lyfts fram i form av en textanalys som utgår ifrån frågan: *Hur uttrycks arkitekters estetiska värdering av den nya småstadslika bebyggelsen?* Analysen exemplifierar också arkitekters sätt att förhålla sig till allmänhetens estetiska preferenser med utgångspunkt i frågan: *Hur beskriver arkitekter brukaren och hennes estetiska värdering?* Mekanismerna bakom arkitektprofessionens förhållningssätt söks i texter som beskrivit arkitektutbildningen och arkitektprofessionens yrkeskultur, och undersökningen svarar mot frågan: *Hur produceras och reproduceras arkitekters estetiska värderingsmönster?*

Denna avhandling skrivs av en arkitekt, men jag har i avhandlingsarbetet vinnlagt mig om att betrakta professionen utifrån och ifrågasätta och granska inomprofessionella uppfattningar. Genom ett i förhållande till professionen kritiskt arbetssätt har jag velat fokusera på och tydliggöra aspekter av arkitektur som är väsentliga för många ickearkitekter men som ofta osynliggörs i arkitekters forskning och yrkesmässiga diskurs. Denna grundläggande hållning märks i syfte och frågeställningar men också i metodval, definitioner och avgränsningar.

Idag har en dominerande del av det vi kallar arkitekturforskning ett renodlat teoretiskt arbetssätt. Arkitekturteorin arbetar i stor utsträckning med analys och fördjupning med utgångspunkt från sociologiska, filosofiska och kulturgeografiska texter. I min avhandling finns få referenser till denna omfattande litteratur – istället relaterar jag i första hand mina resultat till andra

empiriska studier samt till texter som med olika metoder granskat arkitekters yrkeskultur. Avhandlingens övergripande metod kan sägas bygga på ett empiriskt underlag som analyseras med utgångspunkt i ett hermeneutiskt synsätt.

Metoder och disposition

Avhandlingen använder olika metoder i de olika delstudierna men jämför resultaten sida vid sida. En gemensam utgångspunkt är att såväl arkitekter som lekmän har ett medvetet förhållningssätt till sin omgivning och att de har möjlighet att ge uttryck för detta. Sätten att ta reda på dessa förhållningssätt skiljer sig dock vilket har betydelse. I enkätundersökningen i Karlshamns hörs röster från människor som frivilligt valt att delta i studien och som kan förväntas vara mer intresserad av stadsmiljö än ett genomsnitt av befolkningen. Den breda gruppen Karlshamnsbor kan ha uppfattningar som inte lyfts fram. De estetiska värderingar som framträder i Karshamnsstudien relateras därför till en rad andra studier om estetisk preferens och värdering som ger vidare möjlighet till generalisering.

Ett liknande förhållande gäller de röster som får representera gruppen arkitekter. Flertalet yrkesverksamma arkitekter skriver sällan eller aldrig debattartiklar och kan ha avvikande uppfattningar. Min ambition har dock varit att problematisera denna tänkbara skevhet genom att redovisa flera yrkesmässiga diskurser och genom att relatera artiklarnas texter till andra undersökningar om arkitekters yrkeskultur.

Allmänhetens bilder av småstaden undersöks i ett första steg genom en fallstudie i småstaden Karlshamn.[3] Karlshamnsstudien är utförlig i att beskriva den stad som undersökningen gäller och diskussionen om studiens resultat ges stort utrymme i avhandlingen. Syftet med denna fördjupning i ett enda fall är att ge läsaren en möjlighet att relatera Karlshamnsbornas estetiska värdering till stadens bebyggelse och dess historia. Avsikten är också att säga något om småstadens livsmönster och diskutera i vilken mån dessa avspeglas i undersökningens resultat.[4]

Fördelen med att genomföra fallstudien i en gammal småstad är att den småstadsmässiga bebyggelsen representerar vardag för studiens informanter. Karlshamnsbor möter den småstadsmässiga bebyggelsen dagligen och har därför möjlighet att på liknande grunder jämföra dessa miljöer med bebyg-

3. Karlshamnsstudien utgjorde huvuddelen av min licentiatavhandling (Sternudd 2005) och är till stora delar oförändrad.

4. Fallstudien som metod brukar innebära att man studerar ett eller flera fall som sedan generaliseras till att gälla övriga fall inom samma kategori men syftet kan också, som i Karlshamnsundersökningen, vara att nå större förståelse genom att fördjupa en enda studie (Stake 1995).

gelse från andra perioder och med annat estetiskt uttryck. Risken att svaren rör idealiserade bilder av småstaden borde därför vara mindre än om undersökningen genomförts i en större stad eller i något av de nya småstadsområden som beskrivits. Samtidigt representerar den småstadsmässiga bebyggelsen hemmiljö för Karlshamnsbor, vilket kan vara en annan grund för idealisering. I båda fallen är det sannolikt informanternas upplevelse av den verkliga småstadsbebyggelsen som kommer till uttryck i resultaten. De svarar på frågor om en miljö de är väl förtrogna med och bygger inte svaren enbart på en visualiserad föreställning om småstäder.

Fallstudiens metod är en enkätundersökning ägnad att ge en översiktlig bild av olika gruppers estetiska värdering av olika inslag i stadsmiljön. Enkätundersökningen som metod ger möjlighet att med relativt begränsad arbetsinsats få svar från många människor och ger därmed ett bredare underlag för analys än intervjuundersökningen. Människors upplevelser kan kvantifieras och säger då något om tendenser av generell betydelse. Enkätundersökningen ger ett material att diskutera omkring – inte statistiskt säkerställda uppgifter om hur det verkligen är eller vad den genomsnittliga svenska småstadsbon tycker. Nackdelen med enkätundersökningen som metod är att vi inte kan säga så mycket om den subjektiva upplevelsens art. Vi kan inte med säkerhet kan säga vad olika människor avsett med vacker, estetiskt tilltalande osv. Detta är heller inte avhandlingens fokus.

Fallstudiens resultat jämförs i ett andra steg med resultat från i första hand miljöpsykologiska värderings- och preferensstudier om människors estetiska upplevelser av miljö. Syftet med jämförelsen är i första hand att undersöka i vilka avseenden fallstudiens resultat kan generaliseras till att gälla en större grupp estetiska värderingsmönster i relation till småstadsmässig stadsutformning. Ett annat syfte är att diskutera betydelsen av en estetiskt tilltalande omgivning.

Kapitlet om värderingsforskning med fokus på estetiska aspekter relaterar i första hand till miljöpsykologiska studier som söker förklaringar till människors estetiska upplevelse och värdering av arkitektur och stadsmiljö. Här relateras också en rad internationella undersökningar om olika gruppers estetiska värdering. Studierna refereras och diskuteras med utgångspunkt i småstadens estetik. Kapitlets utgår från frågeställningen: *Kan miljöpsykologisk forskning om estetisk upplevelse av arkitektur och stadsmiljö förklara småstadens attriktivitet?*

Avhandlingen fortsätter med en undersökning av arkitekt- och planerarprofessionens estetiska diskurser omkring nya småstadslika områden. Kapitlet undersöker också hur allmänhetens estetiska värdering framställs i debatten om den nya småstadstrenden. Diskursperspektivet utgår ifrån

texter och samtal om arkitektur, och syftet med analysen är att lyfta fram inomprofessionella värderingsmönster som kan relateras till småstadens arkitektur och att problematisera ståndpunkter som tas för givna. I texter om småstaden framkommer också diskurser som relaterar till brukarens estetiska värderingar, och analysen kan därigenom belysa arkitekters förhållningssätt till professionens uppdrag och ansvar. Från undersökningen av de olika sätten att betrakta småstaden lyfts den övergripande frågan om hur skillnaden mellan allmänhetens och arkitekters estetiska värderingar uppstår och vidmakthålls. Detta avsnitt relaterar till forskning och andra texter om arkitektutbildningen och om professionens förebilder.

Den avslutande diskussionen sammanför undersökningarna och ställer de olika perspektiven sida vid sida med syftet att ytterligare förtydliga, jämföra och problematisera resultaten. Avhandlingens olika undersökningar ger underlag för en vidgad diskussion om arkitekters relation till allmänhetens förväntningar på estetiskt tilltalande bebyggelse. Mot bakgrund av undersökningen i den befintliga småstaden diskuteras dagens småstadstrend inom stadsutveckling och arkitektur – dess möjligheter och begränsningar.

Avgränsningar

Avhandlingen tar avstamp i en svensk debatt om nytt småstadsbyggande och fallstudien skildrar en svensk småstad. Perspektivet är i första hand nationellt men med internationella utblickar främst i form av relaterade miljöpsykologiska studier, i diskussioner om arkitektutbildningen och arkitekturens kanon samt i diskussionen om traditionell arkitektur.

Det estetiska forskningsfältet är mycket brett och har fascinerat forskare inom filosofiska, psykologiska, neurologiska och beteendevetenskapliga områden under lång tid.[5] Mitt arbete undersöker om och i så fall hur egenskaper hos bebyggelsen kan relateras till generella estetiska värderingsmönster. Jag intresserar mig i första hand för det som upplevs som estetiskt tilltalande – eller motbjudande – och vem som värderar. I arbetet studeras inte individuella värderingar och själva upplevelsens art berörs men fördjupas inte.

Arkitektur handlar inte bara om estetik. Ungefär så formulerar arkitekter ofta ett avståndstagande från frågor som har att göra med den estetiska upplevelsen av byggnader och offentlig miljö. Uttalandet brukar alltför ofta resultera i att de estetiska frågorna inte alls diskuteras – arkitektur handlar om allt *utom* estetik. Ett annat sätt att undvika diskussionen är att se estetiska aspekter som så intimt förbundna med funktionen att ett särskiljande inte

5. Avhandlingen *On Architecture, Aesthetic Experience and The Embodied Mind* av Åsa Dahlin (2002) gör en grundlig genomlysning av forskning inom området.

är möjligt, ens som utgångspunkt för en teoretisk diskussion. När lekmän reflekterar omkring stadsmiljö och arkitektur är dock den estetiska upplevelsen en central aspekt av värderingen. Denna avhandling vänder därför på resonemanget och fokuserar just på den estetiska aspekten och dess betydelse för hur människor upplever arkitektur och stadsrum. Det innebär inte ett förringande av sociala, kulturella, politiska, funktionella, tekniska eller andra aspekter av arkitektur. De lämnas dock åt sidan i avhandlingen i de fall de inte knyts till ett resonemang om småstad eller estetik.

Arkitekter talar hellre om arkitektonisk kvalitet än om skönhet. Det vidare begreppet omfattar dels andra aspekter än den estetiska, men omfattar också kvaliteter som uppfattas av andra sinnen än synen. Akustik, ytstruktur, lukt och temperatur är faktorer som kan påverka den arkitektoniska kvaliteten men som inte syns på en bild. Avhandlingen diskuterar i första hand visuella intryck – detta av två skäl. Dels är det just i fråga om den visuella utformningen av arkitektur och stadsmiljöer som skillnaden mellan arkitekter och lekmän blir tydlig – att särskilja och speciellt fokusera på aspekter som har att göra med utseende och yta hjälper oss att se dessa skillnader. Dels utgår min fallstudie och de miljöpsykologiska undersökningar som relateras nästan uteslutande från visuella stimuli i form av bilder.

Frågan om estetisk utformning av arkitektur berör också diskussionen om kontextualitet. För de flesta arkitekter är platsen för en ny byggnad en nödvändig utgångspunkt för gestaltning och därmed för vilka estetiska uttryck som kan komma ifråga. En diskussion om estetiskt uttryck och om estetiska förebilder är alltid underordnad den om platsens inneboende förutsättningar. Detta är en ståndpunkt som jag i allt väsentligt delar. Men en aldrig så omsorgsfull ”läsning” av platsen faller inte med automatik ut i en av sammanhanget given estetisk form. Arkitektens egna estetiska referenser och preferenser spelar en avgörande roll för den slutgiltiga gestaltningen. Min avhandling diskuterar därför estetisk utformning och valet av förebilder för arkitektur och planering utan att fördjupa den kontextuella aspekten.

Begrepp och deras användning

Avhandlingen hänvisar till en mängd texter i form av miljöpsykologiska undersökningar genomförda i olika länder och där såväl metod som terminologi har varierat. Respondenterna själva har genom sitt sätt att svara har gett uttryck för att de – av skäl som kan relateras till estetisk upplevelse – föredrar något framför något annat. Definitionerna av begrepp som vacker, ful, trivsam och småstad kan därmed variera mellan respondenterna. Jag har därför inte sett ett behov av att formulera och konsekvent använda strikta definitioner. Samma förhållande gäller de begrepp som används i de texter

som ligger till grund för kapitlet om arkitektprofessionens diskurser. Många röster hörs i avhandlingen och flera tolkningar av begreppen ligger bakom. Här diskuteras min egen användning av några centrala begrepp.

SMÅSTAD

Avhandlingen utgår ifrån begreppet *småstad* och texten undersöker användningen av – och förhållandet till – begreppet småstad hos allmänhet, arkitekter och kulturkritiker. Definitioner och referenser till begreppet varierar beroende på vem som uttalar sig. Småstaden som estetisk och planmässig förebild relaterar till den förindustriella småstadens form som den vuxit fram från medeltiden till slutet av 1800-talet. Det är denna småstad som avses med begrepp som *den traditionella svenska staden* och *den nordiska trästaden* (Ahlberg 1997, s. 68). Den bebyggelse som i avhandlingen avses med begreppen *småstadsmässig* och *småstadskaraktär* kännetecknas av:[6]

- Låg (en till två våningar) bebyggelse placerad i gatuliv,
- en obruten gatulinje (plank eller mur fyller luckor mellan byggnader),
- individuellt utformade hus med traditionellt formspråk,
- sadeltak och fasad av träpanel, tegel, puts eller korsvirke,
- entréer från gatan eller genom en portgång,
- smala tomter med kortsidan mot gatan och grönskande innergårdar, samt
- ett centralt torg, ofta omgivet av betydelsefulla byggnader som rådhus och kyrka.

Avhandlingens fallstudie i Karlshamn diskuterar också den befintliga, levda småstaden som livsmiljö. Med småstad kan man då mena en tätort med ett bestämt invånarantal, det vore kanske rimligt att sätta en nedre gräns vid omkring 10 000 och övre gräns vid 40 000. Resonemangen om småstaden som livsmiljö handlar om tätorter upp till ungefär den storleken. Men invånarantalet räcker inte för att beskriva den småstad som ger plats för småstadsliv – det handlar också om bebyggelsestrukturen. Flera av de strukturella förhållanden som relaterar till småstadsbegreppet – småskalig men tät bebyggelse kring ett tydligt centrum med handel, skolor och service, en blandning av verksamheter och boende och korta avstånd från ytterkant till stadskärnan – kan finnas eller saknas i en tätort med ”rätt” folkmängd. Utan dessa förutsättningar uppstår inte de överlappande nätverk som är karakteristiska för småstadens sociala liv.

Småstadsbegreppet har alltså bara i liten utsträckning att göra med invånarantal – det beskriver i första hand en rad planförhållanden, karakteristiska för den traditionella småstaden och en visuell karaktär – den *småstadsmässiga*

6. Uppräkningen är inte att betrakta som en checklista – såväl nya som gamla småstäder kan avvika i ett eller flera avseenden och ändå ha tydlig småstadskaraktär. De nya småstadsmiljöerna avviker ofta i skala och har sällan den gamla småstadens karakteristiska tomtstruktur.

– som kan finnas i större eller mindre utsträckning i strukturella småstäder. Kommuner som Vaxholm (ca 10 000) och Söderköping (ca 14 000) är utan tvekan småstäder till sin bebyggelsekaraktär men det gäller dock också flera större kommuner som Falun (ca 55 000) och Varberg (ca 54 000).

SKÖNHET OCH ESTETIK

Människors upplevelse av *skönhet* kallas i avhandlingen för *estetisk* upplevelse. Fokus ligger på synintryck och min användning syftar på en allmän, vardaglig tolkning av begreppen. I texten används konsekvent substantivet *skönhet* för att relatera till adjektivet *vacker*. *Estetiskt tilltalande* eller vackert kallas ett objekt som på grund av sitt sätt att se ut ger betraktaren en känsla av tillfredsställelse – en skönhetsupplevelse. Uttrycket *estetisk kvalitet* och *skönhetsvärde* är andra sätt att benämna den, i detta fall visuella, egenskap som hos betraktaren ger upphov till en *skönhetsupplevelse*.

Begreppet *estetisk värdering* förekommer ofta i avhandlingen. I strikt mening avser estetisk värdering att ett objekt placerats på någon form av värdeskala med utgångspunkt från dess estetiska utformning. Det besläktade uttrycket *estetisk preferens* handlar om att man föredrar något framför något annat av estetiskt grundade skäl. Flera av de studier som relateras – däribland Karlshamnsstudien – frågar uttryckligen om vad den svarande upplever som vackert och fult och är alltså värderingsstudier medan miljöpsykologiska studier ofta undersöker estetisk preferens. På grund av sambandet mellan estetisk preferens och estetisk värdering (se s. 106) görs här ingen tydlig distinktion mellan begreppen. Jag vill dock uppmärksamma läsaren på den ovan beskrivna skillnaden.

ALLMÄNHET, BRUKARE, LEKMAN

I avhandlingen diskuteras skillnader mellan *allmänhetens* och *arkitekters* estetiska värdering av byggd miljö. Med allmänhet avses enligt i dagligt tal de flesta medborgare i ett samhälle – en stor grupp människor som har det gemensamt att de inte är styrande och alltså inte har makt. I avhandlingen används begreppet allmänhet omväxlande med *brukare* – ett begrepp som tillhör arkitektens och planerarens vokabulär och som avser den som använder en byggnad. I fråga om stadsmiljöer är alla som kommer i kontakt med miljöerna att betrakta som brukare och begreppet kan snarast likställas med allmänhet. Eftersom distinktionen mellan allmänhet/brukare och arkitekt/planerare ligger i de senares yrkestillhörighet används också termen *lekman* – den som inte tillhör gruppen arkitekter/planerare. Att använda samma begrepp konsekvent skulle möjligen förbättra läsarens förståelse men det skulle samtidigt innebära tröttande upprepning och ibland en viss förvrängning av ursprungstexternas språk vilket jag betraktat som större problem.

ARKITEKTER

Begreppet *arkitekter* används på flera ställen i avhandlingen i en vidare bemärkelse än vad yrkestiteln anger. I värderingsstudier utmärker sig en grupp som har tydligt annorlunda estetiska värderingar än den så kallade allmänheten. Denna grupp består av arkitekter men också av planerare, arkitekturkritiker, designer, arkitekturteoretiker och andra yrkesgrupper inom formgivning och konstnärlig verksamhet eller med teoretisk inriktning mot arkitekturens verksamhetsfält. Denna yrkesmässigt brokiga grupp förefaller i stor utsträckning ha ett gemensamt estetiskt värderingsmönster. Även om fler yrkeskategorier än arkitekter ingår så är skillnaden mellan arkitekter och lekmän den som är intressant i mitt resonemang och anledningen till att jag använder *arkitekter* som generaliserande begrepp.

TRADITIONELL, MODERN OCH SAMTIDA ARKITEKTUR

Att en byggnad är traditionell kan betyda att den är uppförd i enlighet med ett vedertaget sätt att bygga liknande hus. Den äldre småstadsmässiga träbebyggelsen kan med rätta kallas traditionell. I dagligt tal används dock uttrycket i vidare bemärkelse. Ordet *traditionell* som beskrivning av ny arkitektur syftar på att arkitekturen varken försöker likna byggnader från de senaste decennierna eller finna ett helt nytt formspråk – den associerar till *ickemodern* arkitektur från någon annan tid och ibland någon annan plats. Ofta används dikotomin traditionell/modern där *modern* avser modernistisk eller tydligt *samtida* arkitektur medan *traditionell* får omfatta alla övriga kända formspråk. När begreppet används i avhandlingen är därför själva sedvänjan, traditionen, inte det centrala. Istället är det själva formspråket som kallas traditionellt – eller ickemodernt – oavsett byggnadens ålder.

Bakgrund

Den nya småstadslika områdena hämtar sin inspiration från en stadstyp som etablerades under medeltiden. Den europeiska staden som vi känner den – tät bebyggelse längs gator, en centralt belägen stadskyrka nära ett torg omgivet av rådhus och andra förnämare hus – var till sin form färdigutvecklad redan på 1100-talet (Hall 1997, s. 20 f.). Efter detta mönster planerades också svenska städer. Från det tidiga 1700-talet kom bruket att klä timmerhusen med träpanel och vid sekelskiftet 1800 var det allmän sed att brädfodra boningshusen i städerna (Rentzhog 1967).[7] Lokala byggnadsordningar inrättades från 1790-talet. Bestämmelserna innehöll ett allmänt krav på ett ”prydligt” byggnadssätt men stadgade också taktäckningsmaterial, målning,

7. Beskrivningen gäller städer i hela landet utom korsvirkesområdet, dvs. Skåne, södra Halland och Sölvesborg samt Visby där den äldsta bebyggelsen är byggd av kalksten.

hushöjd och att boningshusen måste ligga i gatuliv. Innanför bostadshusen i en eller två våningar låg de lägre uthusen, ofta sammanbyggda längs tomtgränsen. Luckor mellan husen fylldes med målade plank. Nybyggnader skulle anpassas efter omgivande bebyggelse. Husen längs gatorna var av mycket varierad storlek men det likartade sättet att bygga gjorde helhetsintrycket tämligen enhetligt. Historien har gett städernas äldre delar starkt karaktärsskapande gemensamma drag och när begreppet småstad visualiseras är det ofta denna stad från sekelskiftet 1900 som står modell.

Dagens gamla svenska småstäder har bibehållit småstadskaraktären i högre eller mindre grad. I de mest välbevarade, Mariefred, Sigtuna, Arboga och andra, präglas stadskärnan helt av småstadens kännetecken och karaktären har på många håll snarast förstärkts under senare år genom användande av gammaldags belysningsarmaturer, skyltar och gatubeläggning. Några andra småstäder som Köping, Karlskoga och Tranås har i och med omfattande rivningar under 1960-talet till stor del förlorat sin småstadsbebyggelse och -karaktär.

Jakriborg och Järla sjö

De småstadsprojekt som diskuterats med störst intensitet är Järla sjö i Nacka kommun nära Stockholm och Jakriborg mellan Lund och Malmö. En kortfattad beskrivning av dessa områden kan tjäna som exempel på den nya typ av bebyggelse som utgör fokus i avhandlingen. Både Jakriborg och Järla sjö är byggda med tydlig visuell förebild i traditionell småstad, dock är skillnaderna stora.

Jakriborg i Hjärup har omkring 400 lägenheter, samtliga upplåts som hyresrätter. Planer finns på att utvidga området och bebygga ytterligare två gånger så stor yta som dagens Jakriborg med såväl hyres- som bostadsrättslägenheter och möjligen ett hotell (Ramel 2007). Jakriborg drar den visuella småstadsförebilden längre än Järla sjö, stadsdelen har omisskännligt bakåtblickande drag, men det är inte den svenska småstaden som står modell. Arkitekturen i Jakriborg är snarare en syntes av holländska och tyska influenser och byggnaderna för tankarna till hansastäder som Lübeck. Planstrukturen är småskalig och kompakt. Här är gator och gränder belagda med smågatsten, armaturer och skyltar är gjorda efter äldre förlagor och genomgående biltrafik är inte tillåten.

I Jakriborg finns låga hus längs slingrande gränder men också större byggnader med karaktär av magasin och med karakteristiska branta tak som hyser lägenheter i upp till tre vindsvåningar. Inga lägenheter har balkong men i kvarterens inre finns många små, privata uteplatser bakom drygt meterhöga grova träplank på var sida om trånga, vindlande gångar. Området har skola







Jakriborg

och daghem. I gatuplan finns butiker, café, restaurang, blomsterhandel, frisör, solarium och ett möbelvaruhus. En livsmedelsbutik är under uppförande, liksom ett sportcenter.

> Jakriborg är vårt bostadsområde som ligger mitt i händelsernas centrum men ändå ute på "landet" i Hjärup. Med cykel kan du ta dig till Lund på 10 minuter och till Lommas badstränder på 15 minuter. Med tåg är det bara 3,5 minuters färdväg till Lund och 9 minuter till Malmö. Med Öresundsbron ligger Köpenhamn och kontinenten bara 40 minuter bort. Allt så nära men ändå bor du i en trygg och lugn miljö där barnen kan springa runt och leka obehindrat. Mot järnvägen kommer vi att bygga en vacker mur som kommer att inhägna och skydda området mot tågbuller. Våra hus i Jakriborg är byggda i gammal stil men med modern standard. (Jakri AB 2006).

Järla sjö marknadsförs som en småstad och har småstadens funktionsblandning och skala, men gatorna är asfalterade och inte stenlagda. Bebyggelsen är på sina ställen influerad av den traditionella småstaden, medan andra delar har tydligt sentida drag som asymmetriska takformer, generösa fönstermått och balkonger med utvändiga stöd. Arkitekturen tyder i några







Järla Sjö

fall på influenser från 1950-talets folkhemsbyggande, på andra ställen verkar en stram klassicism vara förebild medan den karakteristiska överdimensionerade takfot som klär flera byggnader för tankarna till postmodernismens sena 1900-tal. Bostäderna i Järla sjö är infogade i gammal industrimiljö och området har idag en blandning av boende, i form av cirka 600 bostadsrättslägenheter, och verksamheter, t. ex. restauranger, möbelvaruhus, designföretag, kontor och köpcentrum. På områdets hemsida beskrivs arkitekternas vision:

> Den mänskliga skalan skapar trygghet för människorna. Det gör också blandningen av bostäder och arbetsplatser eftersom det kommer att ge liv och rörelse på olika tider av dygnet. På dagarna gör de som arbetar stadsdelen levande, och på kvällen tar de boende och andra i närheten över. Det gör också att det finns ekonomiskt utrymme för restauranger och kaféer som kan betjäna både dem som arbetar och dem som bor i Järla sjö. […] även vardagen ska innehålla vackra ting och lustfyllda upplevelser. Därför blir Järla sjö också något av ett myller av olika fasader i olika färger som inramas av alléer och parker där även fruktträd, bärbuskar och blommor kommer att få sina platser. Allt för att de som arbetar och bor i området ska få en stimulerande miljö. (Järla sjö 2007)

Jakriborg och Järla sjö har en viktig faktor gemensam: de är till sin fysiska struktur lika städer men gaturum och torgplatser är inte offentliga utan ligger på privatägd mark. I Jakriborg är Jakri AB ägare till all mark, alltså även gator och torg, och i Järla sjö ägs och förvaltas gatu- och platsmark gemensamt av områdets 14 bostadsrättsföreningar. För områdenas framtida utveckling är detta av stor betydelse – områdenas ägoförhållanden gör att kommunernas möjlighet att genom demokratiska beslut påverka bebyggelsens eller platsernas användning är mycket begränsad. Samma förhållande gäller i konventionellt planerade bostadsområden med affärscentrum men stadsstrukturen i Järla sjö och Jakriborg gör det lättare att tro att man som besökare befinner sig på allmän plats.

En annan följd av områdenas ägoförhållanden – och som skiljer dem från gamla småstäder – är att all förändring av bebyggelse och verksamheter utgår från ägarnas vilja. Den karakteristiska brokighet som präglar bebyggelsen från början kan ses som ett sätt att kompensera för den gradvisa förändring som traditionella småstäder ständigt genomgår och som genereras av att fastigheter byter ägare, förvaltare, funktion och innehåll.

Nyurbanismen

Det ökade intresset i Sverige för småstadsmässigt byggande kan ses som en del i en internationell stadsplaneringstrend med inriktning mot gatuorienterad, funktionsblandad bebyggelse. Konceptet används vid nybyggnation nära befintlig stadsstruktur men även i perifera stadsområden och målsättningen är att förena det småskaliga byggandets attraktivitet med den stadsmässiga strukturens täthet. Den amerikanska organisationen *Congress for the New Urbanism*[8] är trendens främsta förespråkare och dess företrädare driver utvecklingen mot en stadsplanering med traditionella förebilder (Hultman 2002). Mycket av den kritik som riktas mot småstaden som förebild för stadsbyggande drar paralleller till, eller inordnar det svenska småstadsbyggandet i, den amerikanska nyurbanismen. För att debatten ska bli begriplig för den oinvigde presenteras här kortfattat den nyurbanistiska rörelsen.

CNU har planerare, arkitekter och intresserade medborgare som medlemmar. Rörelsen har rötter i den gren av postmodernismen som förespråkade försiktighet med kulturhistorisk bebyggelse och miljöhänsyn och som bejakade byggande med traditionella förebilder. Seaside i Florida (1980) och Kentlands i Virginia (1988) är tidiga exempel på småstadsmässig nyurbanistisk stadsplanering och bilder från dessa projekt präglar mångas uppfattning om rörelsen. Nyurbanisterna sysslar dock med planering i alla skalor och i lägen från infillprojekt och transformering av lämnade industriområden i storstäder till nybyggda småstäder i lantlig omgivning.

8. Fortsättningsvis används det försvenskade begreppet *nyurbanism*.

Rörelsen utvecklade mellan 1993 och 1996 Charter of the New Urbanism – en rad principer för planering av stadsmiljöer i olika skala – större eller mindre städer eller bara stadsdelar. Nyurbanismens principer för stadsområden beskriver ett identifierbart centrum; tät bebyggelse som sparar jordbruksmark och känslig miljö; infillprojekt för att vitalisera centrumlägen; finmaskig gatustruktur med god framkomlighet för olika trafikslag men som prioriterar gående och cyklister; funktionsblandning; utveckling av bebyggelse utmed kollektivtrafiklinjer; omsorgsfullt gestaltade offentliga byggnader och platser; enhetlig arkitektur; välplanerade parker och grönområden används för att avgränsa eller sammanbinda områden och stadsdelar; diskret placering av garage och parkeringsplatser för att motverka bilens dominans i stadsrummet samt arkitektonisk utformning som respekterar lokal byggnadstradition och regional karaktär (Ellis 2002, s. 262).[9]

Nyurbanisterna för fram den beskrivna stadsstrukturen som generellt giltig – så bör städer byggas. Samtidigt betonar de att bebyggelsens utformning bör anpassas till platsspecifika faktorer som närhet till centrum eller landsbygd, kollektivtrafiklinjer och omkringliggande bebyggelse.

Småstäder i forskningen

Forskningen om städer är och har länge varit mycket omfattande och stadsforskning bedrivs inom flera vetenskapliga discipliner som kulturgeografi, etnologi, arkitekturhistoria och sociologi. När staden som livsmiljö behandlas i forskningen är det dock ofta – uttalat eller outtalat – storstaden som avses. Storstadens motsats beskrivs som landsbygd eller glesbygd och förhållandet mellan dessa poler diskuteras med utgångspunkt i dikotomin urban/rural. Den mellanform som småstaden utgör och i vilka avseenden den skiljer sig från såväl storstaden som landsbygden har sällan uppmärksammats.

Studier om urbanitet förutsätter ofta att stadsliv är storstadsliv. Ofta beskrivs er en vardag präglad av långa pendlingsresor mellan arbete, hem, skola och fritidssysselsättningar och externt lokaliserade köpcentra. Stadsgator skildras som platser för flanörer som dricker caffé latte vid uteserveringar.[10] Segregation, miljöbelastning och trafikproblem är andra urbana fenomen som ofta skildras från ett storstadsperspektiv. Många småstadsbor lever i en

9. För utförligare beskrivning av nyurbanismens planeringsprinciper se Hultman 2002.

10. Ett exempel på det senare finns i en studie i Göteborg som undersöker Det offentliga stadslivets förändringar (Olsson 1998). Författaren beskriver stadsdelen Haga som på trettiotalet var ett lokalsamhälle präglat av täta sociala kontakter där människorna kände varandra och där gatorna var en gemensam mötesplats. Han konstaterar att gatorna i dagens Haga befolkas av människor som, anonyma för varandra, flanerar längs populära stråk och besöker uteserveringar och restauranger. I ett sammanfattande konstaterande generaliserar Olsson förhållanden i storstaden Göteborg till att gälla ”Det stadsliv som finns idag” (1998, s. 76).

helt annan verklighet än den som beskrivs men småstaden är omöjlig att föreställa sig därför att *dagens* – i betydelsen *storstadens* – verklighet ser annorlunda ut. Storstaden representerar nutid och framtid. Småstaden finns idag men betraktas som tillhörande gårdagen.

Den internationella stadsforskningens fokus på storstaden är naturligtvis välgrundad och nödvändig – många storstäders snabba befolkningstillväxt och därav följande sociala, miljömässiga och infrastrukturella problem har krävt speciell uppmärksamhet – men även inom svensk stadsforskning är småstaden tämligen osynlig. Ändå bor faktiskt 3,8 miljoner, eller 42 %, av Sveriges invånare i tätorter med mellan mindre än 60 000 invånare. Det är lika många som de som bor i större städer eller tätorter. Resterande 16 % av landets befolkning bor i glesbygd (SCB 2006). Även om storstäderna Malmö, Göteborg och Stockholm fortfarande drar till sig människor i arbetsför ålder så flyttar barnfamiljer i motsatt riktning och bosätter sig i mindre samhällen på pendlingsavstånd ifrån storstäderna (Israelsson, Strannefors &Tydén 2003, s. 23). Möjligen söker man ett trivsamt boende i småskalig miljö som kan kombineras med storstadens arbetsutbud.

SMÅSTADEN SOM LIVSMILJÖ

Småstaden har förutsättningar som skiljer den från storstad och landsbygd. Den har ett mindre antal invånare som bor inom ett begränsat geografiskt område ofta omgivet av naturlandskap. Bebyggelsestrukturen är kompakt och genombruten av kontinuerliga offentliga rum och med en blandning av bostäder, arbetsplatser, handel och service. Dessa faktorer tillsammans ger med nödvändighet upphov till andra livsmönster och sociala strukturer än storstad och landsbygd. Småstaden har under perioder av 1900-talet, liksom idag, förmodats ha goda kvaliteter som livsmiljö (se s 155 ff.). Denna ”småstadsanda” har väckts till liv i dagens planeringstänkande men de förmodat positiva kvaliteter som småstaden tillskrivs har sällan undersökts eller beskrivits i forskning. Småstadslivets relation till stadens fysiska utformning har inte heller utforskats i större utsträckning.

Några studier finns dock som belyser småstadens stadsliv. Den finländska geografen Teija Ojankoski (1998) konstaterar i sin avhandling *Oikea pieni kaupunki (The real small town)* småstadens osynlighet i tidigare stadsforskning men ser en positiv förändring. Hon menar att senare tiders forskning har uppmärksammat att olika kulturella, historiska och ideologiska förhållanden ger upphov till olika former av urbant liv. Dagens urbanforskning har vidgat representationen av begreppet stad och betraktar småstäder som en

urban form med egna särdrag och kulturella mönster (1998, s. 3). Ojankoski pekar på det en rad faktorer som har betydelse för småstadens sociala liv och dess samband med rumsliga förhållanden.[11]

Svenska planeringsmyndigheter har också intresserat sig för småstäder. Boverket har i en rad skrifter om stadsmiljö lyft fram de små och medelstora städerna och den planeringsproblematik som aktualiseras i dessa orter. I första hand riktar sig texterna till ansvariga för planering på olika nivåer. En speciell orientering mot småstadens stadsrum och dess relation till invånarnas livsmiljö finns exempelvis i *Den måttfulla staden* från 1996. Boken bygger på undersökningar genomförda i flera av landets små och medelstora städer och skildrar dessa genom intervjuer, planexempel, historiska översikter och en mängd färgbilder. Syftet är att lyfta fram och ”tydliggöra de generativa krafterna som alstrar levande städer som har stöd i sitt ursprung” (von Platen 1995, s. 13). Texterna i *Den måttfulla staden* är skrivna i en vänligt övertygande ton och syftet att tala för just den lilla och medelstora stadens kvaliteter präglar framställningen. Här finns en diger litteraturförteckning men inga källhänvisningar och inga hänvisningar till de underlag som texternas utsagor vilar på vilket gör boken svåranvänd som forskningsreferens.

En annan rapport från Boverket undersöker ”vardagslivets landskap” i tre små orter i olika delar av landet (Berg & Hansen 1991). Texten är ett exempel på forskning som behandlar livet i riktigt små samhällen. Författarna lyfter bland annat fram den starka anknytningen till naturen hos småorternas invånare. Man beskriver också en ständigt närvarande historisk anknytning, och pekar på sociala nätverk och släkt som mer betydelsefulla än yrkesidentiteter. De orter som studerats har omkring 2000 invånare, men rapporten skildrar förhållanden som till en del också är giltiga i små städer.

SMÅSTADENS BEBYGGELSE

Småstadens bebyggelseutveckling är väl beskriven i forskningen – under 1800-talets stora urbaniseringsvåg bar alla svenska städer småstadens karaktär. Konsthistorikern Gregor Paulssons välkända och omfattande verk *Svensk stad* (Paulsson 1950–53) behandlar staden som fysisk form men också som livsmiljö. Paulsson ser staden och dess invånare som en helhet, och beskriver den syntes som skapas av geografiska förutsättningar, förflyttningsprocesser, ekonomiska och sociala förhållanden samt estetiska värden. *Svensk stad* beskriver och analyserar en rad små och medelstora orter.

11. Ojankoskis avhandling är skriven på finska, jag har tagit del av abstract och fått delar av texten muntligt översatta men inte läst texten i sin helhet.

Ett exempel på stadsforskning med fokus på den historiska bebyggelsen är avhandlingen *Stad i trä – panelarkitekturen: ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria* av Sten Rentzhog (1967). Boken skildrar i detalj småstadens trähusbebyggelse och innehåller bland annat en kronologisk och geografisk översikt över svensk panelarkitektur. Det sena 1900-talets intresse för småstädernas kulturmiljöer kan utläsas ur den stadshistoriska forskningen. Under 1970- och 80-talens skrevs en rad doktorsavhandlingar i form av stadsbyggnadshistoriska monografier.[12]

De omfattande rivningar av äldre bebyggelse som genomförts i svenska städer skildras av Bengt O H Johansson i boken *Den stora stadsomvandlingen, erfarenheter från ett kulturmord* (1997). Johansson har räknat andelen bostäder i hus uppförda före år 1900 i 130 svenska städer. Han jämför bland annat andelen lägenheter i stadsbebyggelsen före och efter 1960 och 1970 och konstaterar att 40 % av de svenska städernas äldsta bostadsbestånd raderades ut under denna tioårsperiod (1997, s. 11).

Estetiska värderingsstudier

Avhandlingen relaterar till en rad internationella studier inom det miljöpsykologiska området, varav flera relateras i kapitlet om estetisk värdering. Översikter över forskningsfältet har skrivits av Cold, Kolstad & Larssaether (1998), Ataöv (1998) och Isaacs (2000) som alla används som huvudsakliga källor i kapitlet om estetiska värderingsstudier. Porteous (1996) innehåller en utförlig strukturering av forskningsfältets inriktningar, teorier och metoder.

I Sverige är studier med fokus på allmänhetens värdering av sin omgivning mindre vanliga. I några fall har dock svenska arkitekter sökt ledning för gestaltning i människors estetiska upplevelse av arkitektur och då använt värderingsstudier som metod. Ett tidigt exempel är Hesselgren (1954) som utforskar grundläggande aspekter av estetisk upplevelse. Författaren utgår från gestaltpsykologins teori och terminologi och undersöker estetisk preferens i relation till begreppet *pregnans*.[13] Hesselgren beskriver bland annat studier där en grupp försökspersoner ombads göra estetiskt grundade värderingar av bilder föreställande stiliserade fasadritningar med abstraherade fönstermarkeringar. Preferensstudien sökte efter en minsta gemensam nämnare med hög

12. Bland andra kan nämnas: Karlström, Ture, (1974) *Gävle stadsbild: bebyggelsehistoria och samhällsutveckling till 1900-talets början*; Näslund, Rolf, (1980) *Studier i Härnösands bebyggelsehistoria: 1585-1800-talets mitt*; Brunnström, Lasse, (1981) *Kiruna - ett samhällsbygge i sekelskiftets Sverige*; Carlestam, Gösta (1986) *Samhällsbyggarna vid Storsjön: en plats i utkanten blir en stad i världen: en diskussion om stålstaden Sandviken - och - om mål och medel i samhällsplaneringens Sverige 1862-1984*.

13. Pregnans innebär i stark förenkling att vissa former, färger och proportioner kan kännas igen och identifieras av flera oberoende försökspersoner. Pregnanta element är lättare att urskilja, varsebli och uppskatta än icke pregnanta element (se utförlig beskrivning i Hesselgren 1954, s. 24 ff.).

generell giltighet och forskaren har på förhand extraherat former som utsätts för värdering av försökspersoner. De stimuli som försökspersonerna hade att värdera var alltså befriade från kännetecken som kan relateras till stil eller tid – aspekter som visat sig betydelsefulla för lekmäns estetiska preferenser.

En senare avhandling i arkitektur och med preferensundersökningar som grund extraherar formfaktorn *plasticitet,* och undersöker hur denna kan relateras till estetisk upplevelse uttryckt i vackert och fult (Westerman 1976). Stimuli för de omfattande studierna består i ett fall av svartvita foton av fasader. Enfamiljshus, radhus, 3-4 våningars flerfamiljshus och högre flerfamiljshus har fotograferats snett framifrån på ett sådant sätt att så lite som möjligt av omgivningen syns. Försökspersonerna har rangordnat bilderna med avseende på *vackerhet* inom varje hustyp. I andra exempel är stimuli svartvita foton av stiliserade arkitekturmodeller där plasticiteten varierats. Undersökningen visar att plasticitet *kan* relateras till skönhetsupplevelse på så sätt att fasader med en rikedom av såväl utskjutande som indragna partier föredras, liksom byggnader med ”plastiskt arbetade” tak (kupor, brutna tak, frontespis o dyl). Författaren konstaterar att:

> … byggnader med S-plasticitet [en i huvudsak slät fasad] upplevs som minst vackra av både män och kvinnor. Undantag utgör de byggnader med S-plasticitet som utmärker sig av rik ornamentik och kompositionell variation… (Westerman 1976, s. 92)

Citatet sätter fokus på ett problem med preferensforskning där abstraktionen drivs alltför långt. Resultaten kan vara entydiga och möjligen ge vägledning i valet mellan enklare grundformer och proportioner. De säger dock lite om övriga faktorer som avgör lekmäns estetiska värdering av byggnader. I exemplet ovan förefaller det uppenbart att den rikedom av ornament och detaljvariation på en slät fasadyta som utmärker några av fasadbilderna tar över verkan av den tämligen abstrakta faktorn plasticitet. Försökspersonerna tycker om ornamenten och dekorens positiva verkan slår ut det möjligen negativa intrycket av att fasaden är slät. Resultatet säger något om upplevelse av arkitektur med varierande grad av plasticitet men utan ornament, tidsprägel eller omgivning.

De beskrivna undersökningarna syftar till att öka kunskapen om brukares estetiska preferenser för att öka arkitekters möjligheter att skapa arkitektur som upplevs som estetiskt tilltalande. När dessa forskare drar slutsatser om generella estetiska preferenser gör de det – naturligt nog – inifrån sin profession. Därför undersöks och diskuteras aspekter som har att göra med gestaltning och *skapande* av arkitektur och stadsrum men som inte nödvändigtvis är av största betydelse för lekmannens *upplevelse* av arkitektur. Forskarna har vetat vilka frågor de velat ha svar på men också hur svaren skulle användas.

Vetskapen om att allmänheten uppskattar dekorationer och ornament är oanvändbar för en arkitekt verksam inom ett modernistiskt paradigm som påbjuder ett enkelt och avskalat formspråk. Däremot är en allmän preferens för plasticitet i fasader eller liggande fönsterformer av stort värde eftersom den kan omsättas i modernistisk arkitektur. Tillvägagångssättet här – att presentera stimuli med hög grad av abstraktion – innebär att studiematerialet och därmed resultatet är befriat från en aspekt av den estetiska upplevelsen som är problematisk i relationen mellan arkitekt och allmänhet.

Exemplen tyder på att arkitekters forskning formas av yrkeskulturen och därmed ofta utgår från gestaltarens perspektiv. I detta ligger inget anmärkningsvärt – arkitekturforskning och arkitekturteori har en nära koppling till yrkespraktiken och är i många fall mer eller mindre normativ (se ex. Nygaard 2002). Jag har i mitt arbete försökt distansera mig från yrkesgemensamma ståndpunkter och använder därför en annan strategi än de beskrivna studierna. Genom att ställa frågor om vackert och fult i stadsmiljön hoppas jag komma åt just det som är kontroversiellt för att därigenom skapa en fördjupad förståelse för allmänhetens estetiska värderingar.

Forskning om arkitektutbildningen och arkitekters yrkeskultur

Arkitekters profession har behandlats ingående av Dana Cuff (1991) som gjort iakttagande studier där hon varit tyst iakttagare av arkitekter i deras yrkesverksamhet. Cuff skriver också om utbildningen och hennes ambition med forskningen är att förbättra den arkitektoniska kvaliteten – hon är övertygad om att den bästa arkitekturen är resultat av god samverkan mellan brukare, beställare och arkitekt. Andra studier om arkitektutbildningen är Ödmann (1986), och Hentilä (1993), båda används i avhandlingen.

Werne (1987) undersöker med teoretisk utgångspunkt människors relation till sin miljö och diskuterar också professionella förhållningssätt. Werne (1997) skildrar arkitekturens pendelrörelser mellan tradition och förnyelse ur ett idéhistoriskt och arkitekturhistoriskt perspektiv. Fokus är till stor del riktat mot professionens utgångspunkter för gestaltning. Lundequist (1998) diskuterar arkitekturens etik och estetik med utgångpunkt i filosofen Wittgensteins teorier. Lundequist reflekterar över förebildernas betydelse för professionen. Arkitektkårens yrkeskultur diskuteras också av Prak (1984) som intresserat sig för relationen mellan konstnärligt och praktiskt inriktade arkitekter.

2 Småstaden Karlshamn

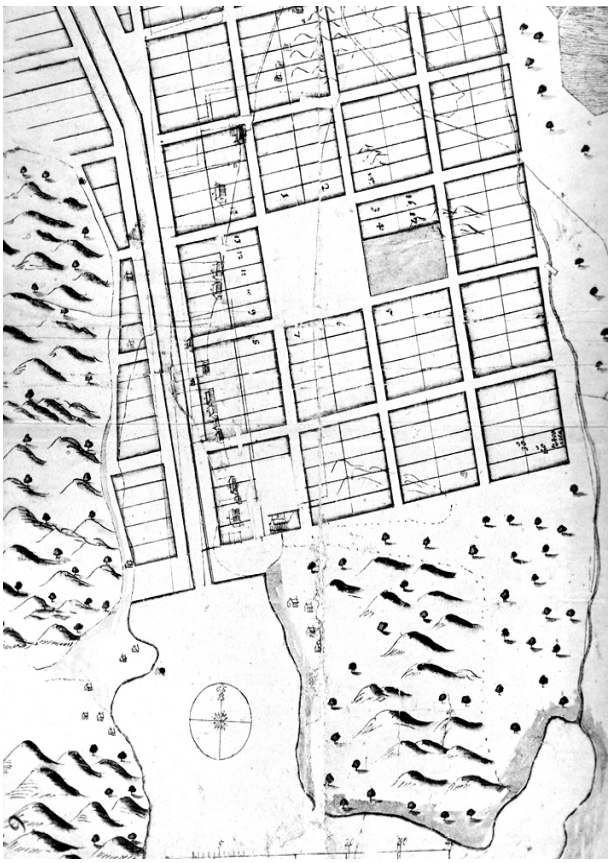
Avhandlingens fallstudie genomfördes i småstaden Karlshamn, en av fyra kuststäder i Blekinge. Karlshamn är med sina drygt 30 000 invånare (varav 18 600 bor i tätorten och övriga i omkringliggande byar) en medelstor svensk småstad. Karlshamns stad hör varken till de mest välbevarade eller de mest förändrade. Stadskärnan har partier med förhållandevis sammanhållen gammal trähusbebyggelse av småstadskaraktär. Stadens självklara centrum är ett torg omgivet av rådhus och kyrka, rutnätsplanen är i stort sett oförändrad sedan de första planerna lades ut på 1600-talet.

I stora delar av centrum är stadsbilden splittrad och på flera ställen ligger förortsmässiga miljöer sida vid sida med äldre bebyggelse. Stadens stora industri Karlshamns ligger ett stenkast från torget och sätter sin prägel på stadskärnan. Karlshamn har alltså bebyggelse med utpräglad småstadskaraktär medan andra delar av staden är starkt förändrad, främst under 1900-talets andra hälft. Karlshamn är representativ för en stor del av landets småstäder när det gäller invånarantal, bebyggelsestruktur och graden av bevarande vilket gör staden lämplig för en fallstudie som undersöker småstadsbors upplevelse av småstadsmiljö.

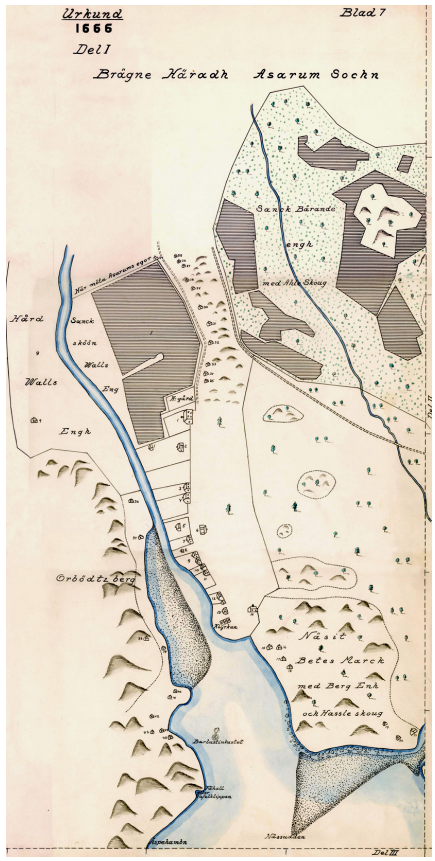
Motiven för att undersöka just Karlshamn är också personliga, jag är själv född och uppvuxen i Karlshamn. Självklart är jag ”hemmablind” men jag är i lika hög grad ”hemmaseende”. Jag har kännedom om de platser som beskrivs och jag känner deras historia. Jag vet också hur staden marknadsförs och vilken bild av Karlshamn som förmedlas i lokalpress och i skolundervisningen. I en studie som denna kan god lokalkännedom betraktas som en fördel.

Karlshamns bebyggelseutveckling

Syftet med den inledande beskrivningen av Karlshamns bebyggelseutveckling från stadens grundande fram till idag är att ge läsaren en möjlighet att lära känna den stad som informanternas omdömen relaterar till, men också att ge en bakgrund till några av informanternas värderingar. De omvälvande skeden som präglat dagens stadsbild har inverkat på människors inställning till staden och till förändring. Bebyggelseutvecklingen kan därför förmodas inverka på studiens resultat.



Karlshamns äldsta stadsplan "Regulierung der Gassen in Bodekulla" från 1664



Karlshamn 1666

Berättelsen om Karlshamns utveckling refererar i första hand till uppgifter i Karlshamns historia, ett bokverk i fem band som påbörjades av lektor Hilding Rosengren år 1914 och avslutades av fil dr Ove Moberg år 1979. Källor för beskrivningarna av dagens bebyggelse har i första hand varit *Staden berättar* av byggnadsantikvarien Lina Campbell och *Karlshamns innerstadsbebyggelse,* en kulturhistorisk fastighetskatalog som sammanställdes av samma författare 1988–1990.

Platsen och planen

Den lilla orten Bodekull var med sin ovanligt djupa naturhamn en viktig länk för export och import i det tidiga 1600-talets Danmark. Hamnen utnyttjades också för import till och export från Sverige, och den svenske kun-

gen Karl X Gustav insåg hamnens betydelse. Blekinge tillföll Sverige vid freden i Roskilde 1658 och stadsprivilegier för Bodekull utfärdades 1664. Ett par år senare fick staden namnet Carlshamn (Rosengren 1918, s. 3).

Platsen där staden anlades var vid mitten av 1600-talet bebyggd med en gles rad med större gårdar längs en väg parallell med Mieån (se karta). På båda sidor om Mieåns utlopp låg spridda hus och vid nuvarande Kungsgatans norra del fanns en gles rad av mindre byggnader. Resten av stadens områden var ännu åker och äng, skog och berg (Rosengren 1918, s. 30). Det första utkastet till stadsplan är ritat av Erik Dahlberg 1658. Planen visar en rutnätsstad vid Mieåns östra strand med gator i nord-sydlig och i öst-västlig riktning samt ett system av kanaler (Eimer 1961, s. 407). Kvarteren är av varierande storlek och i planens centrala del finns ett torg. Denna plan kom dock aldrig till genomförande.

När de första reguljära gatorna började anläggas var det efter stadsplanen ”Regulierung der Gassen in Bodekulla” från år 1664 (Ahlberg 2000, s. 127). Platsen för den centrala staden är huvudsakligen densamma som i den tidigare planen men med den skillnaden att också Mieåns västra strand är planlagd. Rutnätet i den nya planen är helt regelbundet, något vridet mot väster för att följa åns lopp, och består av tjugofyra lika stora, kvadratiska kvarter över hela staden. En rad kvarter har skurits av vid Hinsebergets fot och ett har fått anpassa sin form där ån gör en krök. Efter denna plan anlades först Strandgatan, parallell med Mieån, och strax därefter planerades Fisktorget. Därefter bebyggdes kvarteren kring torget samt längs södra delen av Drottninggatan, längs Ronnebygatan och längs Kungsgatan.

Den tidiga bebyggelsen

Vid 1700-talets början bodde stadens förnämare invånare längs Drottninggatan och Kungsgatan som passerar torget på var sin sida. Borgarhusen längs dessa centrala gator var verkliga gårdar och kvarteren innanför gathusen upptogs av uthus av olika slag. Tvärgatorna beboddes av något enklare folk medan Regeringsgatan och Hantverkaregatan hade anspråkslös bebyggelse för hantverkare, skeppare, fiskare och arbetare. Kvarteren söder om Ronnebygatan och öster om Hantverkaregatan var fortfarande till största delen obebyggda. De



Äldre bebyggelse för arbetsfolk väster om Mieån.

östra delarna upptogs till stor del av kål- och trädgårdar och potatis- och tobaksodlingar. Anders Tidström besökte staden år 1756 och beskrev vad han såg:

> Carlshamn är en vacker stad af vackra trähus af 2 våningar och vackra stensatta gator. [Husen i Karlshamn är] nätta, snygga, vackra, af 2 våningar, rödfärgade, uppbygda af tjocka båtplankor, 5 tum tjocka. Tjäresidan vändes ut och knutarne sågas, så att allt faller tätt och nätt. […] gatorna voro vackra, räta och stenlagda, som mest allmänt är, med grof sten […]. (Rosengren 1927, s. 8)

Torget har varit den centrala punkten i Karlshamn sedan staden grundades och torghandeln spelade stor roll både för stadens invånare och för kringboende. Torget omgavs av rådhus och betydelsefulla handelsgårdar. Kyrkan ritades av Erik Dahlbergh och började byggas under 1680-talet men var färdig att tas i bruk först 1702. Den har formen av en korskyrka med ett centralt torn som ursprungligen byggdes för att bära klockor men vars konstruktion visade sig vara för klen. Istället byggdes 1760 en fristående klockstapel i ett kvarter nordost om kyrkan.

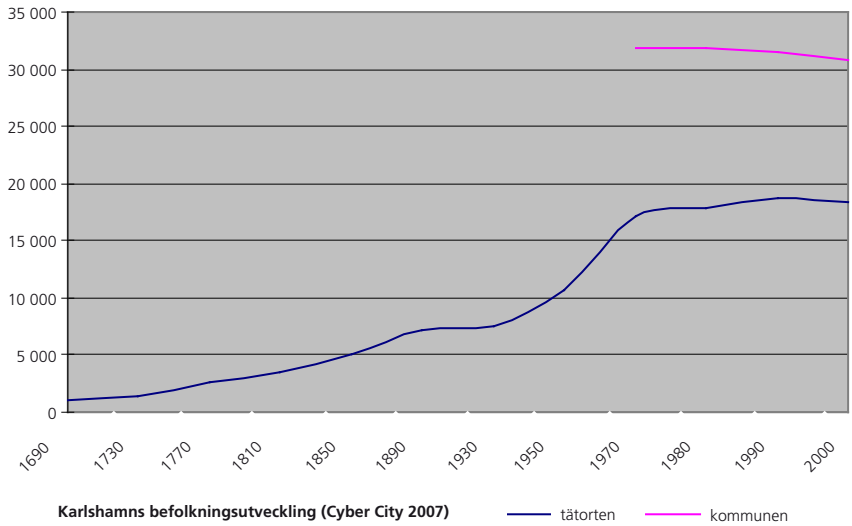
Karlshamn har alltid varit en utpräglad hamnstad och i anknytning till sjöfarten har omfattande industriell verksamhet vuxit fram under århundraden, i första hand vid hamnen och längs Mieån. Under 1700-talet byggdes här ett antal fabriker som tobaksspinnerier, textilindustrier som väverier och spinnhus, garverier, pappersbruk, såpbruk och en stärkelsefabrik.

1800-talets utbyggnad

I början av 1800-talet var det fortfarande vanligt med djurhållning i staden och gårdarna användes för grönsaksodling. År 1829 bestod Karlshamns bebyggelse till drygt nittio procent av trähus, där fanns några stenhus och enstaka hus i korsvirke. Bostadshusen var i regel i två våningar men några hade ytterligare en våning. Husen stod tätt och även de centrala delarna präglades helt av bostadsbebyggelse.

År 1830 fastställdes en byggnadsstadga för hela Karlshamns stadsbebyggelse. Stadgan fastslår att boningshusen ska byggas utmed gatan medan gårdsbyggnader och uthus läggs i kvarterens inre eller mot ”bakgatorna”. Tomtmark utmed gata fick inte bebyggas med uthus eller förbli obebyggd. Boningshus fick inte byggas i mer än två våningar.

> Karakteristiskt för den gamla bebyggelsen i Karlshamn var gårdsanläggningarna bakom tvåvåningshusen längs Kungs-, Drottning- och Regeringsgatorna. Till varje hus hörde en stenlagd gård, som man nådde genom en ekande portgång eller genom en port i planket. Uthusen kunde klä sig i de mest skiftande former. Gården var det gamla storhushållets hjärtpunkt, ett litet familjetorg, där alla de många aktiviteter pågick, som nu ryckts ut ur hemmen. Bakom gården låg grönsaks- och fruktträdgårdarna med sina små, individuellt utformade lusthus. (Moberg 1979, s. 157).



Karlshamns befolkningsutveckling (Cyber City 2007)

Näsviken, söder om rutnätsstaden, fylldes ut under 1800-talet och en skyddad fiskehamn byggdes. Det så kallade Näset, strax norr därom, beboddes av fiskare och sjömän. I naturområdet Vägga söder om rutnätsstaden byggde förmögna familjer sommarvillor med träpanel och småspröjsade glasverandor, torn och rik detaljering.

Småstaden förändras

Den stad som beskrivits ovan – och som bär de kännetecken som utgör småstadskaraktär – har fram till idag genomgått stora förändringar. Det är i första hand två perioder som satt spår i stadsbilden. År 1874 ersattes lokala byggnadsordningar med att en ny byggnadsstadga infördes för alla rikets städer. Stadgan tillät byggande av höga stenhus och förespråkade arton meter breda gator kantade av lika höga husfasader längs rätvinkliga kvarter. I Karlshamn ansågs gatubredden på tio till tolv meter uppenbarligen tillräcklig – gatubreddningar kan inte spåras från denna tid. Däremot innebar den senare delen av 1800-talet och det tidiga 1900-talet att den enhetliga stadsbilden bröts upp när nya funktioner i samhället försågs med nya byggnader i stadskärnan. Byggnaderna representerar de olika arkitektoniska stilar som var aktuella under perioden och flera av dem placerades runt torget som fick en helt ny och mera storslagen karaktär.

Vid slutet av 1800-talet var torget inramat av stora, friväxande träd och själva torgytan var stenlagd. Under några årtionden byggdes det nya rådhuset (1899), sparbankshuset (1911), de tre monumentala byggnaderna vid torgets västra sida (1912), samt televerket (1913). I andra delar av staden byggdes


KARTA
öfver
CARLSHAMN
Upprättad år 1893
af
NILS BÖRRING
Stadsingenjör
Meter
BETECKNINGAR:
Hus af sten.
. . . med brandmur.
. . trä.
. . . med brandmur.
. . . fullständigt reverterade
. . . ofullständigt.
. . kerrugerad plåt.
Tomtgräns utan stängsel.
Källa, eller brunn.
Afvägd punkt.
Gärdesgård af sten.
Staket el. Tomtgräns med stängsel.
Bäck.
Bäck.
Körväg.
Gångväg.
Jernväg.
Upprätven jernväg.
Löf barrträd, och buskage.
OFFENTLIGA BYGGNADER:
I Kyrkan.
II Klockstapeln.
III Rådhuset.
IV Tullhuset.
V Fängelset.
VI Sprithuset.
VII Apoteket.
VIII Simonshuset.
IX Post- och telegrafkontor.
X Badhuset.
XI Elementarskola för gossar.
XII Elementarskola för flickor.
XIII Folkskola för gossar
XIV Folkskola för flickor.
XV Navigationsskolan.
XVI Barnhemmet.
XVII Diffela Gevärfmästens hus.
XVIII Hotellet Statshuset.
XIX Hotellet Kung Karl.
XX Gästgifvaregården.
XXI Ordensförbrandets Mus.e lokal.
XXII Godtemplarordens lokal.
XXIII Frälsningsarmémens lokal.
XXIV Baptistkapellet.
XXV Tabernaklet.
XXVI Missionshuset.
XXVII Bankhlokaler.
FABRIKER och VERKSTÄDER
1. Destilleriverk.
2. Gjuteri och mek. verkstad.
3. Mek. verkstad. för metall och trä.
4. Mek. snickeri och hyfleri.
5. Kopparslagare verkstad.
6. Klensmedja eli plåtsl. verkstad.
7. Snickare verkstad.
8. Svarfvare verkstad.
9. Bandmästare verkstad.
10. Kärlslagsmakare verkstad.
11. Cigarr, snus och tobaksfabrik.
12. Bryggeri.
13. Bokbryckeri.
14. Ångeri.
15. Bryggeri.
16. Bärkeri, för spannmål.
17. Kemisk valtenfabrik.
18. Ättikfabrik.
19. Repslagare.
20. Sjöfyrare.
21. Tapetserare verkstad.
22. Fotogenkällare.
23. Sockerbruk.
24. Kokeri.
25. Ångpanna.
26. Grofsmeja.
27. Kälna. eller mälta.
KYRKO - GÅRDEN
HÄST - HAGEN
BELLEVUE - PARKEN
GUSTAFSBORG
BRYGGERIET
HAMNEN
VÄGGA - PARKEN
Badhusviken
Espingshamn
Nya Kajen
Södra Strandgatan
Norra Strandgatan
Kyrko - gatan
Södra Torg
Norra Torg
Fogdelycke gatan
Stor-torget
Lund
Vattentorget
Fisketorget
Upplagstomten
Hinvedbacken
Hinvedberget
Nya Varfvet
Nya Kajen
Mellanbron
Badhusbron
Ny Kajen
Fiskhål
Varfvet
Bellevue Restauranten
Gustafsborg
Trädgård
Kyrkogården
Plantering
Bro-Åsen
Mellan-Åsen
Nya Vattenledningen
Gasverket
Gasbehållare
Gasmätare
Gasmätare-Hus
Vattenledningen
Vattenledningen
Vattenledningen

under samma tid lasarettet strax utanför österport (1882), teatern med järnvägshotellet nära järnvägsstationen (1897), Hellerströms badinrättning vid Näsviken (1903), Stadshotellet bakom kyrkan (1907), saluhallen vid fisktorget (1909), Bodestorpsskolan (1909) och elverket vid Rådhusgatan (1910). I Väggaområdet påbörjades byggandet av Väggaskolan som stod klar 1917.

Även hamnområdet genomgick betydande förändring under denna expansiva period. Vid 1800-talets senare del tillkom spritfabriker vid Mieåns östra strand och Karlshamnspunsch blev en välkänd produkt. Under första världskriget påbörjades byggandet av sojafabriken vid västa sidan av hamninloppet.

En ny hustyp, hyreshuset, introducerades under 1900-talets första del. Utmed gatan innehöll hyreshusen paradlägenheter med rum i fil, och mot gårdssidan förlades kök, serveringsgång och sovrum. I gårdsflyglar fanns enklare bostäder med ett eller två rum och kök eller ibland bara kök. I många städer var dessa byggnader ofta tre våningar eller högre, i Karlshamn byggdes dock hyreshus i tämligen måttlig skala. De flesta var uppförda i rött tegel och två eller tre våningar höga. Gårdsflyglar förekom men många hyreshus byggdes bara som gathus med stenlagd innergård och en avgränsad trädgård i kvarterets inre.

Den andra förändringsvågen

Med 1930-talets modernistiska tänkande kom en ny syn på småstadens bebyggelse. Huvudtema för planeringen i småstäderna blev sanering. I ett slag dömdes småstadens befintliga träbebyggelse ut som obeboelig. Den representerade en gammal stil och föråldrade byggtekniker och bostäderna var undermåliga. Gårdsmiljön ansågs vara trång och osund och den hygieniska standarden var låg. Städernas befolkning växte och modernismens planerare ville erbjuda nya, moderna bostäder som motsvarade den nya tidens krav.

I Karlshamn gick förändringen till en början relativt långsamt. Under 30- och 40-talet skedde nybyggandet mest på tidigare obebyggd mark. Ett nytt och modernt bostadsområde med lamellhus i två och tre våningar och flerbostadsvillor på stora tomter byggdes på båda sidor om Erik Dahlbergsvägen, en ny gata längs en äldre järnvägssträckning öster om rutnätsstaden. Liknande hus uppfördes mitt emot kyrkogården längs norra infarten. På spridda ställen i stadens utkanter uppfördes moderna enfamiljshus.

Nya byggnader uppfördes också efter rivningar i stadskärnan. Några av dessa kom till efter omfattande fastighetssammanslagning – som Folkets hus och intilliggande fastighet nära torget – men i de flesta fall behölls den gamla tomtindelningen. Fastigheter som moderniserades och byggdes om kläddes under denna tid ofta i helt modernistisk stildräkt. En mängd 1700- och

1800-talsbyggnader i Karlshamn har därför idag stora, odelade fönster och putsad fasad och ger intryck av att vara byggda under 1900-talet. Ofta byggdes husen också till på höjden och mindre hus har i fasaden ofta behandlats som sammanhängande större byggnader.

En spritfabrik i hamnen hade redan 1919 lagt om tillverkningen till pressning av foderkakor av importerade sojabönor och verksamheten utökades snart med oljeframställning. 1933 togs fabriken över av Kooperativa förbundet.

Den stora omvandlingen

Med 1950-talet ökade inslaget av stora byggnader i stadsbilden. Ett modernt varuhus med restaurang och bageri – Konsumhallen – byggdes 1958 vid Drottninggatan väster om kyrkan. Nu genomfördes sanering av stadskärnans bostadsbebyggelse i större skala och stora bostadslameller byggdes längs delar av kvarterssidor – en ny typ av bostadshus blev en del av stadskärnans bebyggelse. Längs den östra sidan av torget stod fortfarande en rad två- och trevåningshus kvar till slutet av 1960-talet då de revs för att ge rum åt varuhuset Flaggen som med ICA-hall och ett mindre antal butiker samt restaurang togs i bruk 1972.

År 1960 upprättade Vattenbyggnadsbyrån (VBB) en generalplan för Karlshamn där planförfattarna framhöll att den gamla bebyggelsen ”uppvisade pittoreska miljöer med stora trivselvärden”. Man manade till försiktighet vid planering av nybebyggelsen (Moberg 1979, s. 163). Under 1960- och 1970-talens saneringsvåg skedde dock en stor omvandling av stadens centrala delar. Bara mellan åren 1960 och 1970 försvann 35 procent av stadens lägenheter i hus byggda före 1901 (Johansson 1997, s. 160). Rivningarna fortsatte under 1970- och 1980-talen och stora bostadskomplex ersatte på många håll den gamla bebyggelsen.

Störst var förändringen i några kvarter på båda sidor om Miån i norra delen av rutnätsstaden och på höjden i södra delen av staden där bostadsområdet Möllebacken byggdes 1973. Under 1970-talet byggdes också radhus i centrala staden. Många var i två våningar med gult tegel i bottenvåningen och röd träpanel ovanför. Entréerna nåddes från tillfartsgränder med parkering inne i kvarteren.

Bostadsbyggande skedde även utanför stadskärnan. Det första större bostadsområdet i utkanterna var Gullbergslyckan som i huvudsak var färdigbyggt 1953. Under 60-talet byggdes Fridhem, Stenhagen och Prästslätten.

Den stora omvandlingens bostadsbebyggelse bröt mot den befintliga stadens struktur i flera avseenden. Stora delar av kvarter revs samtidigt och tomter slogs samman, vilket gjorde det möjligt att bygga enstaka hus som





Teatern med Järnvägshotellet från 1897



Hyreshus från 1905



Hyreshus från 1902



Bostadshus från 1950-talet



Möllebacken 1951

upptog nästan en hel kvarterslängd. Många byggnader var trevåningshus men upp till sex våningar var inte ovanligt. Principen om att bebyggelsen skulle kanta gatan övergavs och byggnader placerades fritt i kvarteren eller indragna från gatuliv. Många hus hade entréer från en öppen gård och vände bottenvåningens garageportar – eller en fönsterlös mur – mot gatan. Till sist var det en helt ny arkitektonisk stil som introducerades. En arkitektur som avvek från den befintliga bebyggelsen i fasadmaterial, detaljbearbetning, fönster- och takformer.

Även hamnområdets brokiga bebyggelse fick en större skala då Kooperativa förbundets oljefabrik vid västra hamninloppet utökades med en modern tegelbyggnad för margarin- och glasstillverkning.

Åter till småstaden

Mot slutet av 1960-talet vaknade i hela landet en opinion mot rivningarna och mot de nya byggnaderna som upplevdes som sterila och människofientliga. Från början av 1970-talet märks också en långsam kursändring från myndighetshåll vad gäller synen på det befintliga äldre bostadsbeståndet. Nu förespråkas i större utsträckning förbättring av de gamla husen och nybyggande med den traditionella bebyggelsen som förebild.



Möllebacken 2002



Drottninggatan korsas av Södra Fogdelyckegatan



Lördagshandel på torget




Hörnet Erik Dahlbergsvägen — Rådhusgatan 1965 respektive 1998

I Karlshamn syns spår av att detta var en brytningstid. Redan 1981 byggdes nya hus vid Näsgränden i södra delen av staden med tydliga referenser till den befintliga äldre bebyggelsen. Samtidigt uppfördes ett storskaligt bostadskomplex med överbyggd gård i norra delen av staden. Så småningom fick de nya tankarna dock fullt genomslag i nybyggandet och 1900-talets sista decennier präglas av lågmält byggande i behärskad skala, två till tre våningar. Många hus är putsade och har fönsteromfattningar i avvikande färg. Torn förkommer, i synnerhet på hörnfastigheter och ibland syns dekorelement som årtal och bårder.

Även trä användes som fasadmaterial, oftast som kraftig stående lockpanel, medan mera ambitiösa projekt strävade mot att utveckla träets arkitektoniska möjligheter och arbetade med diagonalställd panel, förenklad ornamentik och listverk. Radhus byggdes i innerstaden också under denna tid, de flesta av dessa har entré från gatan på traditionellt vis.

Karlshamn idag

Dagens Karlshamn, den plats som enkätundersökningen handlar om, bär alltså spår av tre stora utbyggnadsperioder. Rutnätsplanen är i stort sett oförändrad och den ursprungliga bebyggelsen från 1700-talet finns kvar som fragment på olika ställen i staden; ibland som sammanhängande bebyggelse men oftare mindre synlig efter senare tiders om- och tillbyggnader. 1800-talets expansion syns i form av den fastighetsindelning som fortfarande består i stora delar av rutnätsstaden. Många byggnader har kvar sin 1800-talskaraktär medan andra förändrats till oigenkännlighet.

Den tidiga modernismens byggnader syns i första hand som lamellhus, och funkisvillor för ett eller flera hushåll i utkanten av rutnätet, men också som spridda byggnader i tämligen försiktig skala inne i stadskärnan. Dessa är ofta byggda inom de gamla fastigheterna. Den sammanslagning av fas-

tigheter som var förutsättning för storskaligt byggande påbörjades i slutet av 1940-talet och stora byggnader i form av bostadshus och varuhus dominerar nu stadsbilden i norra delen av staden längs Mieån och på Möllebacken. På spridda ställen finns också längor med bostadshus i tre våningar från den expansiva perioden mellan 1950 och 1985. De stora varuhusen ger sin prägel åt de centrala kvarteren.

Kring torget blandas byggnader från alla epoker. Här finns delar av stadens allra äldsta bebyggelse i form av kyrkan, Asschierska huset (gamla rådhuset) och 1700-talshuset i sydvästra hörnet mot torget. Det nya rådhuset, byggnaderna längs västra sidan av torget samt sparbankens och gamla Televerkets hörnhus är alla resultatet av förra sekelskiftets byggande. Flaggen



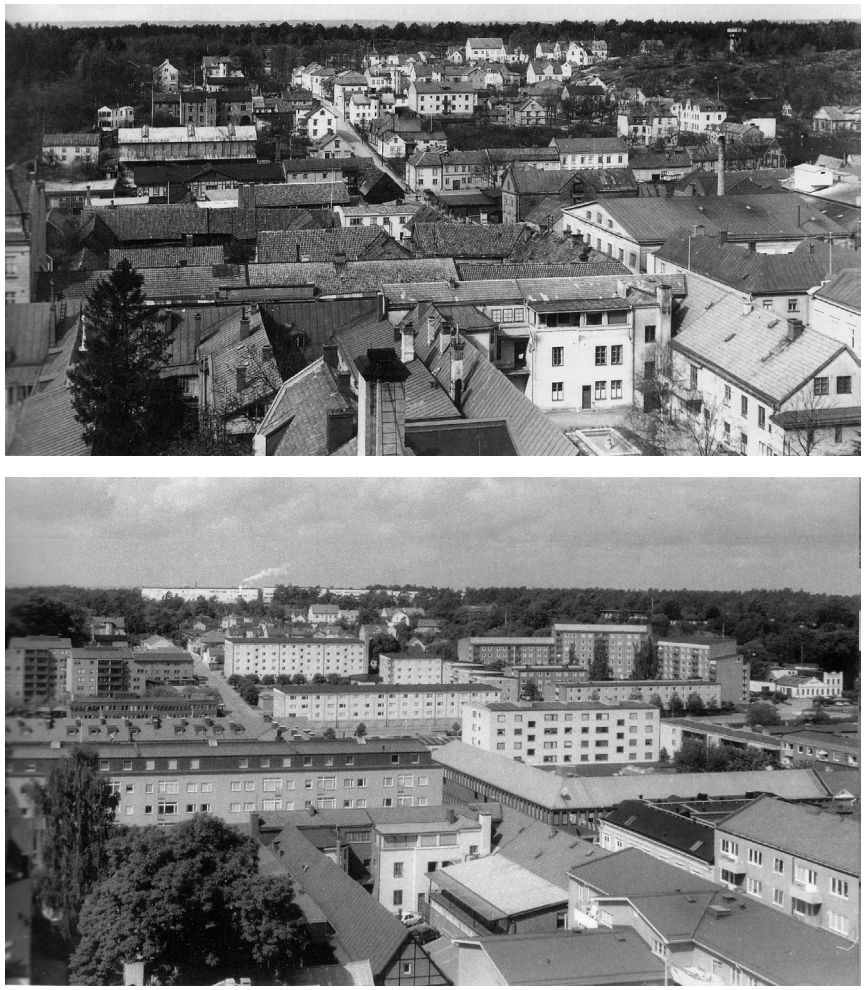
Fönsterlös bottenvåning



Småstaden som förebild



Storskalig bebyggelse i stadskärnan



Vy från klockstapeln västerut 1951 och 1998

och torgpaviljongen representerar den modernistiska perioden, och den postmoderna periodens byggnader norr om Flaggen har ett nytraditionellt formspråk.

Livsmedelsindustrin i hamnen heter idag Karlshamns (men kallas ”Sojan” eller ”Oljefabriken”) och är ett stort komplex vid västra kajen med gamla fabriksbyggnader i rött tegel, grå betongsilor och nyare produktionsanläggningar. Läget mitt emot stadskärnan och den betydelse fabriken haft som arbetsgivare har gett Oljefabriken en viktig roll i Karlshamn.

Vägga är fortfarande ett välbesökt naturområde alldeles söder om rutnätsstaden. I en av 1800-talets sommarvillor i schweizerstil drivs Villa Utsiktens sommarcafé sedan år 1900. I Vägga ligger också Väggabadet med bassänger och simhall, Vägga idrottsplats och idrottshall, Kolleviks badplats och camping, Sommarstadens koloniområde, fiskehamnen med rökerierna, marina och småbåtshamnar. Längs kusten från Näsviken alldeles utanför rutnätsstaden och fram till fiskehamnen löper en gångstig, Strandpromenaden, som är mycket uppskattad av Karlshamns invånare.

3 Karlshamnsstudien

Karlshamnsstudiens huvudsyfte i avhandlingen[14] är att undersöka hur boende i en småstad ser på den småstadsmässiga bebyggelsen i relation till övriga element i stadsmiljön. Studien utgår från frågeställningen: *Hur värderas småstadsmässig bebyggelse av boende i en småstad?* Den undersöker hur betydelsefull stadsmiljön är för olika befolkningskategorier och vilka estetiska preferenser dessa grupper har för stadens olika bebyggelsetyper. Studien undersöker också hur en grupp av Karlshamns invånare ser på Karlshamn som livsmiljö och om de relaterar till den som småstad. Ett delsyfte är att undersöka om det hos en grupp av Karlshamns invånare verkar finnas en gemensam visuell föreställning om Karlshamns identitet. Om så är fallet är avsikten att försöka beskriva och karakterisera denna föreställning.

Studien är baserad på två enkätformulär (se bilaga): *textenkäten* som utgår från påståenden och frågor om Karlshamn, och *bildenkäten* i vilken bilder från Karlshamn värderas med avseende på skönhet, trivsel och ifall bilden stämmer med informantens *bild av Karlshamn.* En bred enkätundersökning av den typ jag använt är ägnad att ge en översiktlig bild av olika gruppers estetiska preferenser vad gäller stadsmiljön – jämförelser mellan olika grupper av svarande är inte rimlig i en studie med allför få informanter. Enkätundersökningen som metod ger möjlighet att med relativt begränsad arbetsinsats få svar från många människor och ger därmed ett brett underlag för analys. Resultaten från en enkätundersökning låter sig lätt kvantifieras och därmed är möjligheten god att göra statistiska analyser av materialet. Resultaten av enkäterna utgör underlag för en fördjupad diskussion och reflektion om informanternas syn på Karlshamns stadsmiljö.[15]

Undersökningen genomfördes under senhösten 2002. Enkäterna delades ut på enklast tänkbara sätt, vilket innebär att jag utnyttjade egna kontakter i Karlshamn och egen utdelning. Samtliga enkäter låg i kuvert tillsammans med ett frankerat svarskuvert och ett presentationsblad som kortfattat berättade om undersökningen (se bilaga).

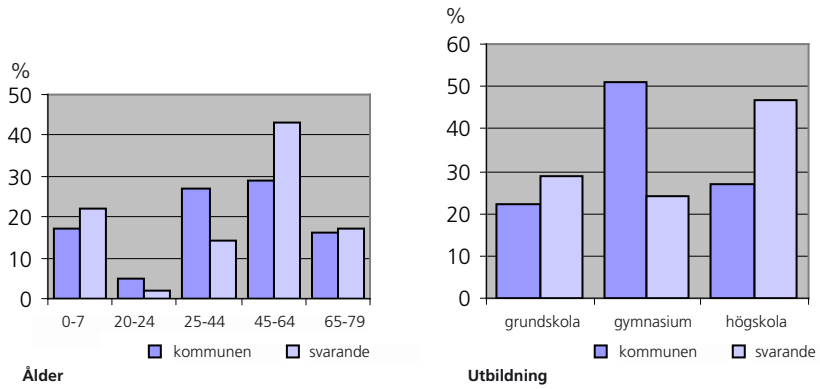
---

14. Karlshamnsstudien utgör huvuddelen i min licentiatavhandling, Sternudd (2005). Syftet är där något annorlunda formulerat.

15. Till grund för avsnittets metodfrågor ligger i första hand *Enkätboken* (2001) av Jan Trost, *The Art of Case Study Research* (1995) av Robert E. Stake, *Enkäten i praktiken* (1996) av Göran Ejlertsson och *Utvärdering av bostadshus i bruk* (1997) av Rolf Johansson.

Sammanlagt spreds 450 enkäter; 400 textenkäter och 50 bildenkäter[16]. Samtliga 50 bildenkäter och 170 textenkäter delades ut på Karlshamns torg under en lördagsförmiddag då det alltid är mycket folk i rörelse på stan. Av återstående textenkäter lades 50 enkäter på stadsbibliotekets lånedisk och 60 stycken lämnades på lokala tidningsredaktioner[17]. Ett lokalt antikvariat[18] spred 10 enkäter bland sina kunder, 50 enkäter delades ut till gymnasieelever[19] och resterande 60 delades ut av lokala kontakter bland deras vänner och arbetskamrater.

De flesta som svarat på min enkät har alltså sökt sig till den av eget intresse eller fått den presenterad för sig av en kollega, en vän, en lärare eller av mig då jag delade ut enkäter på torget. Få, om någon, har tagit emot den utan att veta något om vad kuvertet innehöll. Man måste därför förutsätta att de som tagit en enkät, besvarat den och skickat in den har ett visst intresse för Karlshamns stadsmiljö, och att detta intresse hos ett genomsnitt



av informanterna möjligen är större än hos ett genomsnitt av Karlshamns befolkning. I en undersökning som denna kan detta ses som en tillgång – enkäternas informanter är mer än genomsnittligt intresserade av stadsmiljön och kan förväntas ge utförligare svar på frågorna än en mindre engagerad grupp. Faran med förfarandet är naturligtvis att mindre röststarka invånares synpunkter inte kommer fram i enkäten.

Gymnasiegruppen är intressant i detta sammanhang. De elever som fick enkäten utdelad av sina lärare är de enda som inte tagit del i undersökningen på eget initiativ. De är heller inte (ännu i alla fall) högutbildade. Gruppen

16. Att upplagan var så begränsad berodde helt enkelt på ekonomiska skäl – det är dyrt att trycka i färg.
17. *Sydöstran*, *Blekinge Läns Tidning* och *Commersen* tog vardera 20 ex.
18. Antikvariat Bode.
19. Dessa enkäter delades ut, fylldes i och lämnades in under en lektion på Väggaskolan.

kan förväntas vara mindre intresserade av stadsmiljö i stort och av stadsbilden i Karlshamn. De kan på så vis fungera som kontrollgrupp i undersökningen – om denna grupp visar uppfattningar som radikalt skiljer sig från resten av informanterna är det en indikation på att urvalets avvikelse från ett genomsnitt av Karlshamns befolkning minskar möjligheten till generalisering. Om istället gymnasiegruppens uppfattningar i mycket liknar dem hos övriga svarande ger detta en fingervisning om att resultatet äger giltighet utanför skaran av informanter.

Urval

Enkäten delades ut på sätt som var billiga och hanterbara med tanke på arbetsinsats och ekonomi och mina informanter utgör alltså ett så kallat bekvämlighetsurval. Även om mina informanter alltså inte kan sägas representera Karlshamns befolkning kan det vara av intresse att jämföra urvalet med Karlshamns befolkningsgenomsnitt vad gäller ålder, kön och utbildningsnivå. Vi får då veta i vilka av dessa avseenden min grupp avviker från genomsnittet och kan spekulera i vad dessa avvikelser kan innebära.

En jämförelse mellan dem som svarat på mina enkäter och Karlshamns befolkningsgenomsnitt visar att könsfördelningen är jämn i gruppen. (Inom gymnasiegruppen är dock 32 av 41 informanter män.) Skillnader finns emellertid vad gäller ålder och utbildningsnivå (SCB 2003). Bland de som besvarat enkäten är åldersgruppen 45–64 år överrepresenterad medan gruppen 25–44 år är underrepresenterad. Andelen ungdomar i åldern 7–19 år ser ut att vara ungefär i proportion till sin andel av befolkningen, men denna grupp utgörs till största delen av de gymnasieelever som fick enkäten av sina lärare. Enkätens informanter har högre genomsnittlig utbildning än kommuninvånarna.

Av ett representativt urval på 225 individer ur Karlshamns befolkning är ca 6 procent eller 13–14 personer födda utanför Sverige vilket är omkring hälften så stor andel som för riket som helhet (SCB 2003). Enkätformulärens bakgrundsfrågor innehåller dock inga uppgifter om födelseland så dessa personer syns inte i mitt material. Jag kan därför inte avgöra om mitt urval var representativt när det gäller ursprungsland och därmed inte diskutera eventuell skevhet i detta avseende.

Mediebevakning

Innan utdelningen av enkäter påbörjades togs kontakt med de två lokaltidningarna *Blekinge Läns Tidning* och *Sydöstran* samt den lokala annonstidningen *Commersen*. I utförliga artiklar redogorde dessa tidningar syftet med undersökningen och informerade om var enkäten fanns att hämta (Hylse

2002, Karlsson 2002, Enckell 2002). Många som tog emot enkäten vid utdelning på torget hade sett någon av artiklarna, och man kan anta att det också gäller dem som hämtade enkät på tidningsredaktioner, i butik eller på biblioteket.

Enkätformulären

Enkäterna riktar sig till ”vanliga” karlshamnsbor som inte förväntas vara insatta i arkitektur- eller stadsbyggnadsfrågor men som kan antas ha god kännedom om staden. Enkätformulären har med detta i åtanke utformats för att vara lätta att förstå och lätta att fylla i. Formulären använder vardagligt språk och den övervägande delen av frågorna har färdiga svarsalternativ. Några öppna frågor förekommer också i båda enkäterna.

Frågan om informanternas *bild av Karlshamn* återkommer på flera ställen i enkäten. Med den formuleringen har jag velat komma åt en mental, kanske emotionellt laddad, visuell föreställning om staden. Tanken är att man svarar genom att namnge eller beskriva platser som upplevs som essensen av Karlshamn uttryckt i en bild. Tolkningen av vad som menas med *bilden av* lämnas till informanten. Jag kan därför inte veta om en stark bekräftelse av att bilden *stämmer med min bild av Karlshamn* är ett uttryck för en önskan om hur Karlshamn borde vara eller en beskrivning av den aktuella situationen. Just detta gör frågan intressant – när resultaten läses tillsammans med resten av enkäten ger den mig en fingervisning om ifall informanterna tenderar att idealisera sin omgivning eller om de ser staden som den är och är tillfreds med det.

Enkäten frågar om vackert och fult, ja till och med om *mycket vacker* och *förskräckligt ful*. Man kunde istället använt begreppet *kvalitet* istället och låtit de svarande gradera från låg till hög kvalitet. Ordet kvalitet har en mer analytiskt neutral karaktär och kunde förtydligats genom tillägg till *estetisk kvalitet* eller *arkitektonisk kvalitet*. En anledning till att inte fråga om kvalitet är att jag inte kan förutsätta att Karlshamnsbor i gemen kan relatera till begreppet. Enkäten vänder sig till invånare i staden oavsett ålder och utbildning och jag vill använda ett språk som är vardagligt och lätt att ta till sig och som inte väcker associationer till forskningens vokabulär.

En annan anledning till att jag valde de mera känslomässigt färgade begreppen *ful* och *vacker* är att få reda på om byggnader och platser väcker tydlig emotionell respons. Den som genom ett kryss i en ruta klassar en byggnad som *förskräckligt ful* ger troligen uttryck för en affekterad inställning till byggnaden och inte bara allmänt ointresse eller lamt ogillande. Motsvarande gäller för den som markerat en byggnad eller plats som *mycket vacker* – man

kan utgå från att denna person är känslomässigt engagerad i den byggnad eller plats som avses. Frekvensen av kryss i dessa rutor borde därför säga någonting inte bara om objektets relation till andra objekt men också om informanternas personliga förhållande till olika miljöer i staden, och om deras allmänna engagemang i frågor som kan knytas till visuell upplevelse av miljön.

Bildenkäten frågar om *miljön på bilden ser trivsam ut*. Trivsel associeras i dagligt tal till känsla av trevnad och välbefinnande, och ordet används ofta om vår närmiljö – man trivs på jobbet eller i sin nya lägenhet. Trivsel handlar om den vardagliga, nära omgivningen, och det är rimligt att tro att informanterna läser *miljön ser trivsam ut* som *här skulle jag trivas* i betydelsen *här skulle jag kunna tänka mig att bo*.

Enkätformulären är tänkta att komplettera varandra på så vis att textenkäten täcker in en allmän bild av Karlshamn men också frågar om värderingar av utseendet hos namngivna platser och byggnader i staden. Den ställer också öppna frågor om platser och byggnader, där informanten själv får namnge byggnader som upplevs som typiska för Karlshamn, speciellt vackra eller riktigt fula. Man kan förutsätta att informanterna till stor del svarar med dels välkända byggnader, karaktäristiska för Karlshamns stadsmiljö, och dels med personliga favoriter som kan vara av mera udda karaktär. Bildenkätens bilder visar den vardagliga bostadsbebyggelsen – en kategori som är svår att få med i en enkät som utgår ifrån text men som behövs för att komplettera informantens värdering av Karlshamns småstadsbebyggelse.

Textenkäten

Den enkät som kallas textenkäten undersöker informanternas inställning till Karlshamn och dess bebyggelse. En första del består av allmänna påståenden om Karlshamn som livsmiljö. Avsikten är att frågan ska ge ett av flera underlag för att diskutera informanternas föreställningar om småstaden Karlshamn. Påståendena handlar om stadens storlek, karaktär, särart, kulturmiljö, modernitet etc. och kan delas i tre kategorier: *allmänna* påståenden, påståenden om *byggd miljö* och påståenden relaterade till hälsa, luft och natur i vid bemärkelse, *naturmiljö*. Genom att blanda påståenden om stadens estetiska kvaliteter, om den byggda miljön, naturmiljön och bebyggelsens historiska betydelse med andra aspekter hoppades jag få en uppfattning om kulturmiljöns betydelse i förhållande till övriga faktorer. Blandningen av positiva och negativa påståenden var ägnad att motverka slentrianmässigt kryssande (om alla påståenden är positiva finns det en tendens att en positivt inställd svarande kryssar samma ruta uppifrån och ned). Påståendena lyder:

Karlshamn är

en trist håla
en typisk sommarstad
en vanlig svensk småstad
en omodern stad
en modern stad?
en lagom stor stad
en stad med trivsam atmosfär
en trevlig stad att bo i
en stad med intressant historia

en stad med intressant kulturmiljö
en stad med många fina hus
en ganska ful stad
en vacker idyll
en stad med ett vackert torg
en typisk trästad
en stad med många fina gårdar
en stad med många gamla hus
en stad med för många höghus
en stad med många fula hus

en stad som bilarna tar över
en bra cykelstad
en stad med dålig luft
en stad med för lite parker
en stad med härlig natur omkring
en typisk kuststad

Informanten ombeds värdera hur väl påståendena stämmer med hans/hennes upplevelse av Karlshamn genom en markering i en skala med sju rutor. Över rutan längs till vänster står texten *stämmer inte alls* och över rutan längs till höger står texten



Bild 1 N



Bild 2 G



Bild 3 N



Bild 4 M



Bild 5 J



Bild 6 J



Bild 7 G



Bild 8 G



Bild 9 J



Bild 10 N



Bild 11 J

Enkätens bilder
Bokstäverna efter bildnummer avser *ny småstad* (N), *gammal småstad* (G), *modernistisk stad* (M) och *jämförelsebild* (J).

stämmer precis. Om den mittersta rutan sägs: *En markering i mitten (den markerade rutan) betyder att Du är neutral eller att Du inte kan ta ställning till beskrivningen*.

Öppna frågor

Andra delen av enkäten består av öppna frågor om Karlshamns stadsmiljö där informanten ombeds namnge eller beskriva platser och byggnader av betydelse för staden. Svaren på frågorna ger underlag för en analys av vilka faktorer i de nämnda platserna och byggnaderna som verkar ha identitetsskapande betydelse. De fem första frågorna syftar till att med olika formuleringar fånga informanternas visuella och känslomässiga föreställning om staden – deras *bild av Karlshamn*. Frågorna lyder:

2 *Finns det någon plats som är speciellt "Karlshamnsk" för Dig?*
3 *Räkna upp fyra andra platser eller byggnader som Du tycker är viktiga för Karlshamns identitet?*
4 *När Du visar Karlshamn för hitresta gäster, vilka platser tar Du dem till?*
5 *Finns det något i Karlshamns stadsmiljö som Du hoppas aldrig förändras?*



Bild 12 M



Bild 13 J



Bild 14 M



Bild 15 G



Bild 16 G



Bild 17 M



Bild 18 G



Bild 19 G



Bild 20 N

Formuleringen om ifall det finns någon plats som är ”karlshamnsk” är ett sätt att få informanten att associera till det som inom arkitekturforskningen kallas för *identitet*. Detta begrepp används i nästa fråga där informanten ombeds räkna upp fyra *andra* platser eller byggnader som han eller hon *tycker är viktiga för Karlshamns identitet.* Tanken är att identitetsbegreppet introduceras och förklaras med hjälp av begreppet ”karlshamnsk”. Att frågan delades upp i två delar berodde på en önskan att jämföra förstahandsalternativen – den första spontana bilden – med de följande. Jag ville också först fråga om en *plats* och först därefter leda in informanterna på *byggnader* som identitetsskapande element. Svaren på fråga 5 kan handla om byggnader och



Bild 21 N



Bild 22 N



Bild 23 M



Bild 24 N



Bild 25 N



Bild 26 J



Bild 27 J



Bild 28 N



Bild 29 M



Bild 30 M



Bild 31 G



Bild 32 N

platser men också om helt andra saker som trafik, tillgänglighet eller kommersiell verksamhet. Tanken var att svaren skulle ge en antydan om vilket intresse den byggda miljön röner i förhållande till andra faktorer.

6 *Vilken är Karlshamns vackraste byggnad eller plats? (Du kan nämna fler än en)*
7 *Vilken är Karlshamns fulaste byggnad eller plats? (Du kan nämna fler än en)*

Dessa två frågor handlar uttryckligen om vackert och fult. Jag ville få informanternas oreflekterade attityder till enskilda byggnader och platser i staden eller dess omgivningar. Som svar på en öppen fråga kan den som svarar välja en mer eller mindre privat plats, en märkesbyggnad, en parkeringsplats, skärgården eller vad som helst i Karlshamn som stämmer med beskrivningen *vacker* eller *ful*. Svaren ger upplysning både om vad man lägger i begreppen och om informanternas relation till kända platser (i den mån dessa nämns).

8 *Om Du kunde förbättra något i Karlshamns stadsmiljö, vad skulle det vara?*
9 *Har Du fler åsikter om Karlshamns stadsmiljö så kan Du skriva dem här.*

De sista två frågorna syftar till att återspegla uppfattningar som inte efterfrågas i resten av enkäten. Den första försöker fånga upp källor till missnöje och irritation i stadsmiljön men ger också utrymme för informanterna att beskriva sina egna drömprojekt. Den andra ger plats även för allmänna kommentarer.

Enkäten ber slutligen informanterna värdera namngivna byggnader och platser i en skala från *förskräckligt ful* till *mycket vacker*. Objekten ska kunna identifieras utifrån hur de benämns – i denna enkät finns inga bilder – och är valda enligt följande kriterier: de ska vara välkända för alla Karlshamnsbor, lätta att namnge, representera olika tidsåldrar och arkitektoniska stilar samt skilda funktioner och innehåll. De ska utgöra en provkarta på ofta besökta eller betraktade byggnader och platser i staden. Bilder och beskrivningar av dessa byggnader och platser finns på sidan 64–72.

Bildenkäten

I bildenkäten ombeds de svarande värdera bilder av bostadsbebyggelse utanför de centrala handelsgatorna. Samtliga byggnaders användning är alltså densamma, vilket minskar risken att värderingen i själva verket avser något annat än själva huset eller miljön. Enkäten ber informanten bedöma om *byggnaderna på bilden är vackra*, om *miljön på bilden ser trivsam ut* och om *miljön stämmer med min bild av Karlshamn*. Varje bild värderas ur dessa tre aspekter och informanten kryssar i en sjugradig skala där ytterligheterna för de två första påståendena benämns *nej inte alls* och *ja, mycket* medan det sista graderas från *nej, inte alls* till *ja, absolut*.

Bildenkäten jämför i första hand tre dominerande typer av vardaglig bostadsbebyggelse i Karlshamns stadsmiljö. *Gammal småstad* kallas i undersökningen den rest av gammal bebyggelse från 1700–1800-tal som finns utspridd i kvartersstaden – den genuina småstadsmässiga bebyggelsen. De nyare hus som byggts med småstaden som förebild, främst under 1980- och 1990-talet, kallas *ny småstad*. Den tredje typ av bostadsbebyggelse som är vanlig i Karlshamn är de större enstaka eller grupperade lamellhus som byggdes främst under 1950–1970-talet. Bebyggelsetypen kallas *modernistisk stad*. Alla byggnader i enkäten ryms inte inom dessa tre huvudgrupper. Där finns också bilder från villaområden samt några mindre vanliga bebyggelsetyper. I redovisningen av resultaten tjänar dessa som jämförelseobjekt.

Indelningen av bilderna i grupper har gjorts i första hand för att rikta analysen mot avhandlingens frågeställning, men också av praktiska skäl för att göra det lättare att dra slutsatser av materialet. Byggnaderna inom varje grupp har valts så att de representerar olika tillkomstperioder, fasadmaterial och fasadfärg. Höga hus finns bland bilderna, liksom enplanshus, flerfamiljshus och villor. Några bilder visar mycket växtlighet och andra är nästan helt utan synlig grönska. I några bilder förekommer bilar, i många syns gata och trottoar. Några bilder visar gårdsmiljöer.

Enkätens frågor relaterar till bilder på byggd miljö – inte till den direkta upplevelsen av miljöerna. Bilderna återger information om hur byggnaderna tar sig ut ur en viss vinkel, den säger ingenting om omgivningen utanför bildfältet och den förmedlar inga hörsel-, lukt- eller känselintryck. De som svarat på bildenkäten är dock alla boende i Karlshamn och känner väl till bildernas miljöer – Karlshamn är en liten stad och jag utgår ifrån att informanterna kan identifiera och placera de allra flesta motiven. Man kan därför förutsätta att informanternas värdering av miljöerna i många fall inkluderar aspekter som inte syns i bildrutan.

Bildenkätens 32 färgfoton är samtliga tagna i Karlshamn under sommarhalvåret och vid likartad väderlek. Bilderna är av olika storlek beroende på att olika kameror använts. De varierar också mellan stående och liggande format. Dessa olikheter är inte önskade – de beror på motivets form, avstånd till motivet och ibland bara obetänksamhet.

Bakgrundsfrågor

Båda enkäterna ställer bakgrundsfrågor om informanten. Formuläret frågar om kön, civilstånd, familj, födelseår, sysselsättning, utbildning, och hur länge informanten bott i Karlshamn.

Svarsfrekvens

Av de 400 textenkäterna låg 25 kvar på tidningsredaktionerna och delades aldrig ut. Dessa har inte räknats in i bortfallet eftersom inga informanter fått möjlighet att överväga om de skulle svara och skicka in enkäten eller ej. Av de utdelade 375 besvarades 226. Svarsfrekvensen var alltså 60 procent. Bildenkäterna delades ut till 50 personer och besvarades av 36, svarsfrekvensen var där 72 procent. En undersökning som riktar sig till ett slumpmässigt urval har ofta en svarsfrekvens på mellan 25 och 50 procent. Om undersökningen, som i mitt fall, vänder sig till en speciell grupp bör man kunna få fler besvarade enkäter (Trost 2001, s.118). Svarsfrekvensen i denna undersökning får betraktas som fullt acceptabel.

4 Karlshamnsstudiens resultat

Textenkäten

Resultaten från textenkätens flervalsfrågor och öppna frågor har bearbetats på olika sätt. Flervalsfrågor lämpar sig väl för statistiska sammanställningar och diagram, och jämförelser mellan olika grupper av informanter låter sig lätt göras. Textenkäten har gått ut till ett större antal informanter och det är därför meningsfullt att diskutera skillnader i uppfattning mellan olika grupper. Även resultaten från de öppna frågorna redovisas i viss utsträckning i form av diagram och tabeller men här diskuteras också samband mellan värderingen av olika byggnader och platser och gemensamma tendenser i svaren.

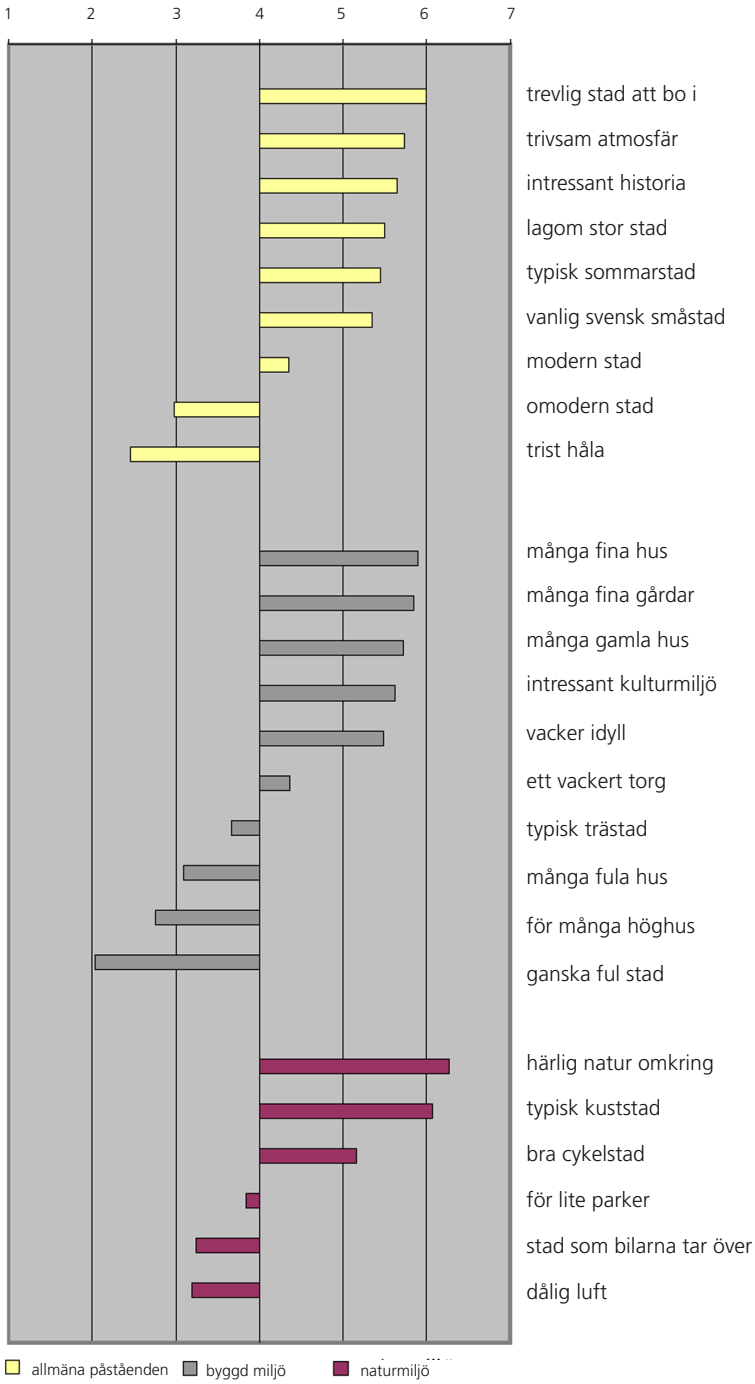
Fråga 1 om identitet och skönhet

Enkätens första fråga: *Hur stämmer dessa beskrivningar med Din bild av Karlshamn?* listar en rad påståenden som informanten har att värdera på en sjugradig skala. Resultatet redovisas i form av ett diagram där axeln med påståenden korsar värdeaxeln i det neutrala värdet 4. Staplar som visa positiva värden går från axeln och åt höger i diagrammet och negativa värden visas genom staplar som går från det neutrala värdet 4 och åt vänster.[20] Påståendena kan delas i tre kategorier: *allmänna* påståenden, påståenden om stadens *byggda miljö* och påståenden relaterade till hälsa, luft och natur i vid bemärkelse, *naturmiljö*.

De allmänna påståendena ger en uppfattning om hur informanterna upplever staden som livsmiljö. Svaren ger intryck av att enkätens informanter överlag har en mycket positiv bild av Karlshamn. Positiva värdeomdömen om staden bekräftas klart medan negativa värdeomdömen förnekas lika starkt. Informanterna håller verkligen med om att *Karlshamn är en trevlig stad att bo i* och att *Karlshamn är en stad med trivsam atmosfär*.

Några påståenden tar upp aspekter på Karlshamn som *småstad*. En intressant notering är att både påståendet att *Karlshamn är en lagom stor stad* och att *Karlshamn är en vanlig svensk småstad* bejakas av informanterna, vilket borde innebära att man är nöjd med stadens litenhet. Man är inte främmande för att betrakta Karlshamn som en modern stad och förnekar något

20. Observera att de påståenden som värderats lägre än det neutrala värdet 4 nästan undantagslöst har en negativ formulering. Ett negativt svar på ett negativt påstående är ett positivt svar (i relation till upplevelsen av Karlshamn).



Karlshamns identitet, generella resultat

mera bestämt att den är omodern. Någon *trist håla* bor man inte heller i. Resultaten ger belägg för att begreppet småstad väcker positiva associationer och motsäger alltså föreställningen om att småstaden upplevs som trist och stagnerad.

Informanterna uppskattar Karlshamns estetiska kvaliteter och frågor som berör stadsbilden ger överlag tydliga utslag. *Karlshamn är en stad med många fina hus*, *Karlshamn är en stad med många fina gårdar* och *Karlshamn är en vacker idyll* är påståenden som bekräftas starkt. Svaret korresponderar väl med påståendet om att *Karlshamn är en stad med många fula hus*, som avvisas, och *Karlshamn är en ganska ful stad* som får starkast negativ respons av alla påståenden. Man är dock inte så övertygad om att *Karlshamn är en stad med ett vackert torg*. Värt att notera är att informanterna inte upplever Karlshamn som en typisk trästad och att man inte heller tycker att staden har för många höghus.

Närheten till havet förefaller vara en mycket påtaglig och starkt identitetsskapande faktor för Karlshamns invånare. *Karlshamn är en stad med härlig natur omkring* och *Karlshamn är en typisk kuststad* får störst positiv respons av alla påståenden.

PLATSER OCH BYGGNADER

På textenkätens tredje sida listas en rad kända platser och byggnader i staden och informanten ombeds värdera *utseendet på dessa platser och byggnader i Karlshamn* genom att sätta kryss i en av sju rutor som representerar en skala från *mycket vacker* till *förskräckligt ful*. De byggnader och platser som enkäten frågar om är välkända för var och en som är bekant med Karlshamn – det var ett av kriterierna för urvalet. Följande sidors presentationer beskriver något om tillblivelsen och historien för var och en av dessa namngivna byggnader och platser. Källor för beskrivningarna har i första hand varit *Staden berättar* av byggnadsantikvarien Lina Campbell, *Karlshamns innerstadsbebyggelse,* en kulturhistorisk fastighetskatalog som sammanställdes av samma författare 1988–1990, samt den tidigare nämnda *Karlshamns historia.*

Resultatet av värderingen av platser och byggnader framgår av diagrammet på sidan 74. Axeln med byggnader och platser korsar värdeaxeln i det neutrala värdet 4. Staplar som visa positiva värden går från axeln och åt höger i diagrammet och negativa värden visas genom staplar som går från det neutrala värdet 4 och åt vänster.

Två typer av platser och byggnader bedöms som mycket vackra av informanterna: parkmiljöer vid havet och historiska byggnader. En tredje plats som värderas mycket högt är Näsgränden, där gathus från 1700- och 1800-talet kompletterats med liknande bebyggelse från 1900-talets senare del.

TEXTENKÄTENS BYGGNADER OCH PLATSER



Rådhuset

Det nuvarande rådhusets västra del – den monumentala, tornförsedda byggnaden vid torget – invigdes 1900. Rådhussalen tillkom 1926 och det gamla läroverket från 1860 i korsningen Rådhusgatan–Kungsgatan togs i bruk som förvaltningsbyggnad 1917. Under 1990-talet tillkom nya byggnader inne på gården och ett gatuhus längs Kungsgatan.



Kyrkan

Carl Gustafs kyrka ligger vid torget, omgiven av en vitputsad, hög mur och en lummig kyrkogård med uppvuxna träd. Kyrkan ligger i den norra delen av sitt kvarter, fasaden är ljust putsad och taket kopparklätt.



Näsgränden

Bebyggelsen längs Näsgränden består på södra sidan av äldre trähus i en eller två våningar - några sägs härstamma från 1700-talet. Många om- och tillbyggnader därefter har resulterat i en tämligen brokig blandning, men alla husen är klädda med träpanel, vilket ger ett enhetligt helhetsintryck.

På den norra sidan ligger närmast Drottninggatan ett litet, gammalt hus på hög sockel, som tillhör de äldsta byggnaderna längs gränden. Resten av norrsidan bebyggdes under 1990-talet med småhus i traditionell småstadsstil med träpanel i klara färger och tegelklädda sadeltak. Gränden belades med smågatsten. För en hastig blick ger Näsgränden ett enhetligt intryck av äldre småstadsbebyggelse.



Torgpaviljongen



Asschierska huset



Torget

Torget är Karlshamnsbornas gemensamma mötesplats och vardagsrum. Delar av själva torgytan har under långt tid använts för torghandel och uppställning av fordon – tidigare hästdragna vagnar och idag bilar. Här har också funnits servicebyggnader med olika innehåll och utseende under lång tid. Den nuvarande så kallade Torgpaviljongen byggdes under 1960-talet alldeles norr om planteringen runt statyn Böljelek. Paviljongen innehåller för närvarande kiosk med uteservering, mäklarfirma, resebyrå, glasskiosk, gatukök samt toaletter. Förutom denna byggnad finns några höga, smala, grönmålade träkiosker för lottförsäljning vid torgets norra sida.



Statyn Böljelek



Näsviken

Näsviken ligger intill ett större parkområde med Hamnparken, Perennagården och Rosengården. Bortom parkerna tar Väggaområdet vid. I hamnparken strax söder om viken står utvandrarmonumentet på en höjd vid havet.



Gästhamnen

En ny gästhamn anordnades i den inre delen av hamnen i början av 1980-talet och en mindre servicebyggnad uppfördes mitt emot det nya stadshotellet.



Rosengården

Parken Rosengården anlades under 1920-talet alldeles söder om rutnätsstaden på mark som tidigare varit soptipp. Den nuvarande utformningen kom till i slutet av 1980-talet. Parken har träd, buskar, häckar, rabatter med rosor och perenner, skulpturer, en musikscen och en mindre lekplats. Genom Rosengården går en gångväg som förbinder Väggaskolan med staden. Rosengården ligger också nära Perennagården på andra sidan Hamngatan, och Hamnparken vid Näsviken.





Bellevueparken

Bellevueparken nordväst om stadskärnan var under 1800-talet en ”allmän promenad- och förlustelseplats” (Moberg 1950: 380 ff). I parken fanns ett värdshus men spritservering var omstridd under slutet av seklet och parken sågs av många som en skamfläck. Idag är värdshuset för länge sedan rivet men Bellevueparkens nyare lokaler används flitigt för förenings- och kursverksamhet, som danslokaler och för konferenser. Under sommarhalvåret gästas Bellevueparken av turnerande artister. Parkens entrékiosker under ett svepande skärmtak är välkänd för alla Karlshamnsbor medan övriga byggnader är mera anonyma.



Bodestorpsskolan

Bodestorpsskolan invigdes 1909 och är en jugendbyggnad i gulputsat tegel och med valmat plåtklätt tak. Den fyra våningar höga skolan ligger vid Pengabergets fot och syns vida omkring.



Fiskehamnen

Fiskehamnen ligger i ett område med stark anknytning till hav och sjöfart. Stranden på båda sidor om hamnen har bryggor och uppläggningsplatser för otaliga fritidsbåtar, samt gästhamn. Intill Fiskehamnen finns två rökerier, varav ett med restaurang och kajakuthyrning, segelmakeri och andra företag med inriktning mot båtar och båtutrustning.



Skottsbergska gården

Handelsgården Skottsbergska gården byggdes 1766 och är ett välbevarat exempel på det slags gårdar som kantade stadens viktiga gator under 17- 1800-talen. Gatuhusets fasad är klädd med locklistpanel med pilastrar enligt lokal tradition. Gårdens uthus och varumagasin är av enklare slag, byggda i falurött timmer. Handelsboden i källaren är delvis återställd till 1700-talsskick. Skottsbergska gården ligger i vad som brukar kallas ”Kulturkvarteren” där också museet och konsthallen är belägna.



Väggabadet

Ett utomhusbad med tempererade saltvattensbassänger byggdes i Vägga och invigdes 1970. Anläggningen kompletterades år 1975 med en låg, vitputsad simhall som vänder en karakteristisk fasad mot havet.



Väggaskolan, gamla delen



Väggaskolan, senare tillbyggnader



Väggaskolan, Asplunds tillbyggnad

Väggaskolan

Karlshamns gymnasieskola Väggaskolan ritades av den kände arkitekten Erik Gunnar Asplund och togs i bruk 1917. Den ursprungliga realskolan är en borgliknande, rödslammad tegelbyggnad med nationalromantiska drag. År 1937 uppfördes en tillbyggnad i stramt modernistisk stil med ljus puts, stora fönster och skarpskurna former. Även tillbyggnaden ritades av Asplund. Väggaskolan har därefter byggts till i flera omgångar. Låga byggnader med undervisningssalar och verkstäder i rödbrunt tegel byggdes under 1970-talet och den senaste tillbyggnaden tillkom under 1990-talet då en ny elevrestaurang byggdes mot havet. Väggaskolans olika delar har alltså tillkommit under vitt skilda epoker och byggnaderna i den nuvarande klungan är sinsemellan mycket olika.



Lokstallarna

Järnvägen gick till en början genom Karlshamn och till den gamla järnvägssträckningen med stationsbyggnaden väster om Mieån hörde servicebyggnader av olika slag. Lokverkstaden är en långsträckt röd tegelbyggnad med stora portar mot söder och "sågtandstak" som byggdes om till kulturhus 1996. Lokalerna används idag av en rad lokala kulturföreningar för föreställningar och konserter, repetitioner, utställningar etc.



Polisstationen

Polismyndigheten i Karlshamn är inrymd i före detta Karlshamns lasarett. Byggnaden uppfördes 1882–1883 i fonden av Rådhusgatan österut. Byggnaden är typisk för det sena 1800-talets institutionsbyggnader med symmetrisk uppbyggnad, stora fönster och ljus puts.





Konsthallen

Karlshamns konsthall är sedan 1969 inrymd i ett ålderdomligt knuttimrat magasin ursprungligen tillhörande en av Drottninggatans köpmansgårdar. Magasinet är falurött med svarta knutar och har ett högt, valmat, tegelklätt tak.



Gamla Stadshotellet

Den jugendbyggnad som fram till 1988 var Karlshamns Stadshotell byggdes 1907. Byggnaden hör till de stora stenhus som förde in en ny och större skala i kvarteren runt torget kring sekelskiftet 1900.



Hotellet

Vid gamla fisktorget och på den plats där saluhallen låg byggdes år 1987 ett nytt hotell efter att det gamla Stadshotellet byggts om till bostäder. Hotellet har ett allmänt historiserande utseende som i någon mån anknyter till det intilliggande hus som rymmer turistbyrån.



Vägga idrottshall

En idrottshall byggdes i anslutning till Vägga idrottsplats år 1974. Hallen används i första hand för bollsport och för skolornas undervisning i idrottsämnet. Någon gång per år anordnas större musikevenemang i hallen. Byggnaden har en långsträckt sockelvåning i gult tegel ur vilken den gulbruna, plåtklädda hallvolymen reser sig. Kring fönster och entreer i bottenvåningen finns svarta och röda accenter.





Domus

Konsumhallen som byggdes vid Drottninggatan 1958 var ett modernt varuhus med restaurang och bageri; det första i sitt slag i Sverige (del V s 138). År 1967 genomfördes en mycket omfattande tillbyggnad mot Christoffer Schrödersgatan i söder och Ågatan i väster och varuhuset Domus fick sitt nuvarande modernistiska utseende. Idag heter varuhuset Cityhallen men många säger fortfarande Domus.



Gamla tennishallen

Karlshamns gamla tennishall är en modernistisk byggnad från 1937. De längsgående limträbågar som bär upp hallens tak präglar den välbevarade exteriören. Byggnaden används inte längre till tennis men skolorna utnyttjar hallen för innebandy, handboll och fotboll. Hallen är numera kulturminnesmärkt.





Stadsteatern

Karlshamns stadsteater är också Österslättsskolans aula och är sammanbyggd med skolmatsalen. Teatern invigdes 1965, samma år som den gamla teatern revs. Teatersalongens assymetriska form och scenvindens höjd kan avläsas i den beigeputsade tegelvolymen. Byggnadens karakteristiska siluett exponeras mot Karlshamns östra infart och möter den bilburne besökaren på väg in mot centrum.



Margarinfabriken

År 1965 invigdes en ny fabrik för margarin- och glasstillverkning inom det stora industrikomplexet (i dagligt tal kallat Oljefabriken eller Sojan) väster om Mieån i centrala Karlshamn.



Flaggen

Byggandet av varuhuset Flaggen vid torgets östra sida föregicks av en livlig diskussion. Saneringen underlättades dock av en omfattande brand 1968 som allvarligt skadade en stor del av byggnaderna längs torget. Varuhuset, som tidigare hade plant tak, byggdes på med en takvåning under 1980-talet.



Utvandrarmonumentet

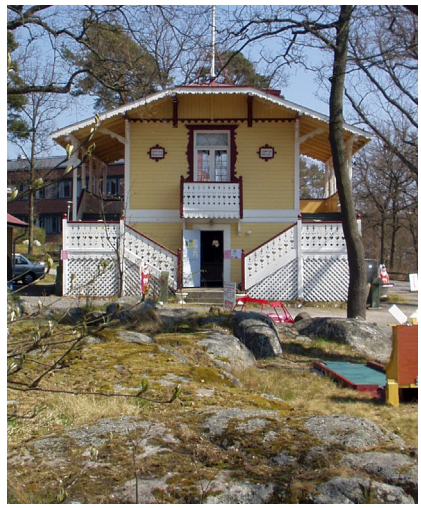
Statyn *Utvandrarna* i hamnparken föreställer emigranterna Karl-Oskar och Kristina i Vilhelm Mobergs roman.

Strandpromenaden

Från Näsviken utgår strandpromenaden som följer kusten österut till Fiskehamnen.

Kastellet

Ön Frisholmen, kallad Kastellet, har en karakteristisk siluett som syns från strandpromenaden och hamninloppet.



Villa Utsikten

Villa Utsikten byggdes i början på 1900-talet. Kaffeserveringen på höjden vid hamninloppet till Karlshamn har anor från 1860-talet och serveringen rymdes från början i en enkel sommarstuga. Villan är byggd i så kallad schweizerstil som var vanlig för sommarhus men som också användes för mindre paviljonger och cafébyggnader i parker under 1800-talet.





Näsgrändens bebyggelse värderas som vackrare än både rådhuset och kyrkan. Torget upplevs av informanterna inte som en ful plats, men den är heller inte överväldigande vacker.

De allra högst värderade platserna med tanke på skönhet är Näsviken och Rosengården. Fiskehamnen, gästhamnen och Bellevueparken är andra miljöer med anknytning till hav och natur som får lägre, men fortfarande positiv, värdering. Lägst värdering bland platser med naturanknytning får Väggabadet som är ett utomhusbad med saltvattenbassänger och utsikt över havet och hamninloppet. Namnet relaterar till hela anläggningen där simhallen från 1970 är ett dominerande inslag.

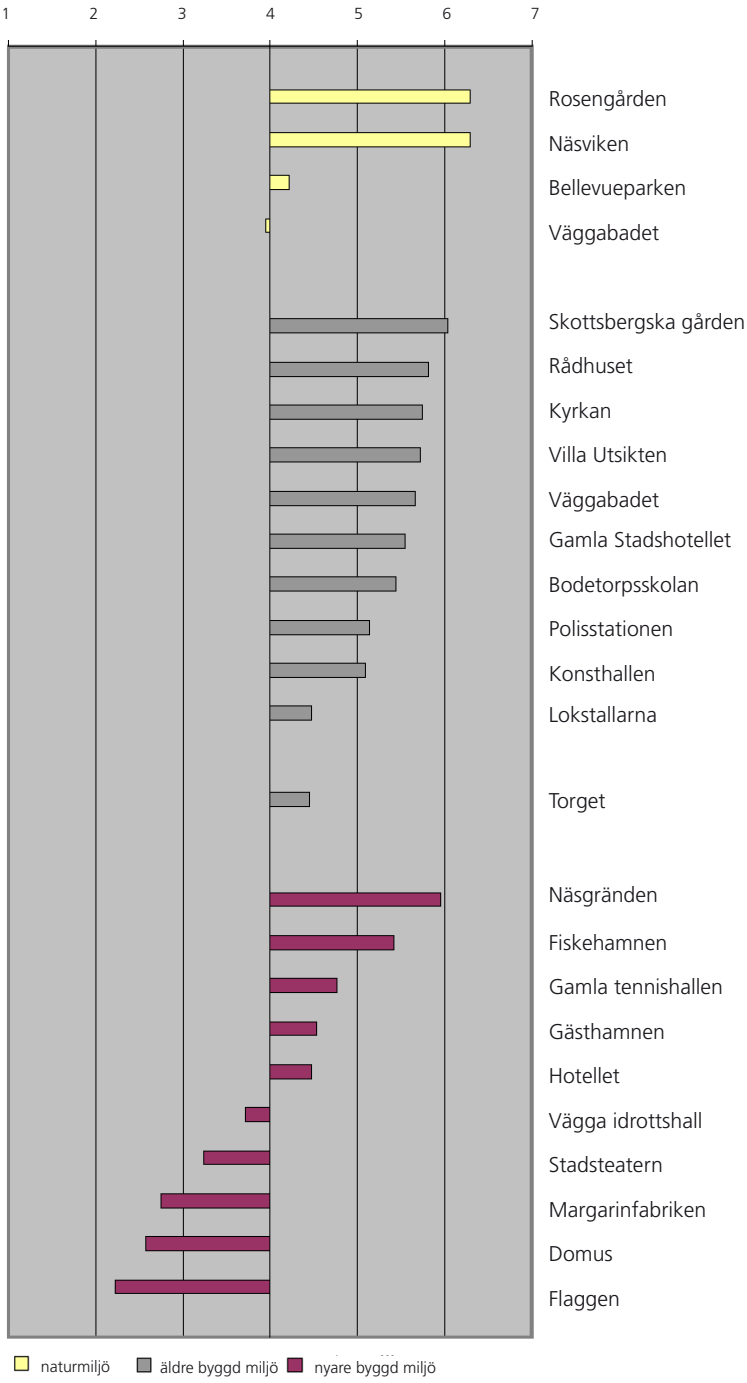
Den kulturminnesmärkta handelsgården Skottsbergska gården värderas högst bland listade byggnader och platser. Övriga äldre offentliga byggnader: rådhuset, kyrkan, Väggaskolan, Gamla stadshotellet, Bodestorpsskolan och polisstationen värderas alla högt på ”vackerskalan”, liksom sekelskiftesvillan med sommarcafé vid strandpromenaden: Villa Utsikten.

Även konsthallen, inrymd i ett äldre, falurött magasin vid Mieån bedöms som vacker av informanterna. Lokstallarna, egentligen en lokverkstad ombyggd till kulturhus, bedöms som något mindre vacker men fortfarande inte ful. Båda är exempel på gamla bruksbyggnader som används för nya ändamål. Ungefär samma värdering som Lokstallarna får hotellet vid gästhamnen. Byggnaden uppfördes 1987 och bär tydliga drag av äldre omkringliggande bebyggelse.

Gamla tennishallen från 1937 har uppmärksammats som ett välbevarat exempel på tidig funktionalistisk arkitektur. Byggnaden är kulturminnesmärkt sedan 1997 och har därefter genomgått en omfattande restaurering. Byggnaden bedöms inte som lika vacker som de äldre byggnaderna i listan, men klart på den positiva sidan i ”vackerskalan”.

Offentliga byggnader och varuhus från 1960- och 1970-talen bedöms genomgående som fula, liksom margarinfabriken från samma tid. Lägst på ”vackerskalan” värderas varuhusen Flaggen och Domus, och något högre värderas Margarinfabriken. Till de lågt värderade hör också Stadsteatern och Vägga idrottshall.

Flera informanter har kommenterat sina svar på frågorna om vackert och fult. Man kan har t. ex. satt ett högt betyg på Väggaskolans gamla del, medan den nyare i en kommentar fått klassificeringen *förskräckligt ful*. Flera har skrivit till ”baksidan” och kryssat för *förskräckligt ful* i frågan om Domusbyggnaden (numera Cityhuset). Denna baksida har en stor utskjutande byggnadskropp som bärs upp av betongpelare ovanför varuhusets kundparkering.



Karlshamnsmiljöer, generella resultat

på ”vackerskalan” av äldre än av övriga informanter. För två byggnader intar de äldre motsatt ståndpunkt: övriga åldersgrupper är svagt negativa till utseendet hos Väggabadet och Väggahallen, medan informanter över 65 år är tydligt positiva till Väggabadet och bedömer Väggahallen som lite vacker.

Textenkätens andra sida består av så kallade öppna frågor, utan givna svarsalternativ. Svaren på dessa frågor har behandlats så att alla svar listats

kod	kategori	förklaring	exempel
m	*byggd miljö*	*byggnader i sammanhang, urbana platser*	*torget, Drottninggatan, Näsgränden, Harms backe*
b	*byggnad*	*enstaka namngiven byggnad*	*kyrkan, rådhuset, lotshuset, hamnkontoret*
h	*hav, vatten*	*platser med anknytning till hav eller å*	*Näsviken, Sternö, skärgården, Mieån*
n	*natur*	*naturområden*	*Väggaområdet, Nytorpet*
p	*park*	*namngiven el beskriven park*	*hamnparken, Rosengården, vid utvandrarna*
s	*symbol*	*monument, minnesmärken*	*utvandrarmonumentet, Alice Tegnérs hus*
v	*verksamhet/vara*	*industrier, hamnar, varor*	*oljefabriken, Karlshamnspunsch, fiskehamnen*

och räknats ihop fråga för fråga varefter antalet förekomster har räknats. De mest frekventa svaren redovisas här. Platser och byggnader som nämnts av en eller ett par informanter finns inte med i sammanställningen. Svaren har också kategoriserats med avseende på vad i den beskrivna miljön som verkar bidra till dess identitet.

Många platser passar in i fler än en kategori men har bara räknats en gång. Ön Kastellet räknas till kategorin *hav, vatten* men kunde också räknats till kategorin *natur* – det är omöjligt att särskilja vilken av dessa faktorer som gör Kastellet till en viktig plats för upplevelsen av Karlshamns identitet. I diagrammen har kategorierna *byggd miljö* och *byggnad* (B) därefter förts samman liksom *natur*, *vatten* och *park* (N) har en stapel och *verksamhet/vara* och *symbol* (S) visas som en tredje enhet.

FRÅGA 2 OCH 3 OM KARLSHAMNS IDENTITET

Fråga 2 lyder *Finns det någon plats som är speciellt ”Karlshamnsk” för Dig?* och fråga 3 ber informanten *Räkna upp fyra andra platser eller byggnader som Du tycker är viktiga för Karlshamns identitet*. Formuleringen om ifall det finns någon plats som är ”Karlshamnsk” är ett sätt att få informanten att associera till det som inom forskningen kallas för identitet. Detta begrepp används i nästa fråga där informanten ombeds räkna upp fyra andra platser

Vem tycker vad?

Informanterna är överlag mycket eniga i sina omdömen. Några tendenser till olikheter kan urskiljas i svarsmönstren men generellt sett är skillnaderna små.[21] Kvinnor och män värderar stadsmiljön ungefär på samma sätt med den tydliga och mycket konsekventa skillnaden att kvinnor uttrycker sin uppfattning – både den negativa och den positiva – något starkare. Skillnader med avseende på hur länge man bott i Karlshamn är generellt små, liksom skillnader som kan härledas till utbildningsnivå. Det finns en svag tendens till att gruppen med folkskola eller grundskola som högsta utbildning placerar byggnader och platser högre på ”vackerskalan” än övriga svarande.

Även informanter i gruppen 11–27 år är i stort sett eniga med övriga informanter i svarens inriktning men de tenderar att ge mindre tydliga svar. De håller med om att *Karlshamn är en stad med fina hus* och att *Karlshamn är en stad med trivsam atmosfär* och de är lika obenägna som övriga att tycka att *Karlshamn är en stad med ett vackert torg*. Gruppen ungdomar tycker visserligen inte att *Karlshamn är en trist håla* men de avvisar inte påståendet med samma eftertryck som informanter i andra åldrar. De är heller inte lika övertygade som övriga om att *Karlshamn är en lagom stor stad* eller att *Karlshamn är en stad med härlig natur omkring*.

I några fall är avvikelsen påtaglig mellan ungdomsgruppen och övriga. Det gäller påståenden om *intressant kulturmiljö*, *många fina gårdar* och *intressant historia* som kan relateras till kunskap om staden. Ungdomarna avviker genom en lägre värdering än genomsnittet av informanterna som tydligt bejakar dessa påståenden. Ett påstående bejakas av ungdomarna men förnekas av övriga – ungdomsgruppen tycker staden har för lite parker vilket övriga inte håller med om.

De yngsta informanterna upplever äldre kulturbyggnader som kyrkan och rådhuset som vackra, liksom äldre åldersgrupper, men de placerar dessa byggnader betydligt lägre på ”vackerskalan” än övriga informanter. Skillnaden är störst för Skottsbergska gården och Näsgränden. För Flaggen visar resultaten att den yngre gruppen instämmer med äldre informanter i att byggnaden är ful, men de placerar den inte lika långt ner på ”fulskalan”. Gamla tennishallen upplevs som ful av unga men som vacker av övriga informanter.

En annan svag tendens är att informanter över 65 år uttrycker sin uppfattning något starkare än övriga åldersgrupper. De är också något mera positiva än övriga informanter i sina bedömningar av skönhet hos byggnader. Den positiva inställningen gäller dock inte Lokstallarna som placeras längre ner

21. Endast statistiskt säkerställda skillnader i värdering mellan grupperna redovisas här.

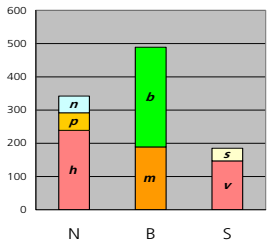
eller byggnader som han/hon tycker är viktiga för Karlshamns identitet. I det följande redovisas först svaren på fråga 2+3 som en enhet.

Många informanter har lämnat fler än ett svar på fråga 2 och fler än fyra svar på fråga 3. Jag har inte sett det som en komplikation att en person som lämnat flera svar får större genomslag i resultatet. Siffror i vänstra kolumnen anger hur många gånger en plats eller byggnad nämns.

De platser som nämns oftast i enkäten som viktiga för informanternas uppfattning om Karlshamns identitet är de med stark anknytning till vatten – havet eller Mieån. Byggda miljöer och enskilda, namngivna byggnader framstår också som mycket betydelsefulla för bilden av Karlshamn, liksom naturområden och parker. Också verksamheter och i synnerhet hamnen i innerstan, fiskehamnen i Vägga och industrin Karlshamns upplevs som betydelsefulla för stadens identitet. Slutligen förefaller symboler som utvandrarmonumentet vara starkt identitetsskapande.

De enskilda byggnader och urbana platser som nämns oftast är rådhuset, torget och kyrkan. Många informanter nämner just dessa tre tillsammans. Även Asschierska huset vid torget förekommer i många svar. Kulturkvarteren – de kvarter vid norra delen av Drottninggatan där museet, konsthallen och Skottsbergska gården är belägna – nämns ofta. Skottsbergska gården nämns också som ensamt objekt.

Bland svar med anknytning till natur och parker nämns oftast Näsviken (som ligger alldeles intill hamnparken), naturområdet Vägga, ön Kastellet i hamninloppet, och parken Rosengården. Många informanter nämner också strandpromenaden och menar då den gångstig längs vattnet som förbinder Näsviken med fiskehamnen. Utvandrar-



73	*Rådhuset*
63	*Näsviken*
63	*Vägga*
60	*Torget*
56	*Kyrkan*
53	*Kastellet*
46	*Kulturkvarteren*
41	*Hamnen*
40	*Fiskehamnen*
38	*Rosengården*
34	*Väggaskolan*
33	*Karlshamns*
31	*Sternö*
30	*Utvandrarna*
25	*Skottsbergska*
22	*Asschierska*
22	*Näsgränden*
18	*Harmsbacke*
Kategorier	
239	*hav*
50	*natur*
53	*park*
189	*byggd miljö*
300	*byggnad*
147	*verksamhet*
38	*symbol*
1016	**summa platser**

Fråga 2
Finns det någon plats som är speciellt "Karlshamnsk" för Dig?

Fråga 3
Räkna upp fyra andra platser eller byggnader som Du tycker är viktiga för Karlshamns identitet.

monumentet föreställande Karl-Oskar och Kristina nämns som eget objekt 30 gånger och ytterligare 7 gånger som en del i ett sammanhang med strandpromenaden eller hamnparken.

FRÅGA 2, FÖRSTA SVAR

Om man räknar det första av flera svar på fråga 2 tillsammans med ensamma svar framträder en något annorlunda bild. Hälften av de först lämnade svaren handlar då om platser eller områden med anknytning till vatten. Av 211 nämnda platser kan 106 relateras till havet eller Mieån. Allra flest gånger omnämns Näsviken som verkar vara en favoritplats för många Karlshamnsbor och som också förenar två kategorier, *park* och *vatten*. Andra exempel på platser eller områden med anknytning till vatten är kastellet, fiskehamnen, Sternö och strandpromenaden. Samtliga dessa kan också räknas in i kategorin *natur*. Hamnen är en plats med anknytning till havet men som sannolikt också av många associeras till den *verksamhet* som bedrivs där och som upplevs ha stor betydelse.

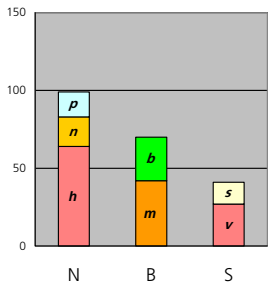
Urbana platser, *enskilda byggnader* eller hela *byggda miljöer* nämns av 73 informanter som den mest ”Karlshamnska” platsen. Oftast nämns torget och Näsgränden. Ungefär lika många informanter nämner främst utvandrarmonumentet som ju varken är en plats eller en byggnad, men som uppenbarligen med sitt *symbol*värde har stor betydelse för informanternas upplevelse av Karlshamns identitet.

FRÅGA 4. NÄR DU VISAR KARLSHAMN FÖR HITRESTA GÄSTER, VILKA PLATSER TAR DU DEM TILL?

Ett annat sätt att närma sig frågan om plats och identitet är att fråga vad informanten vill visa upp; vad man vill dela med sig av. Det kan vara platser man tycker om, vackra byggnader, verksamheter man tycker är typiska för staden eller kanske en favorit bland badplatser. Svaren på fråga 4 liknar dem på fråga 2 och 3 med den skillnaden att naturmiljöer nämns oftare i förhållande till platser i stadsmiljö eller enskilda byggnader. Allra oftast nämns fiskehamnen, Näsviken, Kastellet, Sternö och torget. Bland enskilda byggnader nämns oftast Villa Utsikten.

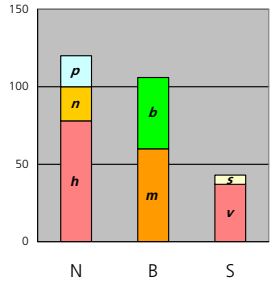
FRÅGA 5. FINNS DET NÅGOT I KARLSHAMNS STADSMILJÖ SOM DU HOPPAS ALDRIG FÖRÄNDRAS?

Denna fråga nämner uttryckligen *Karlshamns stadsmiljö* och den byggda miljön dominerar bland svaren, som är av annan karaktär än svaren på tidigare frågor. På frågan om vad man hoppas aldrig förändras svarar informanterna mera beskrivande och allmänt. Den äldre kulturmiljön beskrivs med ord som *Kullerstensgator och gamla byggnader*, *De äldsta husen*, *De vackra gamla träbyggnaderna med gårdar* etc. Av 200 svar gäller 130 den byggda miljön. Av dessa nämner 13 specifikt trähusen, 35 skriver om *gamla* eller *äldre* hus och 20 handlar om kulturkvarteren. Många svarar också med en farhåga om



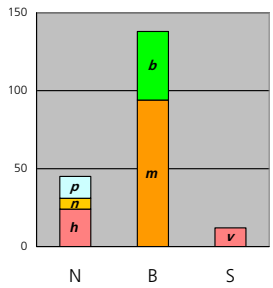
34	Näsviken
18	Vägga
15	Hamnen
15	Torget
13	Utvandrarna
10	Näsgränden
9	Fiskehamnen
8	Hamnparken
8	Rosengården
7	Kastellet
6	Kulturkvarteren
5	Mieån
5	Rådhuset
5	Väggaskolan
5	Östersjöfestivalen
4	Drottninggatan
4	Skärgården
4	Strandpromenaden
Kategorier	
64	hav
19	natur
16	park
42	byggd miljö
28	byggnad
27	verksamhet
14	symbol
210	**summa platser**

Fråga 2, första svar
Finns det någon plats som är speciellt "Karlshamnsk" för Dig?



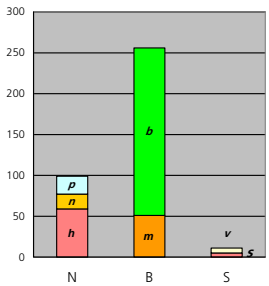
18	Fiskehamnen
16	Näsviken
15	Kastellet
15	Sternö
15	Torget
14	Kulturkvarteren
14	Rosengården
13	Vägga
11	Hamnen
10	Strandpromenaden
9	Villa Utsikten
7	Centrum
6	Boön
6	Skärgården
5	Harms backe
5	Kyrkan
5	Näsgränden
4	Långasjön
Kategorier	
78	hav
22	natur
20	park
60	byggd miljö
46	byggnad
37	verksamhet
6	symbol
269	**summa platser**

Fråga 4
När Du visar Karlshamn för hitresta gäster, vilka platser tar Du dem till?



60	Kulturmiljön
20	Kulturkvarteren
18	Torget
9	Näsgränden
9	Rosengården
7	Kyrkan
7	Näsviken
7	Rådhuset
5	Kastellet
5	Väggaparken
4	Harms backe
3	Strandpromenaden
3	Hamnen
2	Asschierska huset
2	Glassbåten
2	Klockstapeln
Kategorier	
24	hav
7	natur
14	park
94	byggd miljö
44	byggnad
12	verksamhet
195	**summa platser**

Fråga 5
Finns det något i Karlshamns stadsmiljö som Du hoppas aldrig förändras?



44	*Rådhuset*
44	*Väggaskolan*
29	*Asschierska huset*
28	*Näsviken*
20	*Rosengården*
15	*Kyrkan*
14	*Näsgränden*
13	*Vägga*
12	*Skottsbergska*
11	*Torget*
9	*Kastellet*
9	*Villa Utsikten*
8	*Harms backe*
8	*Strandpromenaden*
6	*Bodetorpsskolan*
5	*Skärgården*
4	*Gamla vattentornet*
4	*Sparbankshuset*
Kategorier	
59	*hav*
18	*natur*
22	*park*
51	*byggd miljö*
205	*byggnad*
6	*verksamhet*
5	*symbol*
366	**summa platser**

Fråga 6
Vilken är Karlshamns vackraste byggnad eller plats?

förändring: *Riv aldrig något av de gamla trähusen*, *Riv inte äldre trähus*, *Det som klarade sig undan 70-talets rivningar kan få stå kvar*. Samtliga dessa svar handlar om den gamla trähusmiljön. Skalan kommenteras i 5 av svaren som *Småskaligheten*, *Bara det inte blir höghus* och 2 svarar att de vill behålla *småstadsidyllen* och *småstadskaraktären*. Torgmiljön nämns av 24 informanter och flera pekar speciellt på torghandeln. Av verksamheter som nämns har flera att göra med en levande stadskärna. Natur, grönska och havskontakten värnas av 41 svarande.

Ett relativt stort antal informanter, 14 stycken, svarar helt enkelt nej på frågan om ifall det finns något som de hoppas aldrig ska förändras och 25 svarar inte alls. Av de 14 nämner två förbehåll: *Nej, så länge det blir en förbättring*, *Förutom kyrkan – nej!* och en skriver *Nej. All miljö bör ständigt förändras*. Här spelar gruppen gymnasieelever stor roll – av dessa 41 personer hör 8 till nej-svararna och 5 till dem som inte besvarat frågan.

FRÅGA 6. VILKEN ÄR KARLSHAMNS VACKRASTE BYGGNAD ELLER PLATS? (DU KAN NÄMNA FLER ÄN EN)

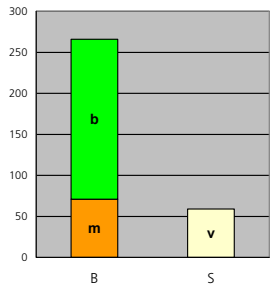
Rådhuset och Väggaskolan är de vanligaste svaren på frågan om stadens vackraste byggnad eller plats. Svaren på frågan beskriver till övervägande del enskilda byggnader. Väggaskolan är ett tre gånger vanligare svar än kyrkan. Av de 41 som svarar Väggaskolan påpekar 20 speciellt att de avser skolans äldsta del (ritad av E G Asplund) och inte de byggnader som tillkommit senare. En av de 20 (en fysisk planerare) inkluderar även Asplunds modernistiska tillbyggnad. Andra enskilda byggnader som nämns av många är Asschierska huset vid torget samt Skottsbergska gården. Bland byggda miljöer nämns Näsgränden av 14 svarande. Här kan påpekas att ingen undantar de nya husen i miljön. Bland park- och naturmiljöerna nämns åter Näsviken i många svar, liksom Väggaområdet och Kastellet.

FRÅGA 7. VILKEN ÄR KARLSHAMNS FULASTE BYGGNAD ELLER PLATS? (DU KAN NÄMNA FLER ÄN EN)

Frågan om fula byggnader och platser har fått 336 svar och av dessa handlar en överväldigande stor del, 95 svar, om varuhuset Flaggen vid torget. Även de två andra varuhusen i centrum, Domus och Briggenhuset, betraktas som fula. En annan grupp av byggnader som pekas ut som fula är hyreshus från 60–70-talen. De namngivna områden som nämns av flest informanter är Möllebacken och Fridhem. Fridhem är ett bostadsområde med röda tegelhus i 3–6 våningar från slutet av 1960-talet, beläget några kilometer norr om stadskärnan. Flera av de flerfamiljshus som beskrivs ligger vid Mieån men informanterna skriver om hyreshusen i allmänna ordalag: *De moderna hyreshusen i kontrast med de gamla byggnaderna, En del höghus, Flera hyreshusområden som totalt har förändrat (förstört) stadsbilden*. Den tredje byggnadstyp som upplevs som ful är industribyggnader. Här nämns förstås Karlshamns, men också en silo vid Mieån som revs medan enkätundersökningen pågick. Den byggnad utöver dessa kategorier som nämns av flest informanter är Stadsteatern, som är en del i ett sammanhang med en högstadieskola, Österslättskolan. Obebyggda tomter, bryggeritomten och östra piren, nämns av 10 informanter.

FRÅGA 8. OM DU KUNDE FÖRBÄTTRA NÅGOT I KARLSHAMNS STADSMILJÖ, VAD SKULLE DET VARA?

Frågan om förbättringar i stadsmiljön ger svar med annan inriktning än övriga frågor. Här uttrycker informanterna sitt missnöje med allt ifrån trafiksituationen till lukten från industrin Karlshamns och nedskräpning. De förbättringar som förslås med anknytning till den byggda miljön relaterar ofta till den småstadsmässiga bebyggelsen: *fler små trähus, färre större hyreshus*. Flest kommentarer (67 st.) gäller torget. Många vill förbättra, riva eller förändra torgpaviljongen (11) eller Flaggen (13). Förbättringar av bostadshus önskar sig 10 informanter, av dessa nämner 7 Möllebacken. Några in-



95	*Flaggen*
41	*Möllebacken*
33	*Karlshamns*
30	*Torgpaviljongen*
27	*Domus*
16	*Silon*
9	*Stadsteatern*
7	*Briggen (varuhus)*
6	*Fridhem*
6	*Hyresområden*
6	*Prinsgatan*
5	*Bryggeritomten*
5	*Cisternerna*
4	*Torget*
3	*Gamla tennishallen*
3	*Piren*
3	*Tingshuset*
2	*Bellevueparken*
Kategorier	
71	*byggd miljö*
195	*byggnad*
59	*verksamhet*
336	**summa platser**

Fråga7
Vilken är Karlshamns fulaste byggnad eller plats?

formanter vill istället riva bostadshus vid Mieån eller Möllebacken. Bland de som vill bygga nytt eller bygga om (det gäller allt från torgpaviljongen till bostadshus) skriver 5 uttryckligen att de vill att det nya ska byggas i trä. Tegel nämns på två ställen, som *fult brunt tegel* och ... *en trist syn, trafik och fyra tegelhus*. Av dem som motiverar sina förslag till rivning, ombyggnad eller förändring för en stor del fram estetiska argument: *Gör torget vackrare. Ta bort torgpaviljongen* eller *Renovera sterila och fula höghus*. En informant (med yrkestiteln fysisk planerare) vill *tillåta mer modern arkitektur.*

Flera informanter engagerar sig i pågående byggprojekt. En sedan länge obebyggd tomt vid Mieån norr om stadskärnan, bryggeritomten, ska bebyggas med ett mindre bostadsområde. En grupp (7) vill att *något vackert* byggs, till exempel attraktivt boende, teater eller konserthus. Då enkätundersökningen genomfördes hade arbetet med att uppföra byggnader för Blekinge tekniska högskola på östra piren just påbörjats efter en livlig debatt i lokalpressen. Svaren på fråga 8 speglar informanternas skeptiska inställning till bygget och många (17) föreslår att planerna ändras. Man vill istället se att piren får bli park, gärna i kombination med café eller restaurang. Flera uttrycker att de kan tänka sig någon större byggnad *för alla* eller *för oss i Karlshamn* och bland förslagen finns teater, konsertlokal och bibliotek.

FRÅGA 9. HAR DU FLER ÅSIKTER OM KARLSHAMNS STADSMILJÖ SÅ KAN DU SKRIVA DEM HÄR.

Svaren på fråga 9 liknar dem på fråga 8 – många (23) nämner uttryckligen småskaligheten eller den gamla bebyggelsen som viktig att värna. Många informanter uttrycker missnöje. Någon menar att *miljön är ganska tråkig men det är väl vanligt för en småstad.* Nybyggnationen på piren får flest kommentarer (22) och många går ut på att de vill se något annat än en högskola på platsen. I första hand nämns park eller grönska (10) men nästan alla av dessa (8) vill också se byggnader för allmänna ändamål som café/restaurang, bibliotek eller konserthus. Man tänker sig en iögonenfallande anläggning – någon uttrycker att den bör ha *stora fönster ända ner i marken* och vara *en turistattraktion*. Havsutsikten från piren värnas av många. Trafikmiljön kommenteras av 18 informanter och 8 nämner miljön längs Mieån. Flera informanter är oroliga över etableringen av stormarknader i stadens utkanter och vill behålla varuhus, affärer och torghandel – en levande stadskärna.

Bildenkäten

Resultatet av bildenkäten redovisas i förhållande till frågorna om *skönhet*, *trivsel* och *din bild av Karlshamn*. Enkätens bilder finns på sidorna 54-56 och i bilaga. Värderingen av bilder på byggnader som kan hänföras till stadstyperna *gammal småstad (G)*, *modernistisk stad (M)* och *ny småstad (N)* redovisas inom varje fråga och jämför: Vilka stadstyper bedöms som vackra,



Bild 16 G



Bild 19 G

trivsamma och vilka som stämmer med informanternas *bild av Karlshamn*? Bedömningen av de *jämförelsebilder* som fanns med i enkäten redovisas separat. Redovisningen av resultatet bygger helt på medelvärden. Den grupp som svarade på bildenkäten var ganska liten och jämförelser mellan olika grupper av svarande skulle därför ge ett mycket osäkert resultat.

Bildenkäten ställer tre frågor till varje bild. Detta ger en möjlighet att säga något om hur de svarande relaterar uttrycken *vacker*, *trivsam* och *stämmer med min bild av Karlshamn* till varandra. För 8 av bilderna finns en statistiskt säkerställd samvariation mellan svaren på frågorna, medan svaren gällande övriga 24 bilder inte samvarierar. Enklare uttryckt: det finns miljöer som många värderar som vackra och trivsamma och överensstämmande med deras bilder av Karlshamn, och andra som värderas lågt i alla dessa avseenden. För en stor grupp bilder är dock skillnaden stor mellan svaren på de tre frågorna vilket visar att de svarande gör tydlig skillnad mellan vad de värderar som vacker och trivsam miljö, och att dessa faktorer inte har något enkelt samband med vad som stämmer med deras bild av Karlshamn. Undersökningen visar alltså att de svarande skiljer tydligt på begreppen. Vacker är inte alls detsamma som trivsam och en ful och otrivsam miljö kan ändå stämma hyfsat väl med den svarandes bild av sin stad.

Skönhet

De sex högst värderade bilderna vad gäller byggnadernas skönhet visar panelklädda trähus i en eller två våningar med välbevarad 1700- och 1800-talskaraktär (bild nummer 19, 18, 16, 7, 15 och 2). Spridningen är liten mellan dessa bilder. Samtliga representerar den stadstyp som här kallas *gammal småstad* och alla bär omisskännliga drag av sin tid. Fem av bilderna inom grup-



Bild 23 F



Bild 29 F

pen visar byggnader i gatuliv, den sjätte bilden (7) är tagen på en stenlagd innergård med äldre, faluröda bostadshus och uthus. Några av byggnaderna har hög stensockel, typisk för det backiga Karlshamn. Andra äldre detaljer är tredelade träportar, smidda trappräcken, sex- eller fyrdelade fönster och listverk. Ytterligare en byggnad tillhör stadstypen *gammal småstad* och det är tegelhuset på bild nr 31. Byggnaden är gammal (1912) och den enda i bildenkäten som representerar en för sin tid mycket vanlig byggnadstyp, hyreshuset. Resultatet visar att informanterna värderar denna byggnad lägst av alla inom stadstypen *gammal småstad.* Fem av de sju bilderna inom gruppen visar byggnader med karaktären av flerbostadshus, de två övriga visar enfamiljshus. Grönska syns inte i nämnvärd grad på någon av dessa bilder – på flera skymtas inte ett enda blad.

De fyra allra lägst värderade bilderna vad gäller skönhet representerar stadstypen *modernistisk stad*. Byggnaderna på dessa bilder är alla flerbostadshus, längor eller punkthus i tre eller fler våningar, och har fasader av rött tegel, gult tegel respektive vit betong. Den alla lägst värderade bilden (23) visar bostadsområdet Möllebacken från 1973. Möllebackens bebyggelse är uppförd i mörkrött tegel i två till åtta våningar och innehåller hyreslägenheter. Bilden är tagen från gatan, där en betongmur innehållande garage kantar trottoaren. Garageinfarten är väl synlig på bilden. Grönska finns i form av en rad med späda rönnar på trottoaren.

Tre andra lågt värderade bilder visar tre våningar höga flerbostadshus från 1960- och 1970-talet. Det gäller ett gult tegelhus (29) i innerstadsmiljö där bilden visar gårdssidan med indragna balkonger, och ett rött tegelhus (4), också i innerstaden, där bilden visar gården med uthängande balkonger. Den tredje av dessa bilder visar ett vitt hus (30) med betongfasad och fönster i långa band. På bilden syns inga balkonger. Denna byggnad finns i området



Bild 25 N



Bild 20 N



Bild 3 N



Bild 17 M



Bild 30 M

Stenhagen väster om stadskärnan. Dessa tre bilder visar grönska i varierande grad och den med lummigast miljö, där själva byggnaden till stor del är dold bakom frodig vegetation, har fått den högsta värderingen.

Värderingen av skönhet inom stadstypen *ny småstad* är mycket splittrad. Bild nr 1, 8 och 25 värderas mycket högt. Bild 1 föreställer den nya bebyggelsen vid Näsgränden i södra delen av rutnätsstaden. Grändens ena sida kantas av välhållna byggnader från 17-1800-tal och längs andra sidan radar 1980-talets motsvarighet upp sig – låga enfamiljshus med tydliga referenser till de äldre förebilderna. På bilden syns endast denna nya bebyggelse. På bild 8 syns ett enfamiljshus i ett och ett halvt plan med fasad av ljusblå träpanel. Byggnaden har ett högt, brutet tegeltak och ligger i gatuliv. På bilden skymtar entrédörren vid husets ena gavel och invid dörren syns en överdådigt blommande ros. Bild 25 visar en grupp faluröda byggnader i två våningar alldeles vid Mieån. På bilden skymtar grönskande buskar bakom ett vitmålat spjälstaket och i förgrunden syns ån där en båt ligger förtöjd vid en träskodd kaj.

Byggnaderna på bild 3 och 20 har negativ värdering. Bild 3 visar byggnader vid Drottninggatan i södra delen av staden. Bottenvåningen är byggd av vitputsad betong och de två våningarna ovanför är klädda med träpanel. Utformningen ger intryck av att huset står på en våningshög sockel. Fasaden mot gatan har indragna balkonger med fronter av liggande, grålmålad träpanel.

Huset på bild nr 20 har en ovanlig utformning som inte alls gillas av informanterna. Bilden visar ett spegelsymmetriskt (symmetrin syns inte i bilden) tvåvånings parhus med rödmålad träpanel. Byggnaden ligger, liksom



Ofta nämnda platser och byggnader

sina grannar, i linje med trottoaren. Den mittersta delen av bottenvåningens fasad, nästan åtta meters fasadlängd, är indragen ca två meter och mot detta utrymme under den överkragande övervåningen öppnas såväl lägenhetsdörrar som garageportar. Denna speciallösning stämmer dåligt med kända hustyper i innerstadsmiljö och uppfinningen togs inte väl emot. Övriga bilder inom gruppen värderas till strax över det neutrala värdet 4.

Trivsel

Även när det gäller trivsel värderas stadstypen *gammal småstad* högt av informanterna, dock ges trivsel generellt ett lägre värde än skönhet för denna grupp av bilder. Tegelhuset på bild 31 skiljer ut sig även vad gäller trivsel och får lägst värdering inom gruppen. Ingen av byggnaderna i gruppen *gammal småstad* bedöms som mera trivsamma än vackra.

Byggnadskategorin *modernistisk stad* värderas lägre än övriga kategorier även vad gäller trivsel, men värderingen av trivseln ligger över värderingen av skönhet för samtliga bilder inom gruppen. Störst skillnad mellan skönhet och trivsel finner vi för bild 4, bild 17 och bild 30 – de bilder där grönskan är som mest framträdande.

Den bild som värderas allra högs vad gäller trivsel finns inom gruppen *ny småstad.* Bilden visar de faluröda husen vid Mieån. Trivselvärdet är något högre än skönhetsvärdet för byggnaderna på denna bild. Även bilden från Näsgränden värderas högt vad gäller trivsel, liksom bild 8 med det ljusblå enfamiljshuset. Tre bilder har klart negativ värdering av *trivsel,* samtidigt som *skönhet* och *bilden av Karlshamn* ligger kring det neutrala värdet 4. Två av dessa, 22 och 24, har putsad fasad och den tredje bilden (32) är tagen med en sådan bildvinkel att infarten till parkering och carport dominerar bildytan.

Bilden av Karlshamn

Alla miljöer inom gruppen *gammal småstad* – utom tegelhuset nr 31 – stämmer mycket väl med informanternas *bild av Karlshamn*. Värderingen av påståendet om att *miljön stämmer med min bild av Karlshamn* ligger nära värderingen av byggnadernas skönhet för samtliga bilder inom stadstypen *gammal småstad*.

Stadstypen *modernistisk stad* stämmer överlag dåligt med informanternas *bild av Karlshamn*. Två av bilderna, 12 och 17 – båda visar 50-talsområdet Gullbergslyckan sydost om stadskärnan – får svagt positiv värdering. För *gammal småstad* låg värderingen av skönhet nära, men något lägre än, värderingen av *stämmer med min bild av Karlshamn.* Med *modernistisk stad* förhåller det sig precis tvärt om. Skillnaden är ibland mycket stor mellan *skönhet* och *bild av Karlshamn* och den senare bedöms högre än skönheten

för samtliga bilder inom gruppen. Störst är skillnaden vad gäller bild 4, där *skönheten* värderas till 2,0 och *bilden av* till 3,8, samt bild 23 med värderingen 1,3 respektive 2,8.

Stadstypen *ny småstad* upplevs överlag stämma med informanternas *bild av Karlshamn* men svaren visar stor spridning. Ingen bild får riktigt låg värdering men bild 3, 20, 22, 24, 28 och 32 hamnar kring det neutrala värdet 4. Den bild – i hela enkäten – som stämmer bäst med informanternas *bild av Karlshamn* är bild 25 med det faluröda huset vid ån. Husen på bilden har traditionellt utseende men fönsterformer, proportioner, läge på tomten och byggnadsdetaljer talar tydligt om att byggnaderna är nybyggda.

Jämförelsebilder

Sex bilder finns med i enkäten som jämförelsematerial. Två av dessa hör till de mest uppskattade i alla avseenden. Båda bilderna visar ljusa, putsade enfamiljshus i villakvarter. Det ena är från början av 1950-talet (9). Det är byggt i ett och ett halvt plan och har traditionellt sadeltak. Det andra är ett funkishus från slutet av 1940-talet (27) med två fulla våningar och ett så kallat tälttak (takfallen går samman till en topp). Båda bilderna visar riklig grönska.

Tre bilder som värderas lågt vad gäller skönhet visar radhus från 1970- och 1980-talen inne i kvartersstaden. En bild visar en tvåvåningslänga i gult tegel med faluröd övervåning och mörkrött sadeltak med betongtakpannor (26). En annan bild (6) visar samma husrad från en annan bildvinkel. Här syns den lilla ”gränd” som leder fram till husens entréer och i bakgrunden anas en liten, privat parkeringsplats. Riklig grönska syns i båda bilderna. Den tredje bilden visar en radhuslänga i två våningar med vit träpanel och till synes plant tak (5). Mellan fotografen och huslängan syns ett mörkbrunt trästaket som utgör gräns mellan trädgårdarna och en asfalterad gård. Någon framträdande grönska syns inte på bilden. Denna bild värderas mycket lågt i alla avseenden och lägst av alla enkätens bilder när det gäller *bilden av Karlshamn*. Gemensamt för dessa tre bilder är att de visar hus som skiljer sig från sitt sammanhang. De nås inifrån kvarteret via gränder eller parkeringsplatser. I centrala stan ligger husen traditionellt med entréerna mot gatan och en gård eller trädgård innanför.

Den sjätte bilden i jämförelsegruppen värderas omkring det neutrala värdet 4 i alla avseenden. Bilden visar en villa i mexitegel bakom frodig grönska i ett villaområde (11). Den låga byggnaden med plant tak och en hög, brun takfot döljs delvis bakom en carport.

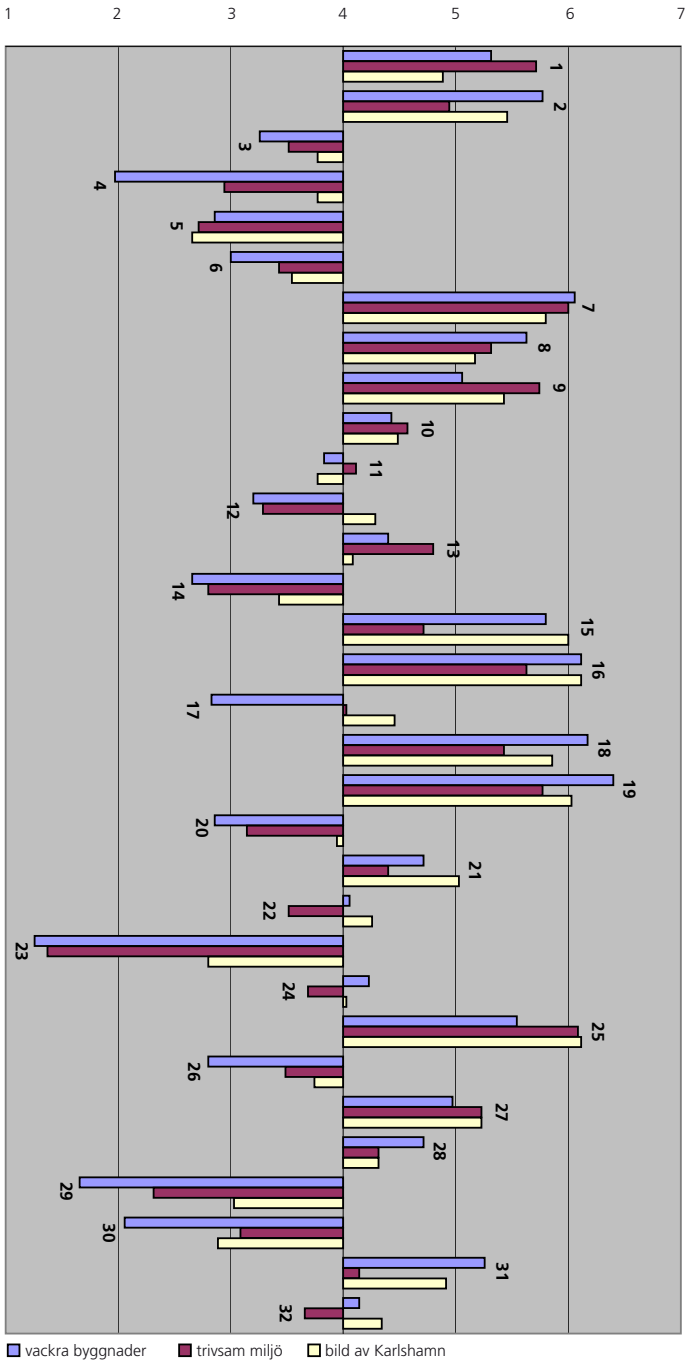
Bakgrundsfrågor

I bakgrundsinformationen ställs frågorna: *I vilken del av staden bor du?* och *Hur ser du på den del av staden där du bor?* Av kommentarerna till boendet framgår att 13 av 36 informanter kommenterar närheten till centrum som en kvalitet medan 26 nämner grönska i form av trädgård eller närhet till hav och natur som en stor kvalitet i boendet. Åtta kommenterar trivsel och trevnad. Fyra informanter kommenterar byggnadernas estetiska kvalitet varav en tycker sig bo bland vackra hus medan tre säger: *Lugnt, fridfullt hyreshusområde med skogen inpå knuten. (Inte så vackra hus förstås.)*; *Fula höghus men fina omgivningar* och *Ganska ful!!! Men jag ser ån framför min lägenhet - med änder och svanar som lever.* De tre bor alla i områden som omnämns som fula i de öppna frågorna men det förefaller som om naturupplevelser i närheten av boendet kompenserar för byggnadernas fulhet.

Sammanfattning och diskussion

Enkätundersökningen har gett ett rikt och tydligt material att analysera och diskutera. Informanterna har svarat engagerat och utförligt i de flesta fall. Den sjugradiga värderingsskalan har fungerat mycket väl. Informanterna använder hela värdeskalan från *förskräckligt ful* till *mycket vacker*, från *stämmer precis* till *stämmer inte alls*, och resultaten är därför mycket tydliga. Värderingarna i flervalsfrågorna följer ett tydligt mönster trots att svarsalternativen i textenkäten innehållit en blandning av positiva respektive negativa påståenden. I bildenkäten har byggnader av olika karaktär blandats. Resultaten visar att informanterna besvarat enkäten med vakenhet och engagemang, vilket ger ökad tyngd åt resultaten – informanterna har inte tvekat i sina omdömen.

Informanterna har en mycket positiv bild av sin hemstad. De tycker att Karlshamn är en småstad och är fullt tillfreds med det. De tycker också att staden är vacker. Resultatet är inte överraskande – det är ett välkänt faktum att invånare i en stad eller ett bostadsområde tenderar att värdera miljön högre än betraktare utifrån. I viss mån väljer man kanske att tycka om den miljö man bebor eftersom man i annat fall lever i ständig konflikt med sin omgivning. Undersökningen vände sig, genom sättet att sprida enkäterna, till människor som redan är intresserade av stadsmiljön. Det vore knappast förvånande om dessa hade en mera positiv inställning till staden än Karlshamnsbor i gemen. Enkäternas informanter är dock långt ifrån okritiska. Värdeskalans nedre halva har utnyttjats i enkätsvaren och i öppna frågor har många kritiska röster hörts. Ytterlägets uttryck *förskräckligt ful* har valts för att beskriva många byggnader.


1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
vackra byggnader
trivsam miljö
bild av Karlshamn

De som besvarat enkäterna är förvånansvärt överens. De skillnader i värdering som kan säkerställas förefaller ha mer att göra med graden av engagemang och intresse än med åsikt. Studien har en ”kontrollgrupp” med gymnasieelever som inte sökt upp enkäten av intresse utan fått den i handen av en lärare. De svarande gymnasieeleverna förefaller inte vara speciellt intresserade av stadsmiljön och deras bristande engagemang avspeglas i svaren – men deras uppfattningar i stort avviker inte från övriga informanters. Det finns alltså anledning att tro att informanternas uppfattning väl speglar den hos Karlshamns befolkning. Vilken *bild av Karlshamn* är det då som enkätens informanter förmedlar?

Karlshamnsbor som besvarat enkäten är kustbor. *Karlshamn är en typisk kuststad* och *Karlshamn är en stad med härlig natur omkring* är påståenden som man till fullo instämmer i. Hamnens läge ett kvarter från torget gör havet och Mieån till påtagliga element i stadsmiljön. Strandpromenaden från Näsviken strax söder om stadskärnan till fiskehamnen är flitigt utnyttjad av Karlshamns invånare och platser och byggnader i anslutning till stigen: Näsviken, Hamnparken, Väggaområdet, Villa Utsikten och fiskehamnen framhålls av i stort sett alla informanter. Hit tar man gärna besökare på en promenad för att presentera staden. Gemensamt för strandpromenaden och platser längs dess sträckning är att de förenar havskontakt med park- eller naturmiljö. Denna närhet till vatten framstår som en mycket påtaglig och starkt identitetsskapande faktor för Karlshamns invånare.

Oljefabriken Karlshamns symboliserar Karlshamn genom sitt namn (!) och genom produkter som Karlshamnsglass. Många människor har också personliga erfarenheter knutna till produktionen. Att fabriken med sin placering vid hamninloppet ett stenkast från torget också präglar den visuella miljön förstärker symbolvärdet. Hamnen är en annan verksamhet med högt symbolvärde för Karlhamns invånare. Staden grundades för att platsen hade speciellt goda förutsättningar för hamntrafik och verksamheten är lika påtaglig i stadsbilden nu som under 1600-talet. Fiskehamnens symbolvärde är byggt på delvis andra associationer. Fisket är en gammal näring i Blekinge och fisk upplevs som mat med lokal anknytning i Blekinge såväl som på västkusten.

Utvandrarmonumentet restes 1959 och föreställer romanfigurerna Karl-Oskar och Kristina ur Vilhelm Mobergs utvandrarepos. Berättelsen om utvandrarna förmedlas till alla som växer upp i Karlshamn och för besökare presenteras utvandrarmonumentet som symbol för staden genom kommunens hemsida, souvenirer och vykort.

Kastellet är en annan stark Karlshamnssymbol. Ön har ett stort visuellt symbolvärde eftersom bilden av Kastellet präglas på näthinnan för den som rör sig i staden och ser ut mot havet. Dess karakteristiska siluett och läge i hamninloppet gör också ön till ett populärt fotomotiv som syns på många vykort. Liksom bilden av utvandrarmonumentet reproduceras ständigt bilden av Kastellet och på så sätt befästs dess värde som visuell symbol.

Karlshamns bebyggelse

När man talar om *bilden av Karlshamn* så förutsätter hela resonemanget att det finns en byggd stad att relatera till – den stad som hav och natur, verksamheter och minnesmärken genom sina symbolvärden påminner om. Den visuella bilden av stadens byggda miljö kan vara mer eller mindre viktig som symbol för staden i sig, i Karlshamns fall vill jag påstå att den är mycket betydelsefull. Men alla delar av bebyggelsen är inte högt värderad. Informanterna är mycket tydliga i sina omdömen både vad gäller den bebyggelse man tycker om och den man inte gillar.

Undersökningen visar att det är träbebyggelsen, småskaligheten och torget – alltså själva småstadskaraktären – som framhålls som viktig och uppskattad av informanterna. Man upplever att miljön är splittrad, man ser inte Karlshamn som en typisk trästad, men man ser och uppskattar *det som finns kvar*. Den äldre bebyggelsen värderas mycket högt. Enkätens bilder av panelklädda trähus i en eller två våningar med välbevarad 1700- och 1800-talskaraktär intar en särställning när det gäller frågan om skönhet. Spridningen i svaren är liten – informanterna är mycket eniga om att dessa byggnader är vackra *och* att miljöerna stämmer med deras *bild av Karlshamn*. Bebyggelsen upplevs också i hög grad som trivsam.

Resultatet kan tolkas som att informanterna är hemslöjdskramare som vill tillbaka till en förindustriell, idyllisk drömtillvaro. Men de gamla trähusen har inte samma innebörd för den som vuxit upp med dem omkring sig som de har för den som ser småstadsmotiv på vykort eller i turistbroschyrer. För Karlshamns invånare är trähusen helt enkelt ett inslag i den vardagliga miljö man är van att vistas i. I sådana hus bor man kanske själv, eller någon kompis, ens lärare, ens faster. De gamla kåkarna hyser stadens antikvariat, gallerier, blomsterhandlar, klädbutiker och radioaffärer. Småstadsmiljön är den miljö man kan relatera till och känna igen som sin.

En mindre kärna av stadens bebyggelse berör det mest värdefulla, det man vill ta hand om och vårda och det man visar upp och är stolt över. Dessa byggnader framhävs i enkätens olika delar som mest typiska för Karlshamn, vackrast och mest värda att bevara. Ett speciellt välbevarat område med sammanhållen äldre bebyggelse som nämns som svar på de öppna frågorna är

kulturkvarteren – det område vid norra delen av Drottninggatan där museet, konsthallen och Skottsbergska gården är belägna. Kulturkvarterens gårdar används under den årliga Östersjöfestivalen som skådeplatser för diverse kulturaktiviteter som teaterföreställningar, utställningar, försäljning av konsthantverk och musikframträdanden. Harms backe i södra delen av Drottninggatan är ett annat område som nämns som vackert och viktigt för stadens identitet. Harms backe har mycket gammal trähusbebyggelse och här ligger bland annat Hotell Hoppet (som omnämns i berättelsen om utvandrarna) och det hus där tonsättaren Alice Tegnér föddes och växte upp. Byggnader och byggda miljöer har genom berättelser knutna till det liv som levts fått symbolvärde som förstärker och samverkar med deras historiska värde.

Det är inte konstigt att just dessa byggnader nämns. Det handlar till viss del om symbolverkan och inlärning genom att man som karlshamnsbo påminns om vad som är typiskt för staden. Den gamla bebyggelsen är också knuten till berättelser. Som den om den om Skottsbergska gårdens handelsbod, den om Karl-Oskar och Kristina som utvandrade till Amerika eller den om Alice Tegnér som skrev visorna om sockerbagaren, blåsippan och mors lilla Olle. Samma historier berättas för besökare under den obligatoriska stadsrundturen och i skolornas undervisning om hemorten.

NYA FAVORITER

Den gemensamma uppfattningen om Karlshamns identitet rymmer inte bara de gamla husen. Under några årtionden i slutet av 1900-talet ökade intresset för småstaden som förebild för arkitektur och stadsbyggande. I Karlshamns innerstad finns många exempel på byggnader från denna tid. Generellt är informanterna försiktigt positiva till dessa byggnader och några byggnader på dessa bilder framstår som informanternas favoriter.

En grupp faluröda byggnader i två våningar alldeles vid Mieån stämmer bäst av alla byggnader med informanternas *bild av Karlshamn*. Byggnadsgruppen har tydliga referenser till äldre bebyggelse, men följer inte traditionen för bostadshus. Den faluröda färgen avviker från de traditionella gathusen i staden men anknyter istället till de magasinsbyggnader som tidigare kantade ån. Även den mest framträdande byggnadens placering längs åkanten och den träskodda kajkanten har tydliga referenser till den tid då ån användes för varutransporter. Näsgrändens bebyggelse i södra delen av rutnätsstaden nämns ofta i enkätsvaren. Den nya bebyggelsen på Näsgrändens norra sida försöker ansluta till de gamla husen på södra sidan och karlshamnsborna uppskattar helheten. Ingen av dessa byggnader kan misstas för att vara genuint gamla och karlshamnsborna *vet* att de inte är det. Det handlar knappast om inlärning eller hänvisning till kända personer. Om dessa hus berättas inga historier. Ändå har karlshamnsborna tagit just dessa hus till sina hjärtan.

Alla nya byggnader i kategorin *ny småstad* togs dock inte lika väl emot. Gruppens sammansättning är homogen i det avseendet att byggnaderna på bilderna i någon mån vill knyta an till småstadens byggnadsmönster och/eller materialbehandling. Skillnaderna är dock stora i hur anpassningen har skett och möjligen är detta en orsak till att bilderna värderas så olika.

TORGET

Torget, kyrkan, och rådhuset nämns gång på gång i enkätsvaren. Torget är sedan länge småstadens centrala plats och i Karlshamn som i många andra småstäder fungerar torget fortfarande som stadsbornas gemensamma vardagsrum. (Den äldre generationen skulle kanske kalla det finrum med samma referens till hemmet men med starkare känsla för platsens representativitet.) På torget bestämmer man möte, där byggs scenen för sommarens festivalframträdanden, där samlar man sig till demonstrationer och där köper man sina grönsaker. Informanterna har dock en kluven inställning till torget. Det upplevs som en betydelsefull plats som knyts till Karlshamns identitet men är samtidigt en källa till irritation. Enkätsvaren visar med stor tydlighet var problemet ligger. På frågan om stadens vackraste byggnad eller plats svarar 99 informanter rådhuset, Asschierska huset, kyrkan eller torget. Den fulaste byggnaden är enligt 95 informanter Flaggen, som ligger vid samma torg.

UTANFÖR BILDEN

Mellan åren 1950 och 1985 byttes en stor del av Karlshamns äldre småstadsbebyggelse ut mot moderna bostadshus. Från enstaka tomter till större sammanhängande delar av kvarter ”sanerades” och stadsbilden förändrades. De byggnader som ersatte det gamla har ännu inte accepterats som visuella inslag i stadsbilden. I enkätundersökningen värderas de generellt lägst av alla bilder i alla avseenden. Informanterna vill förbättra, förändra eller bygga om de bostadshus och varuhus som byggdes under denna period. Som minst otrivsamma bedöms miljöer på bilder där grönskan är framträdande. Området Gullbergslyckan från 1950-talets tidigare del och beläget strax utanför stadskärnan i kanten av det mycket omtyckta Väggaområdet bedöms något högre än övriga inom gruppen.

Modernismens bostadshus upplevs inte som trivsamma och definitivt inte som vackra. Deras trivsamhet värderas dock betydligt högre än deras skönhet. Modernismens lägenheter är ofta ljusa, praktiska och välplanerade. Möjligen är lägenheternas utformning en förklaring till skillnaden i bedömning mellan trivsel och skönhet.

Högst (men fortfarande generellt långt under det neutrala värdet 4) värderas de modernistiska byggnaderna på frågan *miljön stämmer med min bild av Karlshamn*. De flesta av byggnaderna hamnar fortfarande på den nedre delen av skalan, men två bilder på Gullbergslyckans bebyggelse får

svagt positiv värdering. Resultatet kan tolkas som att svaren på frågan om *bilden av Karlshamn* har ett inslag av pragmatism – byggnaderna är fula och kanske inte precis trivsamma, men nu står de där och man känner igen dem så väl – då är de väl en del av Karlshamn. En liten del av dessa byggnader är dock så illa omtyckta att informanterna vill se dem rivna. Det gäller i första hand Möllebacken och Flaggen, men även några kvarter med storskalig bebyggelse vid Mieån.

Karlshamnsstudien diskuteras

Hur kan man förstå och förklara resultatet av Karlshamnsstudien? Varför är den gamla bebyggelsen så uppskattad och varför tycker de tillfrågade Karlshamnsborna så illa om varuhuset Flaggen? Svaret på frågorna har på ett personligt plan att göra med de erfarenheter som präglat varje informants relation till stadsmiljön. Men resultaten från enkäten är mycket samstämmiga när det gäller Flaggen och andra byggnader från samma tid, och också vad gäller de gamla husen, omgivningen och stadsmiljön i stort.

Resultaten kan relateras till vad det innebär att bo i en småstad som Karlshamn. En faktor av möjlig betydelse är småstadens överlappande sociala strukturer. En stad av Lunds storlek, med 100 000 invånare, har två simhallar, en extern stormarknad med sjuttiofem butiker, åtta apotek, fjorton gymnasieskolor, tolv gym osv. I Karlshamn finns en simhall, två gym, två gymnasieskolor och två apotek. Som boende i en liten stad känner man kanske inte fler personer än en storstadsbo gör, men dem man känner – eller bara känner igen – stöter man ofta ihop med även utanför de sammanhang – jobbet, kören, barnens fotbollsskola eller gymmet – där man har en gemensam kontaktyta. Utan att sträva efter uppmärksamhet för sin person blir man identifierad som en i ett sammanhang – som någons bror, lärare, klasskompis förälder eller arbetskamrat etc.

De flesta boende i tätorten Karlshamn har nära till stadskärnan och viktiga funktioner som klädbutiker, varuhus, systembolag, apotek, och småbutiker samt bibliotek, försäkringskassa och andra serviceinrättningar är koncentrerade till centrum och finns bara där. Det gör att boende i Karlshamn, som i andra småorter, ofta och i vardagliga sammanhang vistas i centrum.[22] Undersökningar visar att centrum i en liten stad också kan vara en viktig mötesplats för stadens invånare (Håkansson 1995, s.185, Ojankoski 1998,

22. Denna aspekt av småstadsliv belyses i en rapport om stadsbors utevistelse (Berglund & Jergeby 1992). Rapporten skildrar särskiljande drag mellan livet i en liten stad (Enköping) och ett bostadsområde i utkanten av en större stad (Bäckby i Västerås). Författarna konstaterar att Enköpingsborna tillbringar mer tid i stadens centrum än boende i Bäckby. Den enkla förklaringen verkar vara att mer än nittio procent av Enköpings invånare har bekvämt cykelavstånd till centrum.

s. 215 ff.). Att vara omgiven av välbekanta ansikten kan – för den som identifierar sig med lokalsamhällets gemenskap – inge en känsla av trygghet och delaktighet. För den som i något avseende avviker från normen kan känslan att vara iakttagen och bedömd upplevas som påträngande. Nyfikenhet och intresse kan hos båda sidor förväxlas med – eller utvecklas till – inskränkthet och reservation mot förändring. Småstadsliv innebär med nödvändighet en hög grad av social kontroll.

De små samhällenas fysiska gestalt är starkt kopplad till dessa sociala nätverk. Kontinuitet och personlig identifikation är viktiga aspekter av relationen mellan människa och plats och i synnerhet mellan individen och den ort där hon bor. Vi säger hemstad, hemort och gör i någon bemärkelse ett större område till en del av vårt hem – en ram för vardagens rutiner och upplevelser som vi delar med en större eller mindre grupp människor. Omgivningar och bebyggelse knyts till historier, personliga eller allmänt berättade, om människor såväl som byggnader och platser. Den som vuxit upp i en mindre ort utvecklar ”bilder av samhället, befolkade av levande och döda människor, händelser och minnen” (Berg & Hansen 1991, s. 53). Förhållandet kan uttryckas som att det i småstaden finns ett tydligt och väl avgränsat subjekt, *vi Karlshamnsbor*, som relaterar till ett tydligt objekt, *vårt Karlshamn*.

Tillbaka till frågan om Karlshamnsbornas relation till stadsmiljön: hur kan vi förstå informanternas starka aversion mot Flaggen? Werne diskuterar det lilla samhällets invånares speciella sätt att relatera till sin omgivning.

> Bygden, byn, stadsdelen, kvarteret eller gården, d v s den enhet som ur bestämda aspekter kan särskiljas från resten av världen och som brukar kallas lokalsamhälle eller det lilla samhället, skulle kunna tänkas bidra till en total identitetsupplevelse på ett alldeles särskilt sätt eller i särskilt hög grad. Just genom avgränsningen gentemot omvärlden blir det ett möjligt identifikationsobjekt. Alla medlemmar i ett speciellt lokalsamhälle har just detta samhälle som sin gemensamma angelägenhet och medlemmarna blir i det avseendet ”likar”. (Werne 1987, s.166)

I positiva termer kan relationen uttryckas som lokalbefolkningens intresserade engagemang för närmiljön. Identifikationen med hemorten fungerar omslutande och inkluderande och leder till ett starkt engagemang för hemorten.[23] Den negativa sidan av förhållandet kan beskrivas som en sluten gemenskap med avog inställning till förändring och påverkan utifrån

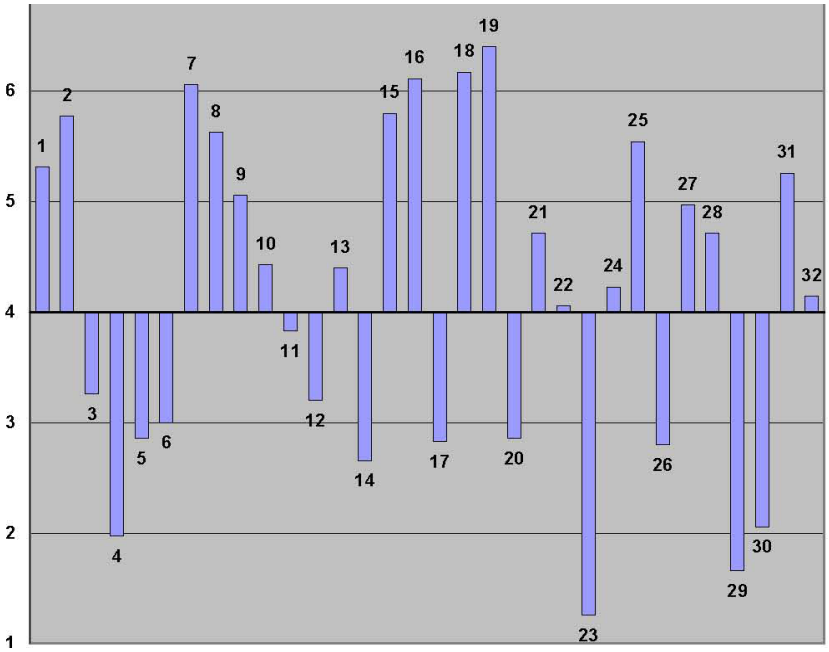
23. En undersökning pekar på att småstadsbor verkar vara mer intresserade av stadens gestaltning än boende i större städer (Berglund 1996). Brukargrupper var engagerade i planeringen och människor tog spontant kontakt med planerare för att diskutera stadsutveckling. I större städer var kontakten inte lika direkt. Det är rimligt att anta att småstadsbornas större engagemang i planeringsfrågor har att göra med småstadslivets centrering kring stadskärnan men också att planeraren i en liten stad är igenkänd av många.

– identifikationen definierar också det som inte passar in och fungerar i så fall exkluderande. Småstadsbon känner sin stad väl och utsätts sällan för nya överraskande intryck i stadsmiljön. Ett nytt byggprojekt bemöts med skepsis och en attityd av *vad ska vi med en sån till*? Kanske är det detta motstånd mot förändring som avspeglas i inställningen till varuhuset Flaggen? Byggnaden har ett arkitektoniskt uttryck som kraftigt bryter mot omkringliggande bebyggelse och just avvikelsen kan ha betydelse för människors negativa inställning.

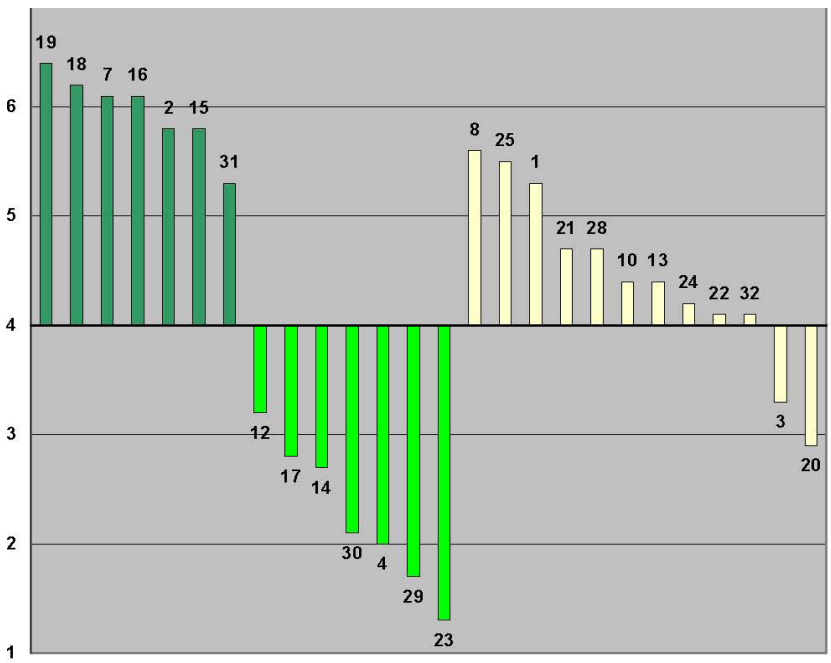
Motviljan mot Flaggen kan också ha att göra med placeringen. Om byggnaden legat längs någon av infartsvägarna hade den sannolikt inte upplevts som vackrare men den hade heller inte väckt så stor indignation. Nu ligger byggnaden mitt i stan, vid Karlshamnsbornas viktigaste plats – torget. Kan det vara själva förändringen av platsen som upprör? Werne (1987) pekar på att förändringen av en symboliskt viktig plats kan ha kraftig, ibland traumatisk inverkan på människors identitets- och gruppkänsla. Vi känner en oro inför vad förändringen ska föra med sig och måste få tid att tillsammans med medmänniskor bearbeta känslor, tankar och intryck om den nya byggnaden, för att så småningom införliva den med vårt kollektiva medvetande om platsen.

För Karlshamnsbor äldre än ca femtio år kan detta säker vara en del av förklaringen – de minns kanske byggnaderna som ramade in torget innan Flaggen byggdes. Enkätsvaren visar generellt på en stor medvetenhet om att den gamla bebyggelsen kan vara hotad, och många nämner i olika termer att de verkligen vill värna det som finns kvar. Möjligen får Flaggen representera en oförrätt som man fortfarande irriteras över. Eller är det byggnadens enkla och avskalad utseende som känns för vardagligt vid stadens stora torg? Bland informanter som redan var vuxna vid tiden för förändringen fanns kanske förväntningar på en mera högtidlig byggnad i stil med dem på torgets övriga sidor.

Resonemangen pekar på faktorer som säkert spelar in i värderingen av varuhuset men de kan inte utgöra hela förklaringen. Flaggen har funnits på sin plats i över 30 år. En stor del av informanterna har vaga eller inga minnen av den tidigare bebyggelsen och Flaggen är illa omtyckt även av den yngsta åldersgruppen. Utöver aspekter som har att göra med småstad och identitet aktualiserar diskussionen om Flaggen den allmänna frågan om betydelsen av en estetiskt tilltalande omgivning. Byggnaden är illa omtyckt för att den upplevs som ful. Inte för att den är otrivsam eller opraktisk eller har ett innehåll som människor känner ovilja mot utan helt enkelt för att den är ful. För informanterna är detta uppenbarligen allvarligt vilket visar att de betraktar skönhet och fulhet som betydelsefulla aspekter av omgivningen.



Byggnaderna på bilden är vackra, generell värdering av alla bilder (bildnummer över/under respektive stapel).



Byggnaderna på bilden är vackra, generell värdering sorterad efter stadstyp. Staplar till vänster visar gammal småstad, i mitten modernistisk stad och till höger ny småstad (bildnummer över/under respektive stapel).

Detta starka engagemang för en vacker stad ger utslag i alla delar av enkätens resultat. Frågan om ifall *byggnaderna på bilden är vackra* fick generellt störst utslag i värdeskalan. Större än både *stämmer med min bild av Karlshamn* och *miljön ser trivsam ut*. Folk som besvarat enkäten förefaller mer engagerade i byggnadernas utseende än i hur det är att bo i dem. De har svarat som betraktare av byggnaderna och brukare av de offentliga rummen. I svaren på de öppna frågorna om Karlshamns stadsmiljö är det just byggnaders skönhetsvärde – eller fulhet – som lyfts fram. I flera fall föreslås ombyggnad eller till och med rivning av byggnader med den enda motiveringen att de är fula. Resultatet måste tolkas som att utseendet har mycket stor betydelse för enkätens informanter.

Vad betyder det att miljön upplevs som vacker eller ful? Den som påstår sig ha de vackraste barnen i världen menar knappast att barnen rent objektivt har harmoniska proportioner som stämmer med ett för barn idealtypiskt utseende. Uttrycket är en kärleksbetygelse som talar om att för mig är dessa mina barn det värdefullaste jag har. Man känner kärlek, samhörighet och stolthet och uttrycker dessa känslor i termer av skönhet. Omvänt så ser den nyförälskade med ömhet på sin partner och upplever hans eller hennes drag som ett under av skönhet. Upplevelsen av skönhet kan vara starkt känslomässigt engagerande. Kan relationen till omgivningen ta sig liknande uttryck? Vad är det i så fall som gör att en miljö upplevs som vacker?

Om bara den gamla träbebyggelsen och de kända märkesbyggnaderna framhölls som vackra vore det en rimlig slutsats att Karlshamnsbornas preferenser för olika byggnader handlar om inlärning. Att man som Karlshamnsbo har fått lära sig vilka byggnader som är viktiga och därför upplever dem som vackra. Och här finns säkert en del av förklaringen. Men teorin motsägs av att Väggaskolan, jämte rådhuset, är det vanligaste svaret på frågan om stadens vackraste byggnad eller plats. Skolan rymmer ingen symboltyngd funktion, som kyrkan eller rådhuset, den är inte ett vanligt motiv på vykort och den ligger inte ens i stadskärnan. Samtidigt är det den enda byggnad i staden som är ritad av en mycket känd arkitekt, Erik Gunnar Asplund. Kanske är det glansen från Asplunds berömmelse som får Karlshamnsbor att uppleva skolan som vacker? Av de som nämner Väggaskolan som den vackraste byggnaden påpekar dock hälften att det är just den gamla, rödputsade byggnaden som avses och inte tillbyggnaderna. Detta trots att de allra flesta säkerligen känner till att den äldsta av tillbyggnaderna ritades av Asplund själv, i stram 30-talsmodernistisk anda. Det förefaller som om informanterna uppskattar den gamla Väggaskolans arkitektoniska uttryck men ogillar modernismens formspråk.

Näsgrändens bebyggelse fanns inte med i bildenkäten och förekom inte i några frågor men nämndes spontant som mycket vacker. Den smala gatans låga trähus i traditionellt utförande nämns närmast efter byggnaderna kring torget (utom Flaggen) och Väggaskolan som *Karlshamns vackraste byggnad*. Ingen av informanterna påpekar speciellt att det gäller de gamla husen (som i fallet Väggaskolan) men någon markerar att omdömet gäller *även nybebyggelsen*. Ålder är alltså inte en förutsättning för att en byggnad ska upplevas som vacker. Studien visar att den nya byggnadens arkitektoniska karaktär spelar stor roll för hur den tas emot. En byggnad som är vacker i betraktarens ögon accepteras utan betänketid.

Värderingen av Karlshamns bebyggelse följer några tydliga mönster. Äldre, småstadsmässiga miljöer är högt värderade, de modernistiska byggnaderna är lågt värderade. För den bebyggelse som uppförts med småstaden som förebild är värderingen mindre entydig. Varför är spridningen så stor inom denna grupp? Den första förklaringen är förstås att gruppen inte är homogen. Den omtyckta äldre småstadsbebyggelsen är mycket enhetlig när det gäller fasadbehandling, takformer, fönster och fönsterplacering etc. Detsamma gäller den modernistiska arkitekturen som har sina omisskännliga särdrag. Dessa två bebyggelsetyper kan ge vägledning för ett försök att tolka enkätens resultat vad gäller den nya småstadsbebyggelsen.

De äldre husen är tydliga. De har ett traditionellt utseende med sadeltak och markerade fönster, det går inte att missta sig på att det är bostäder bakom fasaderna och de har en måttlig skala – som mest två våningar. Fasaden följer gatuliv och fasadlängden mot gatan motsvarar högst två lägenheter. Fasadmaterialet är ofta trä. De modernistiska byggnaderna har fasader av puts eller tegel, de har ofta plana tak och några har långsträckta fönsterband. De flesta husen är tre eller fler våningar höga och sträcker sig i många fall längs en stor del av ett kvarter. I många fall är entréerna vända mot gårdssidan och på flera ställen förekommer ”blinda” bottenvåningar där en sockelvåning döljer garage, tvättstugor eller förråd. Ibland är fasaden tillbakadragen från gatuliv.

Enkätens informanter verkar inte ha någonting emot att ny bebyggelse söker efterlikna den äldre. De nya byggnader som uppskattas mest för sin skönhet – den faluröda byggnadsgruppen vid ån (bild nr. 25), Näsgrändens nya radhus och det ljusblå enfamiljshuset (bild nr. 8) – har flera av den gamla bebyggelsens drag. Av de hus som värderas lägre är några putsade och flera är högre än två våningar – de avviker från det småstadsmässiga genom fasadbehandling och skala. Några andra byggnader är resultat av omtolkningar av småstadens gamla bebyggelse. Det faluröda parhuset på bild 20 har ett indraget mittpartiet som stämmer dåligt med den äldre bebyggelsens logik.

Gestaltningen lånar element från den traditionella småstadsbebyggelsen men funktionella krav – behovet av garage och skyddade entréer – har lösts utanför småstadsbyggnadernas formbundna logik.[24] Möjligen är det därför som just denna byggnad värderas lågt vad gäller skönhet. Enkätens informanter nöjer sig inte med falu rödfärg – de verkar föredra nya byggnader som byggs *i gammal stil*.

Många Karlshamnsbor minns de förändringar som skett i stadsbilden under senare tid – en stor del av enkätsvaren relaterar till de omfattande rivningarna under 1900-talets senare del. En jämförelse mellan det som försvunnit och det som tillkommit är oundviklig och spelar möjligen in i bedömningarna av de nya. Medan arbetet pågått med att färdigställa denna text har en mycket stor silo vid Mieåns östra sida rivits och ersatts med bostadshus i 10 våningar. Man kan förvänta sig att dessa byggnader (om de varit med i enkäten) skulle värderats högre ur estetisk synpunkt än om samma hus hade uppförts t. ex. på parkeringen mitt emot Harms backe. I det förra fallet jämförs de nya byggnaderna sannolikt med silon och jämförelsen faller ut till de nya husens fördel; i det senare fallet relateras de till den mycket omtyckta bebyggelsen på Harms backe och man kan anta att värderingen skulle blivit betydligt lägre.

På den omstridda östra piren stod tidigare två stora plåtklädda magasinsbyggnader som få idag saknar. Flera informanter föreslår byggandet av en konsertlokal, ett bibliotek eller en teaterbyggnad på den obebyggda platsen. Dessa tänker sig knappast ett trähus i två våningar. Den som vill se *stora fönster ända mer i marken* ser säkert framför sig en stor och vacker byggnad med moderna drag. Kanske längtade man efter något i stil med Malmö stadsbibliotek som stod klart fem år före min studie och som blev mycket uppskattat av malmöborna (se s. 116). Piren är en exponerad plats vid hamninloppet strax utanför rutnätsstaden. En vacker byggnad med nutida arkitektoniskt uttryck skulle förmodligen bli både accepterad och omtyckt av Karlshamnsborna om innehållet var till för dem.

Det finns goda skäl att tro att huvuddragen i de uppfattningar som kom till kraftigt och enhälligt uttryck i Karlshamnsstudien delas av betydligt fler än småstädernas invånare. Enkätens informanter är troligtvis inte unika i sin uppfattning om vackert och fult i arkitekturen. Nästa kapitel relaterar Karlshamnsstudiens resultat till andra studier om estetisk värdering med speciellt fokus på stadsmiljö.

24. Istället hade garagens träportar kunnat dras fram till gatuliv och placeras vid ena sidan av varje parhusdel. Sådana portar är mycket vanliga i den gamla bebyggelsen.

5 Forskning om estetisk värdering

Detta kapitel refererar resultat från omfattande forskning, och diskuterar i vilken mån denna visar på generella estetiska värderingsmönster för byggd miljö i allmänhet men främst för småstadsmässig bebyggelse. Undersökningen utgår från frågeställningen: *Kan forskning om estetisk upplevelse av arkitektur och stadsmiljö förklara småstadens attraktivitet?* Nya städer eller stadsdelar som byggs med småstaden som förebild upplevs av många som attraktiva och bostäderna når snabbt köpare eller hyresgäster. Kan områdenas popularitet relateras till deras estetiska utformning? När en grupp Karlshamnsbor får säga sitt om stadens estetiska kvaliteter är det den småstadsmässiga bebyggelsen som lyfts fram som vackrast, men småstadens invånare kanske inte är representativa för en större allmänhet. Den som vill säga något mera generellt om människors sätt att betrakta småstadens arkitektur och planering kan vidga gruppen informanter genom att göra fler undersökningar eller relatera till redan genomförda studier. Är det småstadsmässiga uttrycket i sig lockande och i så fall varför?

De miljöer som är så uppskattade hos allmänheten väcker stark och affekterad diskussion i arkitektprofessionen. Detta förhållande är dock inte unikt för småstadens estetiska uttryck. Forskningen har gång på gång konstaterat att estetisk värdering av bebyggelse ofta skiljer sig mellan arkitektur- och planerarprofessionen och lekmän. Kapitlet ger en rad exempel på svenska och internationella forskningsresultat som ger en klarare bild av olikheterna.

Miljöpsykologisk forskning

Den forskning som ligger närmast till hands för att ge svar på min inledande fråga och som kan relateras till Karlshamnsstudien bedrivs till största delen inom miljöpsykologins område. Miljöpsykologisk forskning undersöker i vid bemärkelse samspelet mellan människan och hennes fysiska omgivning. Forskningsområdet är förhållandevis ungt och kallades till en början arkitekturpsykologi. En av de första svenska arkitekturpsykologiska avhandlingarna var *Arkitekturens uttrycksmedel* från 1954, skriven av arkitekten Sven Hesselgren (se s. 30 f.).

Dagens miljöpsykologiska forskning bedrivs inom flera områden. Inom psykofysiken studerar man upplevelse av miljöfaktorer som buller, temperatur, belysning etc. Ett annat forskningsområde intresserar sig för miljöns betydelse för hälsan. Speciellt har man undersökt naturmiljöers inverkan vid

olika stress- och sjukdomstillstånd.[25] Samspelet mellan fysisk miljö och sociala beteenden studeras med olika inriktningar – man undersöker hur miljön påverkar sociala relationer i olika sammanhang men också hur människors beteende påverkar den omgivande miljön (Küller 2005). Forskning bedrivs i första hand i form av deskriptiva studier medan utvecklandet av teorier inte är forskningens yttersta syfte (2005, s. 28).

Den norska arkitekten och arkitekturprofessorn Birgit Cold har tillsammans med Arnuld Kolstad och Stig Larsæter skrivit en forskningsöversikt om estetik, välbefinnande och hälsa i relation till offentlig miljö (1998). Boken sammanfattar en rad främst miljöpsykologiska studier och ambitionen är att summera teoretiskt accepterade och empiriskt belagda ståndpunkter inom forskningsfältet. En annan utförlig forskningsöversikt och en fylligare beskrivning av olika teoriers ursprung och utveckling finns i en artikel av den turkiska miljöpsykologiska forskaren Anli Ataöv (1998). Nedanstående summering av forskning med relevans för mitt arbete utgår till stor del från dessa båda källor som i sin tur relaterar till en rad studier genomförda med olika metoder och utifrån skilda teoretiska utgångspunkter. Min sammanställning fokuserar på samstämmiga resultat och diskuterar inte skillnaderna.

ESTETISK UPPLEVELSE

Det delområde av miljöpsykologi som kallas *environmental aesthetics*[26] fokuserar på den estetiska aspekten av relationen mellan människa och miljö. En del av forskningen riktar sitt intresse mot perception och kognition, dvs. människans sätt att bearbeta visuell information och de processer som skapar en estetisk upplevelse. Man har formulerat olika teorier om vari den estetiska upplevelsen består, hur den uppstår och vad som leder till att man föredrar det ena eller det andra. Forskningen pekar mot att miljöns estetiska kvaliteter – dess skönhetsvärden – är av grundläggande betydelse för människans upplevelse av sin omgivning (Ataöv 1998, Cold, Kolstad & Larssæther 1998).

I allmänhet verkar människor tycka att byggnaders och stadsmiljöers utseende – om de är fula eller vackra – har stor betydelse. En omgivning som upplevs som estetiskt tilltalande väcker känslor av trivsel och avslappning och man vill gärna stanna på en sådan plats medan estetiskt motbjudande miljöer kan skapa rädsla och osäkerhet och gör att människor söker sig därifrån (se t. ex. Skantze 1996, s. 58). Enkätundersökningar om estetiska frågor

25. Forskning om sambandet mellan hälsa och naturmiljö bedrivs bl a vid institutionen för landskapsplanering, SLU, Alnarp.
26. I fortsättningen används direktöversättningen *miljöestetik*.

väcker ofta stor respons och även undersökningar som inte fokuserar på estetiska aspekter kan få svar som gäller vackert och fult.[27] Karlshamnsstudiens stora gensvar stämmer väl med dessa resultat.

Mycket tyder på att miljöns estetiska utformning påverkar oss omedvetet. Så kan t. ex. en arbetsmiljö med låga estetiska värden få människor att känna sig illa till mods, nedstämda och värdelösa. Kanske tolkar vi det bristande engagemanget för vår miljö som ett tecken på att vi själva inte är värda omsorg (Cold m. fl. 1998). Hur denna påverkan ser ut och vad den har för ursprung diskuteras bland forskare och man har ibland olika uppfattning. En tvistefråga är om vårt sätt att interagera med miljön främst är kulturellt eller biologiskt betingat (se ex Cold m. fl. 1998, Ataöv 1998). Forskare är dock överens om att den estetiska upplevelsen av omgivningen är en integrerad del av interaktionen mellan människa och miljö som påverkar både välbefinnande och hälsa.

Forskning om perception och preferens har funnit stöd för att människor gör estetiskt grundade värderingar av sin omgivning snabbt och oreflekterat, till och med omedvetet. En mycket ofta citerad artikel av den amerikanske professorn i psykologi Robert Zajonc (1980) summerar en rad studier som visar att känslor och värderingar relaterade till visuella stimuli uppstår redan innan en tankeprocess har ägt rum och alltså innan vi är medvetna om vad vi uppfattat. Vi reflekterar sedan omkring det vi upplevt och använder en tankeprocess för att i efterhand motivera ett värdeomdöme men tanken är egentligen inte inblandad i den första, oreflekterade värderingen.[28]

En besläktad teori om den estetiska upplevelsens natur föreslår att de ur evolutionär synvinkel äldre delarna av den mänskliga hjärnan, *det limbiska systemet,* hanterar direkt emotionell respons på visuella stimuli och reagerar positivt på starka färger, glitter, rytm, storskalighet, massivitet och upprepade mönster. Mera sofistikerade estetiska värderingar lämnas enligt teorin åt det medvetna tänkandet i storhjärnan (Smith 1976, s. 28 f.).

Smiths teorier är intressanta som förklaring till att människor påverkas så starkt av t ex arbetsmiljö utan att tänka på miljöns utformning. Den kan också förklara varför många verkar fästa så stort avseende vid skönhetsvärden – våra sinnen påverkas av estetisk utformning även då vi inte är uppmärksamma på att det sker. De är exempel på biologiska tolkningsmodeller som bygger på att människan genom evolutionen utvecklat en känslighet för vissa

27. Se kommuners enkätundersökningar t ex *Karlstad framtid utveckling* (2005), Helsingborgs kommun (2002), eller Persson (2001).

28. Detta skulle enligt Zajonc kunna förklaras av att emotionell respons varit en del av kommunikationen mellan människor långt innan vi hade ett verbalt språk. Zajonc påpekar att vi känner igen och reagerar på ett (aggressivt eller vänligt) tonfall långt innan vi kan höra vad rösten säger, eller ens vilket språk som talas.

fysiska egenskaper hos omgivningen och att denna känslighet fortfarande styr vår upplevelse av olika miljöer. Tyngdpunkten i biologiska tolkningsmodeller ligger alltså i människans omedvetna reaktioner på omgivningens fysiska utformning och relaterar inte till den medvetna mentala föreställningen om miljön.

Det förefaller dock troligt att våra tankar och reflektioner omkring miljö med utgångspunkt i tidigare upplevelser, miljöns beskaffenhet, den aktuella situationen och allt annat som påverkar den estetiska upplevelsen tar över reptilhjärnans signaler tämligen omedelbart. I annat fall skulle vi alla vara överens i estetiska frågor – skillnader i estetisk preferens vore svåra att förklara. Vi har ju också förmåga att ändra uppfattning i estetiska frågor vilket tyder på att den medvetna aspekten av skönhetsupplevelser är betydelsefull. I den kulturella tolkningsmodellen bestäms en miljös betydelse genom att samhället och individen tillskriver den speciella värden. Preferens beskrivs här som en produkt av individens övertygelse, attityder och värderingar, vilka formas i en kulturell kontext och förändras över tid (Hägerhäll 2005, s. 215). Vår estetiska preferens förändras och utvecklas också då vi diskuterar med andra om estetiska upplevelser. Samtalet omkring det estetiska objektet beskrivs som lika nödvändigt för den estetiska upplevelsen som själva perceptionen och utbytet är beroende av gemensamma estetiska referenser (Lundequist 1998, s. 30).

Sambandet mellan visuella attribut i miljön och människors estetiska upplevelse undersöks ofta genom frågor om preferens, alltså vilka miljöer människor tycker bäst om. Den holländska miljöpsykologen och forskaren Ageeta Elizabeth van den Berg (1999) hänvisar till en rad studier som undersökt sambandet mellan preferens och skönhetsupplevelse och konstaterar att preferensrangordning, frågor om vad man tycker om, ger i stort sett samma utslag som frågor om skönhet, vad man upplever som vackert (1999, s. 6). Van den Berg fördjupar inte resonemanget och försöker inte reda ut om positiv emotionell respons leder till estetisk preferens eller om det är den positiva estetiska upplevelsen som resulterar i affektion och gillande. Eller om förklaringen ligger på ett språkligt plan så att gillande uttrycks i ordet *vacker* och ogillande uttrycks med ordet *fult.* Oavsett hur sambandet ser ut verkar det finnas en stark koppling mellan skönhetsupplevelser och emotionell respons – vi tycker om det vi finner vackert och vice versa. Iakttagelsen bekräftas i Karlshamnsstudien där de byggnader som upplevdes som vackra också var de som värnades mest.

Estetiska preferenser för landskapstyper

De första internationella studierna om estetiska preferenser utgick från landskapsarkitektens profession och handlade om människors upplevelse av naturmiljö, och fortfarande bedrivs omfattande forskning om människors relation till naturen. I många studier användes bilder som stimuli och försökspersonernas estetiska värdering av olika landskapstyper undersöktes. Forskare märkte redan tidigt en stor samstämmighet i värderingen och försökte dra slutsatser om vilka element i landskapet som framkallade positiv respons. Man fann att en landskapstyp med tämligen öppna landskap, dungar av träd och mjukt böljande gräsmarker och allra helst med inslag av rinnande eller stillastående vatten föredras av väldigt många (Ataöv 1998, Cold m. fl. 1998).

Forskningen om preferenser för naturmiljöer har ofta sökt förklaringar till upplevelser och beteenden i människans evolutionära ursprung. Man menar att människans estetiska preferenser har utvecklats ur en strävan att överleva i en naturlig omgivning. De tusentals år som människan har varit beroende av att snabbt kunna värdera och söka skydd, boplats eller föda i naturmiljöer förefaller ha utvecklat vissa allmänna preferenser som påverkar våra estetiska värderingar. Forskaren i miljöpsykologi Stephen Kaplan menar att det naturliga urvalet har sorterat fram individer med en drivkraft för att söka information om sin omgivning, en egenskap med klart värde för anpassning (Kaplan 1992 relaterad i Cold m. fl. 1998). Denna mekanism gynnar dem som stressas av gapet mellan förvärvad kunskap och nya intryck – ett tillstånd som brukar ge upphov till starkt negativa känslor, och göra individen motiverad att återta kontrollen över sin relation till den fysiska omgivningen. Den som befinner sig i ett tillstånd av förvirring utan att försöka göra något åt det utgör enligt Kaplan ett lätt byte. Förmåga att snabbt uppfatta och reagera på egenskaper och förändring i miljön har därmed inneburit en stor fördel och lett till att människor idag föredrar vissa miljöer.

Helhet och komplexitet, läsbarhet och mystik

Kaplan (1987) pekar på behovet att *förstå* sin omgivning. Förståelsen är beroende av miljöns enhetlighet, *coherence*, som har att göra med möjligheten att skapa överblick och läsbarhet, *legibility*, som refererar till hur väl man kan finna en väg genom landskapet. Han pekar också på människors behov av att *utforska* sin omgivning och härleder detta behov till element som skapar komplexitet, *complexity,* och mystik, *mystery*. Komplexitet handlar om variationsrikedom eller mängden av olika objekt i miljön och mystik definieras som löftet om mer information om man kan tränga djupare in i miljön. Miljö med hög grad av mystik innehåller element som ser ut att kunna ut-

forskas: stigar eller vägar som försvinner bakom något, vindlande åar eller vattendrag som leder vidare eller delvis skymda vyer som kan erbjuda intressanta upplevelser att utforska för betraktaren.

	understanding	**exploration**
iImmediate	*coherence*	*complexity*
inferred, predicted	*legibility*	*mystery*

Kaplans preference model *Fremework for Predictors of Preferene* (1987)

Kaplans preferensmodell (1987) förklarar relationen mellan läsbarhet och helhet, komplexitet och mystik och indikerar att värderingen av miljön sker i olika steg och på olika medvetandenivåer. En omedelbar och oreflekterad värdering relateras till miljöns helhet eller komplexitet medan den tankeberoende, fördröjda responsen värderar med avseende på läsbarhet och mystik.

ORIENTERING, SKYDD OCH ÖVERBLICK

Miljöpsykologer menar att miljöns *strukturella egenskaper* – om objekt i en miljö tillsamman bildar en uppfattbar struktur eller ett mönster – påverkar estetisk preferens och intresse. Vi bildar oss lättare en snabb uppfattning om en miljö med tydligt läsbar struktur. Till de strukturella egenskaper som väcker estetisk preferens hör *fokus*, vilket betyder att bilden eller miljön har ett visuellt centrum som betraktaren kan använda som referenspunkt i utforskandet av miljön. *Djup* i en bild uppnås om objekt finns som är delvis skymda eller på annat sätt visar att bilden/scenen har ett djup. Flera undersökningar visar ett samband mellan visuellt djup och estetisk preferens (Ulrich 1983 refererad i Cold m. fl. 1998, 235 ff.).

MILJÖNS INNEHÅLL

Miljöernas specifika innehåll i form av växtlighet, vatten och utsikt i hög grad påverkar människors preferenser för naturmiljöer. Det element som har tydligast påverkan är vatten, som ökar preferensen i hög grad. Preferensen för vatten kan förstås ha en biologisk/evolutionär betydelse knuten till överlevnad men vatten skapar också ett fokus i bilden, det ger djup och det ger intryck av mystik eftersom det ofta försvinner bakom vegetation eller vindlar ut ur synfältet (Ulrich 1983, relaterad i Cold m. fl. 1998). En jämn markyta verkar bidra till ökad estetisk preferens, vilket Ulrich relaterar till att

man lättare bedömer avstånd om marken är jämn och slät.[29] Förekomsten av vatten och markytans beskaffenhet relateras till avstånd och skulle därmed kunna förklaras av – eller förstärka – preferensen för djup.

Isaacs (2000) diskuterar mot bakgrund av den brittiske geografen Jay Appleton (1975) som menar att människors behov av att snabbt bilda sig en värderande uppfattning om sin omgivning lett till en nedärvd preferens för två aspekter hos miljön. Den tidiga människan var beroende av att snabbt kunna identifiera platser som erbjuder överblick, *prospect,* och därmed möjlighet att upptäcka ett byte eller en fiende; respektive skydd, *refuge,* och möjlighet att gömma sig för att undgå ett rovdjur, skydda sin avkomma eller för att kunna äta i lugn och ro. Estetisk preferens för dessa egenskaper hos naturmiljöer har därför premierats av evolutionen (Isaacs 2000, s. 147).

Det finns exempel på att samma typ av preferenser som beskrivits ovan kan iakttas i byggd miljö. Så kan till exempel prospect-refugeteorin förklara många sidor av mänskligt beteende som vårt intresse för vyer och utsikt respektive avskildhet men också hur vi väljer bord i en restaurang eller vilken bänk som först blir upptagen på ett torg. I båda fall föredrar de flesta att sitta med ryggen mot en vägg eller mur och med uppsikt över rummet eller platsen och tänkbara entréer.

Estetiska preferenser för byggd miljö

Forskare inom det miljöestetiska området har också studerat estetisk respons på byggd miljö. Tillvägagångssättet har ofta varit detsamma som när det gäller naturmiljöer – man har funnit att vissa miljöer gillas respektive ogillas och försökt identifiera de objekt, former och andra karaktäristika som påverkar människors (estetiska) preferenser. Därefter har man benämnt de miljöegenskaper som verkar vara utslagsgivande.

I USA bedrivs forskning inom miljöestetik av bl a arkitekturprofessor Jack L Nasar. Hans fokus ligger på att finna egenskaper i miljön som kan läggas till grund för lokala gestaltningsprogram. Nasar söker alltså en sorts redskap som ska kunna användas dels inför planering för att förutse mottagandet av nya planer och dels för att kunna identifiera störande element i en befintlig miljö och åtgärda dessa. Nasar använder det svåröversatta begreppet *likeability* (”omtyckbarhet”) för att uttrycka ”the probability that an environment will evoke a strong and favorable evaluative response among the groups or the public experiencing it” (1998, s. 3). Nasar konstaterar med hänvisning till egen och andras forskning att de individuella skillnaderna i visuella pre-

29. En reflektion inom ramen för den biologiska förklaringsmodellen är att den släta marken är lätt att springa över och därmed underlättar flykt från ett övermäktigt hot.

ferenser är små hos allmänheten och listar fem utmärkande egenskaper som visat sig betydelsefulla för likeability för platser: *naturalness*, *upkeep/civilities*, *openness*, *historical significance* och *order*.

Den svenske miljöpsykologen Rikard Küller (1991) beskriver åtta dimensioner som befunnits vara användbara för att beskriva det intryck människor får av sin omgivning. Dessa är *trivsamhet, komplexitet*, *helhetsgrad*, *rumslighet*, *kraftfullhet*, *social status*, *affektion* och *originalitet*. Vart och ett av begreppen kan kopplas till ett större antal ord med positivt eller negativt värde. [30] I begreppet *trivsamhet* ingår t ex *skönhet* men också *trygghet*. Küllers modell, kallad semantisk miljöbeskrivning (SMB), har fått stor spridning och använts som underlag för många studier.

En sammanläggning av generella miljöegenskaper som kan relateras till estetisk preferens i stadsrum skulle kunna innehålla begreppen *enhetlighet och komplexitet, öppenhet och slutenhet*, *igenkännande och läsbarhet*, *underhåll och ordning*, *natur och grönska* och *historisk anknytning*. Forskare använder olika begrepp för egenskaper som ibland verkar vara besläktade vilket ibland gör materialet svåröverblickbart. I följande sammanställning har en del begrepp utvidgats till sin innebörd för att göra materialet mera åskådligt – detta har också medfört vissa förenklingar och generaliseringar.

ENHETLIGHET OCH KOMPLEXITET

Enhetlighet eller helhet är ett mått på hur väl delar i en miljö tillsammans bildar en sammanhängande och funktionell enhet (Küller 1980). Arkitekter har sysselsatt sig med begreppet sedan Vitruvius och önskan har varit att hitta ideala proportioner med vilkas hjälp man kan skapa en harmonisk helhet. Ofta har man försökt härleda speciellt sköna proportioner till människokroppens gestalt. Komplexitet är en annan faktor som visat sig betydelsefull för estetisk preferens. Intensitet, kontrast och ymnighet kan kopplas till begreppet komplexitet (Küller 1980).

Preferens för en balans mellan komplexitet och helhet har undersökts i flera studier (se ex Küller 1980, Nasar 1998, Smith 1987). Om enhetligheten är mycket högre än komplexiteten blir resultatet en tråkig och monoton miljö medan det omvända förhållandet, låg enhetlighet och hög komplexitet, ger en miljö som upplevs som kaotisk. Över en viss grad av stimulans känner sig människor överväldigade.

30. De åtta dimensionerna har sållats fram ur ett antal studier där försökspersoner använt ett 80-tal ord för att beskriva sin upplevelse av miljöer. Genom statiska metoder har orden grupperats till åtta dimensioner som därefter namngetts. Den svenska översättningen av begreppen har hämtats ur Laike, (2005, s. 131).

Abstrakta begrepp som komplexitet och helhet eller enhetlighet är svåra att entydigt applicera på bebyggelse. I vilka proportioner bör man balansera enhetlighet och variation och hur tolkar vi begreppen? Det finns sammanhang där ett tränat öga kan urskilja och uppskatta variation men där en lekman ser enhetlighet och upprepning.[31]

ÖPPENHET OCH SLUTENHET

Det urbana rummets slutenhet eller öppenhet förefaller påverka människors upplevelse och preferens. Nasar menar att människor generellt föredrar väldefinierade öppna rum framför helt öppna eller mycket slutna rum (Nasar 1994). Teorierna och faktorerna säger något om upplevelse av *stad* och *byggd miljö* i obestämd form. Men *stad* är i sig en abstraktion – i verkligheten existerar *staden*, den speciella stadsmiljön. I den verkliga staden samverkar en rad faktorer som forskningen inte rimligen kan belysa som enskilda fenomen. Ett slutet gaturum är säkert mera estetiskt tilltalande än ett alltför öppet på ett abstrakt plan, men om det gäller ett öppet torg med caféer i soliga lägen på västra sidan eller en sluten parkeringsplats mellan blinda brandgavlar så inser vi den begränsning som ligger i abstraktionsnivån. I jämförelsen mellan två i övrigt likvärdiga gaturum har faktorn öppenhet och slutenhet troligen relevans.

IGENKÄNNANDE OCH LÄSBARHET

Forskning om estetisk preferens i relation till byggd miljö har konstaterat att människor många gånger föredrar former som de känner igen och förstår framför något nytt och okänt. En aspekt av igenkännande kallas *typikalitet* (eller prototypikalitet) och kan beskrivas som att en idé eller en bild av ett föremål eller en miljö stämmer med ens tidigare erfarenheter av liknande föremål eller miljöer – en stol stämmer med ens erfarenhet av stolar, ett sommarhus med ens mentala bilder av sommarhus. Dessa osynliga prototyper gör det möjligt att känna igen och placera nya föremål och platser i en välkänd kontext. En delförklaring till att människor uppskattar typikalitet verkar ligga i att vi har en omedveten respons på föremål vi känner igen. Psykologiprofessor R. B. Zajonc har i en rad studier konstaterat att preferensen för ett föremål ökar ju fler gånger vi ser dem, även om vi inte

31. Ett exempel från Karlshamnsstudien kan belysa problemet. En av de lägst värderade bilderna i bildenkäten (nummer 23) visar en våningshög betongmur invid en trottoar. Muren har gjutits mot en profilerad form som låter bräderna avtecknas och ge en skuggverkan på väggen. På några ställen har det röda teglet från våningen ovanför dragits ned mot trottoaren och gett en variation åt väggen. Avsikten har förmodligen varit att öka betongmurens komplexitet och detaljeringsgrad, och resultatet är en effekt som upptäcks och uppskattas av en skolad arkitekt men som troligtvis går lekmannens öga förbi.

ens är medvetna om exponeringen (1980).[32] Zajoncs studier handlar inte om estetisk preferens men visar att vi registrerar former och föremål utan att veta om det och att vi därefter omedvetet söker liknande objekt.

Många faktorer är inblandade i den estetiska värderingen av en miljö och i en verklig situation samverkar flera förhållanden. Så kan ju värderingen av komplexitet ha direkt att göra med typikalitet. Om en miljö är överhopad med objekt som alla är atypiska och inte igenkända – om miljön i sig inte förmedlar att föremål av detta slag kan eller bör förekomma just där – så väcker åsynen förmodligen uppmärksamhet och intresse men knappast preferens. En samling uppblåsbara plaststolar i en medeltida kyrka skulle sannolikt inte väcka allmän estetisk uppskattning men möjligen ilska och indignation. Samma kyrkorum med mindre komplexitet – utan stolarna – skulle troligen värderas högre. Om samma stolar istället skulle finnas i en miljö där man *förväntar* sig att bli överraskad, låt oss säga ett galleri, så blir responsen förmodligen positiv och intresserad – i alla fall hos den som är välvilligt inställd till lokalen och situationen.

Forskning om preferens för urban miljö visar, liksom studier i naturmiljö, att människor föredrar miljöer som de förstår. Möjlighet att ”läsa” omgivningen gör att man kan känna sig säker. För att kunna orientera sig behöver man också kunna göra sig en föreställning om det som är utanför synfältet. Man måste kunna minnas platser och hur de är länkade till varandra. Forskningsresultat tyder på att människor skapar en tydlig mental bild av platser som vi sedan lagrar i medvetandet och kan ta fram vid behov. Man har bland annat jämfört hur människor med lokalkännedom värderar minnet av en plats respektive om frågan ställs medan de befinner sig på själva platsen och funnit en stor samstämmighet i värderingarna (Merrill & Baird 1980).

Andra undersökningar har sökt efter element i omgivningen som underlättar orientering och stöder minnet. En rad studier har undersökt människors upplevelse av stadsmiljö genom att låta dem rita sina minnesbilder från platser och miljöer och berätta om vad de minns och hur de finner sin väg. Kevin Lynchs bok om *The Image of the City* (1960) var banbrytande för forskning om dessa mentala kartor och hans teori om att fem stadselement *path*, *node*, *edge*, *landmark* och *district* stöder människors orientering i stadsmiljö ligger till grund för en av arkitekturteorins mest använda metoder för stadsrumsanalys.

---

32. Zajonc (1980) nämner bland annat en studie där försökspersoner visade högre preferens för ett japanskt tecken som de sett tidigare, trots att de inte medvetet kände igen tecknet. I en annan studie fick försökspersoner se en polygon i en millisekund – för kort tid för att man ska hinna uppfatta vad som flimrar förbi – och valde sedan denna polygon framför andra.

UNDERHÅLL OCH ORDNING

Den faktor som kallas ordning och underhåll (*order and upkeep*) refererar till miljöns skick – underhåll av byggnader och graden av vandalisering, klotter och nedskräpning. Undersökningar visar att många människor känner obehag i miljöer som inte vårdas (se ex. Molina 1997, Skantze 1996). Bristande omsorg om miljön ger möjligen en signal om att människor inte heller bryr sig om varandra. Ordning och underhåll refererar till trygghet och säkerhet – aspekter som brukar framhållas i könsteoretiska diskussioner om planering (se ex Listerborn 2002). Underhåll och ordning täcker också in aspekter som *social status* (Küller 1991) och *upkeep/civilities* (Nasar 1998). Dessa kan betraktas som ett slags sociala och ekonomiska värdemätare och syftar mot de associationer som kopplas till miljön och som naturligtvis påverkar preferens men som inte entydigt kan kopplas till miljöns estetiska uttryck.

Faktorer som kan relateras till estetisk preferens har ibland starkt kulturell anknytning. Av den amerikanske miljöpsykologen Nasars böcker kan man t ex se att faktorn *order* i ett villaområde motsvaras av vidsträckta, välklippta gräsmattor runt husen – en typ av miljö som möjligen på grund av sin monotona enhetlighet skulle värderas lågt i en svensk kontext.

NATUR OCH GRÖNSKA

I Karlshamnsstudien framstod havet som mycket betydelsefullt och starkt identitetsskapande för stadens invånare. Även parker och naturområdet skattades högt. Dessa resultat ligger väl i linje med annan forskning – det är ett väldokumenterat faktum att många människor har ett starkt känslomässigt förhållande till naturmiljöer. Undersökningar av estetiska preferenser i stadsmiljö visar oftast starkast preferens för det som inte är stad utan grönområden, naturomgivningar och parker (se ex Berglund 1996, Molina 1997, Skantze 1996). Även kontakt med vatten framhålls som viktig. Utsikt över *stad*, *vatten* och *båtar* uppges som det vanligaste skälet för valet av favoritplats. Nästan hälften av alla favoritplatser var parker och en tredjedel skogs- och friluftsområden (Berglund 1996, s. 96). Människor som ombeds beskriva varför de trivs i sin hemstad hänvisar ofta till omgivande natur eller grönska i staden (Håkansson 1996, s. 183).

Jack L. Nasar konstaterar, med hänvisning till omfattande miljöpsykologisk forskning, att byggd miljöer med inslag av träd och annan grönska är generellt mera omtyckta än miljöer med intensivt markutnyttjande, exempelvis industriområden (1998, s. 63). Även det omvända förhållandet gäller – preferensen för naturmiljöer sjunker med ökande inslag av artefakter som ledningsstolpar, byggnader och vägar. Den starka preferensen för natur-

miljöer brukar förklaras av det likaledes väldokumenterade faktum att de allra flesta människor mår väl av att vistas i naturen (sambandet utreds i Hartig & Staats 2005).

Faktorn grönska är dock svår att generalisera och kvantifiera. En fotbollsplan eller gräsmatta i en rondell har naturligtvis helt annat värde ur estetisk synpunkt än en botanisk trädgård. Det handlar om kvalitet likaväl som kvantitet. Studier som värderar grönska i förhållande till stadsmiljöer och finner att gröna miljöer generellt uppskattas högre kan också problematiseras. På öppna frågor om vilka miljöer som uppskattas mest nämns i allmänhet naturmiljöer i långt större utsträckning än urbana miljöer (så även i min studie). I direkta jämförelser mellan bilder av natur och av stadsmiljö brukar dock de bilder som representerar stad sällan visa intima småstadsmiljöer eller Venedigs gränder. Istället är det ofta bilder av halvfula vardagliga gatuavsnitt kantade med ordinära byggnader som visas. Dess stadsmiljöer kanske förmedlar en bild av stressig vardag och värderas ur denna synvinkel (Cold m. fl. 1998, s. 69). Upplevelsen har naturligtvis också att göra med individens situation – en uttråkad person kan möjligen uppleva minst lika stor stimulans i en komplex stadsmiljö som i ett naturlandskap (Cold m. fl. 1998, s. 68).

HISTORISK ANKNYTNING

Karlshamnsinformanternas tydliga uppskattning av den gamla småstadsbebyggelsen följer ett välkänt mönster – forskning pekar mot att människor generellt tycker om historiska omgivningar. Jack L Nasar har i sin omfattande forskning konstaterat att historiskt värde av många människor identifieras som en miljökvalitet. Nasar framhåller historisk betydelse som en av flera *likable features* (1998). Den variation och omsorgsfulla detaljbearbetning som kännetecknar mer hantverksmässigt byggande kan vara en del av förklaringen.

När det gäller historiska byggnader som knyts till ett speciellt skeende eller någon bekant person verkar det rimligt att också autenticitet, äkthet har stor betydelse. Berättelsen sätter fantasin i rörelse och man vill med sina egna sinnen uppleva just den miljö som omgav personer eller händelser som platsen associeras till. Men även nyare bebyggelse som i sitt yttre upprepar drag av äldre, lokal byggnadstradition är uppskattad av människor i allmänhet. Nasar visar att det för allmänheten inte spelar någon avgörande roll om den historiska bebyggelsen är autentisk eller om den bara ser gammal ut – det är det historiserande utseendet som väcker positiv respons. Den uppfattning som kom till starkt uttryck i Karlshamnsstudien och som avspeglas i uppskattningen av Näsgrändens nyare bebyggelse bör alltså inte förvåna.

När lekmän bygger själva är det ofta den äldre byggnadskulturen som står som förebild. Etnologen Eva Londos har studerat den svenska företeelsen friggeboden och intresserat sig för förebilder och funktion. Hon kommenterar allmänhetens smak som den kommer till uttryck i friggeboden.

> Sobert och välanpassat till miljön med en romantisk touche av äldre byggnadskultur här och var. Av funkis inte ett spår när folket bygger självt! Ett annat drag är den höga uppskattningen och tillfredsställelsen av återbrukat material. Här gör både ekonomiskt sinnelag, kvalitetsmedvetenhet och estetisk värdering av skönheten i äldre material och detaljer sig gällande. (Londos 2002, s. 325)

Utbudet av så kallade typhus visar också en tydlig inriktning mot traditionell arkitektur. Branschen vänder sig direkt till brukaren och det är rimligt att förutsätta att utbudet speglar efterfrågan hos de grupper som har ekonomisk möjlighet att bygga eget hus. När människor själva väljer sin miljö förefaller traditionella förebilder ligga närmast till hands.

NYSKAPANDE ARKITEKTUR

I typhusbranschens utbud anas dock en intressant utökning av sortimentet – den som efterfrågar modernare arkitektur förefaller under den senaste tioårsperioden ha fått alltfler modeller att välja bland. Idag erbjuder många typhusfabrikanter såväl moderna som traditionella byggnader. Ett intresse för nutida arkitektoniskt uttryck märks också i resultatet av den kampanj, *Tyckomhus.nu*, som Stadsmiljörådet genomförde under Arkitekturåret 2001 med avsikten att öka intresset för det offentliga rummet och dess arkitektur. I drygt hälften av landets kommuner ordnades en omröstning om kommunens mest omtyckta byggnad, dels bland byggnader uppförda under de senaste 50 åren, dels bland alla tiders byggnader. De framröstade byggnaderna presenteras med bild i boken *Tyckt om hus* (2002).

Uppmaningen att rösta fram den bästa byggnaden i var kategori riktade uppmärksamheten mot nyare byggnader och bland denna grupp återfinns många hustyper och stilar. Byggnader med publik funktion som konserthus, bibliotek, kyrkor och museer är rikt representerade och här finns byggnader med nutidens kännetecken i form av helglasade fasader (som i Malmö stadsbibliotek av Henning Larsen), adderade geometriska former (Gävle konserthus av Bo Karlberg), spetsiga vinklar (Universeum av Gert Wingårdh) och ”svävande” tak (biblioteket i Edsbyn av Gunnar Nielsen). Värt att notera är dock att en stor del av de nya byggnader som röstats fram har ett formspråk med tydligt traditionella drag – många är byggda under 1900-talets sista decennier – och i flera fall är det repliker av gamla hus eller tidstrogna ombygg-

nader som premierats.[33] Som exempel på ”nygamla” byggnader kan nämnas: samlingssalen Bodamål i Rättvik, Fresta församlingsgård i Upplands-Väsby och Degla kvarn i Aneby. En stor del av de röstande vill uppenbarligen premiera byggande med äldre tiders förebilder.

Frågan som ställdes i omröstningen gällde kommunens *bästa* hus, utan närmare precisering. Intressant att konstatera är att det vanligaste ordet i motiveringarna för att rösta på såväl äldre som nyare byggnader var *vacker*. Boken konstaterar att färgrika och känsloladdade uttryck i högre grad används om äldre byggnader medan moderna hus beskrivs i termer som relaterar till *funktion*, *rymd*, och *ljus*. Tillbyggnaden till Malmö stadsbibliotek, som är resultatet av en uppmärksammad arkitekttävling, har fått de ordrikaste motiveringarna och här spelar förmodligen den storslagna placeringen en viss roll – biblioteket ligger i Slottsparken och den höga, nya byggnadskroppen är nästan helt uppglasad mot parken. Tävlingsförslaget kallades *Ljusets kalender* och namnet har följt med till den färdiga byggnaden. Det vanligaste ordet för att beskriva Malmö stadsbibliotek är just *ljus* (Nyström 2002, s. 353).

Preferens för speciella miljöer

De beskrivna studierna har undersökt estetisk värdering av miljö med utgångspunkt från generella strukturella drag som öppenhet och slutenhet, enhetlighet och komplexitet, underhåll och ordning. De har också undersökt faktorer som relaterar till betraktarens tidigare erfarenheter som igenkännande och typikalitet. Slutligen har forskningen konstaterat preferens för enskilda element i stadsrummet som grönska och historisk arkitektur. För att komma ett steg närmare småstadens estetiska essens och vad forskningen kan ha sagt om liknande miljöer får vi gå till forskare som tittat på det speciella mer än det generella. Istället för att fokusera på enskilda element och egenskaper i omgivningen som kan öka den estetiska preferenser undersöker denna forskning en speciell typ av miljöer och fördjupar förståelsen för varför just denna *helhet* uppskattas.

Pittoresk stadsmiljö

Raymond Isaacs, arkitekt och professor i *environmental planning* vid arkitektskolan i Wisconsin, har skrivit en bred översikt över dagens forskningsläge när det gäller upplevelsen av stadsrum (2000). Isaacs listar en rad rumsliga

33. Uttrycket *traditionella drag* är svårt att definiera men omkring hälften av byggnaderna faller enligt min yrkesmässiga bedömning under denna kategori. Många beskrivningar hänvisar till den traditionella anknytningen: ”gammalt och nytt”, ”klassisk”, ”modern och gammal”, ”gammeldags atmosfär”, ”påminner om den gamla finnkulturen” etc.

egenskaper som kännetecknar pittoresk stadsmiljö och undersöker genom fallstudier hur dessa egenskaper och faktorer samverkar till att väcka positiv estetisk respons hos fotgängare.

> Some specific components that contribute to an intense aesthetic experience include: a variety of open spaces along the path which are connected by narrow, bending streets or passage ways; beginning and ending points; controlled views into spaces; well defined spaces that create a sense of clarity and enclosure and help to frame views; special features and landmark objects as visual focal points and orientation aids; and general coherency in the architecture along the path, with complexity in the surfaces and details. (Isaacs 2000, s. 154)

Isaacs studie bekräftar antagandet att pittoreska miljöer ger upphov till skönhetsupplevelse hos många informanter. Han fann också att de miljöer som uppvisade flest av de listade rumsliga egenskaperna också var mest uppskattade. Speciellt högt värderades smala gator som mynnade i öppna platser, där själva upplevelsen av att närma sig en öppen plats uppskattades mer än själva platsen.

Alla egenskaper gav dock var för sig inte lika tydligt positiv respons. Enhetlighet lyftes fram som en viktig faktor då informanterna beskrev de mest tilltalande stråken medan de mindre uppskattade gatorna dominerades av tråkig och enformig arkitektur. Småskalig bebyggelse uppskattades medan alltför breda gaturum, över 30 meter, värderades lågt liksom alltför smala, mindre än 6 meter. Höga landmärken i form av kyrktorn fungerade i Isaacs studie sämre än mindre referenspunkter för orientering som fontäner och statyer. Av Karlshamnsundersökningen framgick att den småskaliga bebyggelsen liksom stadens måttliga storlek båda var faktorer som uppskattades. Resultatet bekräftas av Isaacs studie och av undersökningar i andra svenska småorter (Håkansson 1996).

Historiska miljöer

Estetisk upplevelse av historiska miljöer har intresserat den holländske forskaren J. F. Coeterier som i en studie (2002) utrett människors upplevelse av historisk bebyggelse och speciellt intresserat sig för hur miljöerna värderas ur estetisk synvinkel. Coeteriers resultat har många beröringspunkter med diskussionen om skillnader mellan arkitekter och lekmän. Hans resonemang är också relevant i förhållande till Karlshamnsundersökningen och studien redovisas därför tämligen detaljerat.

Skönhet var ett viktigt kriterium för den höga värderingen av historiska byggnader i Coeteriers studie och byggnaders utseende kommenterades betydligt oftare än deras ålder, ursprung, historia eller liknande aspekter. Med skönhet menade man vackra material, färger och proportioner. Naturmaterial som trä och tegel värderades högst – de upplevdes som levande, varma,

intima, mysiga och attraktiva – medan moderna material som betong, stål och glas betraktades som kalla, döda, sterila och frånstötande. Några av de senare omdömena fälldes också om ”moderna kulörer”. Gott hantverk och yrkesskicklighet värderades högt. Så imponerade t ex en kallmur av stora stenblock med perfekt passning och smala fogar av lekmän.

Miljöns helhet *completeness* framhölls som en annan viktig aspekt av historisk bebyggelse. Lekmän betraktade en historisk byggnad som komplett om den hade de beståndsdelar som associeras till byggnadstypen. Ett slott med vallgrav och kreneleringar värderades således högre än ett utan, oavsett om dessa element tillhörde byggnadens historiska utformning (Coeterier 2002, s. 115). Byggnadens omgivning spelade roll för värderingen. Ju större tidsrelaterad enhetlighet betraktaren upplevde – inga moderna byggnader i omedelbar närhet – desto högre värderades den historiska byggnaden.

VÄRDET AV BERÄTTELSER

Coeteriers studie diskuterar betydelsen av information och berättelser för den estetiska värderingen av historisk bebyggelse. Informationens betydelse undersöktes så att gruppdeltagarna först värderade byggnaden, därefter fick de information om samma byggnad och sedan fick de göra en ny värdering. Både allmän information om byggnader av detta slag och speciell information om just den värderade byggnadens historia ökade människors uppskattning men den allmänna informationen visade sig ha störst betydelse.

Informanterna formulerade några viktiga skillnader mellan skönhetsvärde och informationsvärde (Coeterier 2002, s. 116). Man pekade på att den estetiska upplevelsen är återkommande – den känns på nytt varje gång byggnaden betraktas medan information har effekt en gång. Den estetiska upplevelsen är också omedelbar och direkt, den är iögonenfallande. Information höjer inte skönhetsvärdet hos en byggnad, men den stimulerar fantasin och skänker därigenom större mening och gör byggnaden mera intressant. Om du får veta att några låga stenmurar på ett torg markerar resterna av den port Napoleon passerade på väg mot Ryssland så lägger det en dimension till din upplevelse av muren och höjer dess allmänna värde.

Denna mekanism har troligen påverkat resultatet i Karlshamnsstudien. När många informanter har nämnt Alice Tegnérs bostad som ett vackert hus har berättelsen om barnvisornas skapare intensifierat upplevelsen av byggnaden och höjt dess värde. Likaså kan man anta att berättelsen om utvandrarmonumentet gjort promenaden till hamnparken och kontakten med havet, grönskan och statyn till en rikare helhetsupplevelse.

Coeterier poängterar dock att det allmänna värdet inte spelar någon stor roll för människors uppskattning. Om de finner en byggnad ful ser de gärna att den rivs, även om den skulle vara den sista i sitt slag! De upplever det dock

som en konflikt och utgången av konflikten kan relateras till informanternas utbildningsnivå. Information och kunskap är viktigt för högutbildade informanter. De värderade information högre och var mer benägna att behålla unika byggnader – även de som upplevdes som fula (Coeterier 2002, s. 117).

LEKMÄN OCH EXPERTER

Coeteriers undersökning visade ingen skillnad i värderingen av den historiska bebyggelsen mellan invånare på orten och besökare. Coeterier jämförde också lekmännens värdering med professionella värderingar av samma bebyggelse. Denna professionella värdering hämtades från byggnadsantikvarisk litteratur och konfirmerades av experter. Några viktiga skillnader upptäcktes mellan lekmännens respektive experternas värdering.

Experternas värdering av historiska element grundas på objektens informationsvärde, där viktiga underkriterier är unicitet och fullständighet. För lekmän är formen huvudkriterium och informationsvärdet är sekundärt. Ålder har till exempel ingen signifikant betydelse för lekmän, och det är inte alls så att ju äldre desto bättre. Fragment på ett museum må vara hur gamla som helst – de väcker ändå inget större intresse hos allmänheten.

Sällsynthet grundas på kunskap och är inte heller ett kriterium för hög värdering bland lekmän. För experter relateras sällsynthet till ursprunglighet där föremålets eller byggnadens skick tillmäts stor betydelse och ett tillstånd nära ursprungligt värderas högt. För lekmannen behöver historiska byggnader inte vara stilrena eller stämma med sitt ursprung för att värderas positivt. Vad gäller underhåll är förhållandet det motsatta. För experter har underhållet liten betydelse medan det för lekmannen kan utgöra skillnaden mellan ett slott och en ruin.

Coeterier skriver i sin summering att resultatet visar att allmänheten har ett stort intresse för historiska byggnader men att deras kriterier för uppskattning skiljer sig från experternas. Hans slutsats är att allmänheten saknar möjlighet att uttrycka sin uppfattning när det gäller planering för historisk bebyggelse och att dess intressen tas inte till vara i experternas omdömen.

> Historic buildings have an existential value for people, at three levels: they give or enhance place identity, personal identity and group identity. As to place identity, they are bearers of the genius loci. Then, they are bearers of all kinds of reminiscences and feelings, such as pride, attachment, belonging, providing a kind of environmental anchor for persons and contributing to their feeling of identity. And lastly, they bear the identity of a town or village, like a visiting-card, enhancing a sense of community, of collective identity, a feeling of "this is our place". (Coeterier 2002, s. 121)

Coeteriers och Isaacs studier handlar om miljöer som liknar den idealiserade bilden av småstaden. Resultaten är därför möjliga att relatera direkt till småstadens estetiska kvaliteter. Deras styrka ligger i att de skildrar hela miljöer men också i att de belyser människornas reflexioner omkring miljöerna och inte försöker extrahera den faktor som framkallar gillande. Forskaren får veta att de tillfrågade uppskattar trä, färger och gott hantverk – inte därför att dessa faktorer ingår i uppskattade miljöer utan därför att försökspersonerna berättar det. Studiernas utgångspunkt i specfika platser är dock också en svaghet – detta rör sig om två undersökningar i två speciella sammanhang och i olika, unika samhällen. En generalisering till svenska småstäder kan av den anledningen vara problematisk.

Svenska småorter

Boverket presenterade 1996 resultatet från en jämförande intervjuundersökning i Mjölby, Höganäs och Östersund om bland annat estetisk upplevelse av bebyggelsen (Håkansson 1996, s. 181–197). Undersökningen är genomförd som intervjuer vilket ger mer utförliga svar än en enkät. Resultaten bekräftar den bild som utkristalliserats i Karlshamnsenkäten och i detta kapitel. De tillfrågade är ganska överens i sina värderande omdömen. Minst omtyckta är storskalig bebyggelse från 1960- och 1970-talen. *Alla fönster ser likadana ut, alla balkonger ser likadana ut. Det är ingen personlig prägel alls på det huset.* Byggnader liknas vid *betongbunkrar* och *fyrkantiga lådor* och istället vill man se *riktig tak så det ser ut som ett hus*. Man ogillar mörka, murriga färger och enformighet. Även när det gäller den uppskattade bebyggelsen känner vi igen bilden när intervjuaren sammanfattar ortsbornas estetiska preferenser:

> Det tycks som om man uppskattar hus i en måttlig skala, i traditionell form med sadeltak, med detaljrikedom och variation i fasaden och hus som också skiljer sig åt sinsemellan. […] Detta är kvaliteter som äldre bebyggelse ofta har och har haft (1996, s. 195)

Det är också tydligt att andra förhållande än bebyggelsens exteriör påverkar värderingen. Nyare bebyggelse relateras till hus som låg på platsen innan. En ledsamhet över rivningen blir en del i värderingen av det nya. Det verkar också som om inlevelsen i hur det är att bo i husen påverkar den estetiska värderingen och någon kommenterar att det måste vara mörkt att bo bakom utskjutande loftgångar. Miljonprogrammets områden kommenteras i termer av ”klump, låda, kloss, bunker” och författaren kommenterar ordvalet: ” Det antyder att man tycker att volymen är för stor och formen alltför enkel, enformig, fyrkantig eller oartikulerad.” (1996, s. 195) Det är också vanligt att

den estetiska värderingen nämns i samband med ett avståndstagande från dem som bor i ett område *Det är mycket bråk där, mycket a-lagare.* (1996, s. 195).

Ny stadsmässig bebyggelse

Forskningsfrågan söker svar på vad som gör nya småstadslika områden så attraktiva. Slutligen behöver därför vi veta något om estetisk värdering av områden som byggts med småstaden som förebild men utan den historiska anknytning som är en viktig aspekt av värderingen av gamla småstäder. De nya småstäder som lyfts fram i inledningen är ännu unga och mig veterligt har inga studier om estetisk värdering av dessa miljöer genomförts. Skantze (1996) har emellertid undersökt boendes värdering av Skarpnäck, en förort till Stockholm som byggdes i mitten av 1980-talet med en uttalad ambition att åstadkomma *stadsmässighet*. Förebilder för planeringen av Skarpnäck har varit de italienska småstäderna Siena och San Gimignano och idén bakom planen var att människor skulle komma närmare varandra. Ledord för planeringen var ”trygghet, spänning och hemtrevnad” (1996, s. 28).[34] Skarpnäck kan alltså ses som ett exempel på nytt byggande med ambitionen att skapa vad man kan kalla *småstadsatmosfär* och det är därför intressant att relatera studiens resultat till min undersökning av estetisk preferens för småstadsmässig miljö. Studien är också intressant för att den har med ungdomars uppfattningar och för att den fördjupat analysen av hur människorna motiverar positiv och negativ estetisk värdering.

Människan bakom husen

Skarpnäckstudiens resultat visar inte någon påtaglig avvikelse från de studier som presenterats i kapitlet. Snarare befästs bilden av att människor uppskattar naturanknytning, småskalighet och variation men oroas av vandalisering. Skantzes analys pekar mot att människor försöker utläsa arkitektens avsikt bakom den färdiga bebyggelsen och förhålla sig till denna. Man gläds då man ser tecken på omsorg om brukaren och läser in arkitektens sinnesstämning vid ritbordet ”det syns att arkitekten *fått leka*, och att *dom velat någonting*” (1996, s. 69). Arkitektens engagemang utläses ur udda detaljer och överraskande lösningar och kommenteras också av barn och ungdomar *Det ser ut som om någon har suttit och pysslat och ansträngt sig…det är humoristiskt liksom* (1996, s. 82). En informant får veta att byggnader kring en gård anknyter till en tegelborg och ser med den vetskapen andra kvaliteter: *det*

34. Under 1980-talet användes inte småstadsbegreppet i samma utsträckning som idag och den småskaliga bebyggelsen var heller inte förebild – man talade om *stadsmässighet* och förutsatte en högre exploatering än den som vanligen avses med småstadsbegreppet.

kan jag se nu att med dom där stora tornen i hörnen och stora porten när man kommer in. Samtidigt uttrycker hon en besvikelse över att inte ha fått den informationen tidigare eftersom *det känns roligt att det finns en tanke med det hela* (1996, s. 70). De positiva beskrivningarna gäller en del av området som präglas av mycket grönska och en påtaglig variation i byggnadernas placering och gestaltning, takformationer, murning och fönstersättning. Boende uppskattar just att: *det är lite oregelbundna hus och mycket grönt, särskilt på de här gårdarna* och säger att: *det är inte bara fyrkantiga lådor, det tycker jag är väldigt positivt, det är det som gör området mera levande...*(1996, 62 f.).[35]

LIV OCH DÖD, MÄNNISKA OCH MASKIN

Skantze har lagt märke till vilka ord som används för att karakterisera olika typer av arkitektur och sett att metaforer om liv och död är mycket vanliga för att beskriva själva den fysiska formen. Till metaforer om *liv* knyts naturmaterial, oregelbundenhet och varierade fasader. I utemiljön talade man om små hålrum mellan byggnaderna, riklig grönska och känslan av att bli överraskad (1996, s. 103). Barn använder metaforen genom att likna husen vid något levande, som en flodhäst, medan de vuxna talar om att bebyggelsen känns levande (1996, s. 103). Metaforen om *död* används för att beskriva en annan typ av bebyggelse: ”Dödens och våldets former är icke levande, dvs monotona, raka, upprepande, enformiga, kontrollerade och kontrollerande, reducerade på sinnlighet, rörelse och färg” skriver Skantze (1996, s. 104). Fyrkantiga hus och platta tak, monotoni, färglöshet och enformighet kopplas till föreställningar om övermakt eller rent av förtryck.[36] Processen bakom arkitekturen kommenteras i termer av industriell massproduktion och en boende upplever sig som ”ett ting på ett löpande band ”(1996, s. 105).

AUTENTICITET OCH CENTRUMLIV

Skantzes studie lyfter också frågor som kan relateras till begreppet autenticitet. Det är dock inte byggnadernas utformning som avses utan själva stadsmässigheten. Flera boende uttrycker en besvikelse över att Skarpnäck ser ut som en stad men utan att erbjuda stadslivets kvaliteter i form av service, kultur och mångfald (1996, s. 65). Stadsformen skapar förväntningar som inte infrias. Den centrala gatan har varken början eller slut och sidogatorna slutar i vändplatser. Situationen kommenteras på olika sätt. Någon menar att stadsmässighet ”ute på landet” är fel och kritiserar samtidigt husens höjd. Andra saknar en stadskärna med ett centralt torg. Skarpnäck har en kyrka

35. Denna del av Skarpnäck ritades av Arken Arkitekter, ett kontor som startats av före detta anställda på Ralph Erskines arkitektkontor.
36. Grå, enformig och steril arkitektur utan all sinnlighet kopplas av en kvinna från Chila till våld, övergrepp och diktatur (Skantze 1996, s. 64).

och ett kulturhus men båda byggnaderna ligger infogade i bostadsbebyggelsen och har ingen allmän förplats vilket kommenteras av informanter (1996, s. 66 f.). Även ungdomarna konstaterar att Skarpnäck saknar en *kärna* och någon säger att det är lika bra för att *dom är så fula* med trolig association till miljonprogrammets stadsdelscentra (1996, s 82).

NYHETENS BEHAG

Intervjupersonerna i de mest varierade kvarteren i Skarpnäck uppskattar nyhetsvärdet i arkitekturen som de kontrasterar mot ”gammalt, förstelnat och standardiserat” (1996, s. 64). Någon är överraskad över att *man vågade bygga med personlig touch* (1996, s. 64). Man uttrycker glad förvåning över att man ”**kan** göra på nya sätt”. Även ungdomarna talar om området och att det är ”modern arkitektur”, att det är ”annorlunda”. Man uttalar sig också gillande om också höghusen som ”bryter upp stilen” (1996, s. 80). Samtidigt påpekar de att området är mera färgrikt och varierat än miljön där de bodde tidigare. Uppskattningen förefaller inte gälla det faktum att man använt nya och oväntade former – det är just färgrikedomen och variationen många tycker om och som under 1990-talet kändes ny och radikal.

Vem tycker vad?

Karlshamns invånare var mycket överens i sin värdering av miljöns estetiska kvalitet och miljöpsykologisk forskning visar att detta är ett återkommande resultat om undersökningen genomförs i grupper med förhållandevis homogen sammansättning vad gäller exempelvis kulturell bakgrund, utbildning och socioekonomiska faktorer (Ataöv 1998, Nasar 1998, Stamps 1999). Arkitekten och forskaren Arthur E. Stamps III har använt 107 undersökningar om skillnader i estetisk värdering mellan olika befolkningsgrupper som underlag för en metaanalys (Stamps 1999). Stamps har jämfört estetisk värdering av stadsrum mellan befolkningsgrupper av olika kön, etnisk tillhörighet, yrke, ålder, studerande och övriga samt speciella intressegrupper. Metaanalysen omfattar över 19 000 respondenter som uttalat sig om sammanlagt 3 281 miljöer och resultatet visar att människor överlag är mycket eniga i sin estetiska värdering av byggd miljö.

KULTURELLA SKILLNADER

Allmänhetens värdering är alltså ofta mycket samstämmig. Men vem är då allmänheten i undersökningarna? Många av de relaterade studierna om byggd miljö är genomförda i USA och de allra flesta har ägt rum i en västerländsk kontext. Det finns exempel på studier från andra delar av världen men generellt kan resultaten relateras till en europeisk och amerikansk kultursfär. I vilken mån detta påverkar resultaten är svårt att säga. En studie

genomförd av den kinesiske miljöpsykologiske forskaren jämför lekmäns estetiska värdering av svensk och kinesisk bebyggelse. Informanter var kineser som aldrig varit i Sverige och svenskar som aldrig varit i Kina. Studien visar på tydliga skillnader i värderingen av den svenska modernistiska bebyggelsen som Kineserna värderade betydligt högre på en ”vackerskala” än svenskarna. Däremot var båda grupperna mycket överens i sin positiva värdering av den traditionella bebyggelsen – från såväl Kina som Sverige (Zhao 1987). Resultatet tyder på att kulturell bakgrund påverkar estetisk värdering, men antyder i just detta fall en gemensam preferens för traditionell bebyggelse.

Molina (1997) har studerat etnisk boendesegregation i Sverige och konstaterar att ”Det finns ingenting som tyder på att invandrare lättare än svenskar skulle trivs i miljonprogramområdenas betonghus” (1997, s. 165). Studien fokuserar på boende och inte i första hand på de offentliga rummen eller omgivningarna, men det framgår av många intervjuer med boende i miljonprogrammet Gottsunda utanför Uppsala att närheten till naturen värderas högt. Studien fokuserar inte på estetiska aspekter men mellan raderna framskymtar estetiskt grundade värderingar. En bosnisk kvinna menar att ”området är trist med sina höga byggnader” (1997, s. 171), hon är också, liksom flera informanter, besvärad av vandalisering och nedskräpning i området. En kvinna från Iran menar att ”det vore bättre om det inte var så höga hus och så många lägenheter” (1997, s. 172). Flera plågas av områdets låga sociala status. Det finns också personer som berättat att de trivs väl i området, men deras positiva omdömen gäller till största delen grönskan och inte bebyggelsen. Molina har också frågat boende i Gottsunda om deras drömboende. En kvinna från Iran önskar ”en stor trädgård med fina träd och gärna ett litet äldre hus, inte så modernt” (1997, s. 168).

GENUSRELATERADE SKILLNADER

Är allmänheten man eller kvinna? Är genus relevant för frågan om småstadens estetik eller över huvud taget för frågor som rör estetisk upplevelse? På direkt fråga inför byggnader skiljer sig mäns och kvinnors uppfattning inte så mycket i vad de tycker om. Skillnader visar sig däremot i hur starkt de uttrycker sin uppfattning. Kvinnor framför oftare estetiska argument och tenderar att värdera estetiska faktorer högre än män. Detta kan avläsas i en mängd rapporter från olika forskningsdiscipliner och studier i alla delar av världen (se ex Tordova 2004, Asakawa & Shoichiro 2004, Tivadar & Luthar 2005). Kvinnor verkar också visa ett större intresse för stadsmiljöfrågor (Håkansson 1996, s. 182). Friberg & Larsson (2002) har intervjuat kvinnliga planerare och en intervjuperson konstaterar skillnader mellan kvinnliga och manliga politiker i det att män tar initiativ till storskaliga projekt medan

kvinnor ”jobbar i det lilla”. Någon menar att kvinnliga politiker är mer intresserade av estetik och gestaltningsfrågor än manliga som ser i huvudsak till funktionella aspekter (Friberg & Larsson 2002, s. 73).

Undersökningen *tyckomhus.se* hittar inga tydliga skillnader i arkitekturuppfattning mellan kvinnor och män men ser ändå en tendens till att kvinnor värdesätter anpassning något högre och också använder ordet ”vacker” oftare än män (Nyström 2002, s. 347). Den nya byggnaden Bodamål har tydligt traditionella drag – vid en hastig blick är det lätt att missta sig på byggnadens ålder. Mer än dubbelt så många kvinnor som män har motiverat sitt val av Bodamål och de vanligaste orden i motiveringen är *vacker*, *fin*, *miljö* och *gammal*. Björkhagens kyrka i Stockholm, ritad av den legendariske arkitekten Sigurd Lewerentz, tillhör arkitekturens kanoniserade verk. Byggnaden är en av de få som fått fler röster av män än av kvinnor och av motiveringarna framgår att många arkitekter finns bland de röstande (2002, s. 354). Det vanligaste ordet i motiveringarna är även här *vacker*. Byggnaden Universeum i Göteborg uppskattas mest av yngre män som bor långt ifrån byggnaden. Det vanligaste ordet i motiveringarna är här *modern* (2002, s. 356).

Framtidsforskarna Andersson, Fürth & Holmberg har undersökt ungdomars värderingar och förväntningar på framtiden (1993). Deras resultat visar en tydlig skillnad mellan könen vad gäller synen på äldre bebyggelse. En ungdomsenkät genomförd 1991 visar att 85 % av ungdomarna ansåg att man inte ska riva de flesta gamla hus i hemorten och ersätta dem med nya, och nära 70 % ansåg att man skulle renovera och bygga om de gamla husen. Men skillnaden mellan könen är stor. På frågan *Tycker du att man ska riva de flesta gamla hus som finns i den hemort och ersätta dem med nya?* svarar 12,9 % av männen och 3,7 % av kvinnorna *Ja*, medan 76,3 % av männen och 91,2 % av kvinnorna svarar nej. Kvinnorna är också mera intresserade av ombyggnad och renovering än männen och de värdesätter en bevarad stadsmiljös kvaliteter högre (1993, s. 77 ff.).

TYSTA PREFERENSER

Man måste också förutsätta att det finns grupper vilkas uppfattningar inte kommer fram i denna typ av studier. Alla röster hörs inte. Bland Karlshamnsstudiens informanter är högutbildade överrepresenterade, liksom åldersgruppen mellan 45 och 64 år. Åldersgruppen mellan 25 och 44 år är underrepresenterad. Man kan också förutsätta att socialt, ekonomiskt eller kulturellt marginaliserade grupper är osynliga i min undersökning och i de flesta övriga. Vad vet vi om deras estetiska preferenser? Ett exempel ställer frågan på sin spets. Lena Johannesson, professor i konst- och bildvetenskap

diskuterar graffiti som en konstnärlig uttrycksform som grovt underskattats som samhällstecken. Hon menar att graffitin kanske fungerar som ”hemvistmarkör” men analyseras som vandalisering.

> Undersökningar visar att graffitin kan avläsas som ett positivt närmande till en miljö och början till acceptans, och vi borde ha möjlighet att läsa även dessa symboliska åtbörder inom ramen för en demokratisk kommunikation som söker sig fram på nya vägar. (Johannesson 1999, s. 33)

Johannesson menar att den bevakning och belastning som graffitin utsätts för hänger samman med att den hotar den materiella äganderätten. Graffitimålaren och hennes krets föredrar förmodligen en miljö *med* graffiti – de uttrycker sin tillhörighet i miljön med sprayburken som medel – medan *allmänheten* i betydelsen en genomsnittsinvånare tar avstånd från fenomenet och ser det som vandalisering. Allmänhetens demokratiska rätt till en estetiskt tilltalande omgivning – utan graffiti – står i motsats till graffitimålarens estetiska yttrandefrihet. Liknande resonemang går att föra om andra grupper vilkas estetiska värderingar vi inte känner.

Arkitekters estetiska preferenser

Med nämnda reservationer kan alltså konstateras att samstämmigheten är stor när det gäller estetiska preferenser för stadsmiljö. Det finns dock en grupp som tydligt skiljer ut sig – många studier konstaterar en betydande skillnad mellan lekmäns värdering och den uppfattning som företräds av professionella inom design-, planerar- och arkitektyrken[37]. Den turkiska miljöpsykologen Anli Ataöv hänvisar till flera källor för att slå fast design- och arkitektprofessionens avvikelse från ett generellt mönster för estetisk preferens i stadsrum (Ataöv 1998). Skillnaderna är tydligast för några olika typer av byggnader och miljöer. Undersökningarna om arkitekters estetiska preferens lider av samma svårighet som den om allmänhetens preferens – generaliseringen är driven till en nivå där man måste ifrågasätta resultatens *allmänna* giltighet. I detta sammanhang är dock inte avsikten att peka på att alla arkitekter har just de preferenser som resultaten pekar mot. Inte heller att säga att arkitekter tycker om allt som är byggt av betong och har stora fönster.

HISTORISKT FORMSPRÅK OCH AUTENTICITET

Allmänheten uppskattar historisk arkitektur men också nyare bebyggelse med historiskt formspråk. Nasar relaterar till en undersökning där arkitekter och lekmän fick bedöma en ny byggnad med historiskt utseende. Alla tyckte

37. Denna grupp kallas i resonemanget för *arkitekter*. Även om fler yrkeskategorier ingår så är skillnaden mellan arkitekter och lekmän den som är intressant i mitt resonemang (se inledningen s 22).

bra om byggnaden tills de fick veta att den var nybyggd – då ändrade arkitekterna uppfattning medan personer utanför arkitektyrket höll kvar vid sin första ståndpunkt. Det som var grund för arkitekternas ändrade inställning var vetskapen om att den historiska exteriören inte var autentisk (Nasar 1998, s. 69 f.). Detta betyder förstås inte att arkitekter ogillar traditionell arkitektur eller historiskt formspråk då de kan relateras till byggnadens verkliga ålder – arkitekter bosätter sig gärna i äldre bebyggelse (Nyström 2005). Landets arkitekttätaste område är östra Södermalm i Stockholm som domineras av byggnader från 1900-talets första decennier Synen på autenticitet verkar vara en viktig grund till skillnader i estetisk värdering mellan allmänhet och arkitekter.

MODERNISTISK OCH AVANTGARDISTISK ARKITEKTUR

Flera studier pekar på en skillnad mellan arkitekter och allmänhet när det gäller avantgardistisk, modern arkitektur. En av dessa är Stamps metastudie (1999) som fann stor samstämmighet mellan olika grupper för olika former av arkitektur med ett undantag som gällde *high-style, avant-garde architeture*. Här fanns en tydlig negativ överensstämmelse mellan professionella inom design- och arkitektyrken och övriga grupper, vilket innebar att just de byggnader som de professionella rankade högst av övriga sågs som minst estetiskt tilltalande (Stamps 1999). En annan studie jämför professionellas och lekmäns värdering av *high* respektive *popular* arkitektur (Devlin & Nasar 1995 relaterad i Cold m. fl. 1998, s. 109, f.). Med *high style* menades här byggnader med få material, mycket betong, enkla former, mycket vitt och ocentrerade entréer. *Popular style* karakteriserades av flera byggnadsmaterial, horisontell orientering, sadeltak, inramade fönster, centrerad entré och varma färger. Arkitekter värderade *high* arkitektur högre än *popular* och för lekmän var värderingen den motsatta.

Skillnaderna mellan lekmän och verksamma inom arkitektur/designområdet verkar grundläggas redan under utbildningen. En studie har jämfört högskolestuderande från andra discipliner med designstuderande i första respektive senare årskurser och deras preferenser för stolar i olika stilar. Man fann liten skillnad mellan förstaårselever från designprogrammet och studerande från andra utbildningar medan de som studerat design en längre tid tillägnat sig yrkeskårens värderingar (Whitfield & Wiltshire (1995) relaterad i Cold m. fl. 1998, s. 254).

En undersökning om skillnader i hur arkitektur kommunicerar med arkitekter, arkitektstuderande och lekmän visar att lekmän konsekvent gav en låg värdering (de fann inte arkitekturen *good and pleasing*) för arkitektur som de arkitektstuderande funnit *intressant*, *spännande* och *unik*. Studien visade stor

sannolikhet för att en byggnad som arkitekter bedömde som *bra*, *trivsam*, *vacker*, *intressant*, *spännande* och *unik* skulle betraktas som *dålig*, *irriterande*, *ful*, *tråkig*, *lugn* och *vanlig* av lekmän (Herschberger 1988, s. 191).

ANPASSNING TILL BEFINTLIG BEBYGGELSE

Studier om estetisk preferens för olika typer av byggnadsstilar ger svar på vilken arkitektur som uppskattas men utan att relatera till sammanhanget. Den amerikanska arkitekturprofessorn Linda Groat har i en övergripande studie undersökt vanliga arkitekturteoretiska perspektiv vad gäller arkitektonisk anpassning då nya byggnader uppförs i befintliga stadsmiljöer. Groat (1994) sammanfattar fyra vanliga ståndpunkter, alla vanligt förekommande i arkitekturteoretisk litteratur.

Den första ståndpunkten kallar Groat *Architecture as a Historic Document*. Den innebär att arkitekturen bör vara en spegling av civilisationens historia och skildra byggnadskulturens utveckling. Denna ståndpunkt leder till uppfattningen att arkitektur måste spegla sin samtid och alltså inte får vara retrospektiv; en uppfattning som idag associeras med ett modernistiskt synsätt. Visuellt disparata tillägg i befintlig miljö är berättigade eftersom de representerar den rådande *tidsandan*. De uttrycker teknisk och formmässig utveckling och illustrerar sin samtid.

Den andra utgångspunkten kallas *The Importance of Visual Continuity* och innebär att visuell kontinuitet i grupper av byggnader är en av de viktigaste och högst värderade kvaliteterna i den urbana miljön. Företrädare för denna ståndpunkt brukar förespråka viss grad av kopiering, i synnerhet av mindre detaljer och utsmyckning, för att uppnå visuell kontinuitet.

En tredje ståndpunkt som är vanlig bland arkitekter kallas *Deeper Levels of Significance* och innebär att kontextuell anpassning bör omfatta mer än bara ytligt visuell kontinuitet. Anpassningen bör ske i relation till symboliska och kulturella förhållanden.

Den fjärde teoretiska ståndpunkten berör yrkesrollen och kallas av Groat för *Freedom for the Creative Designer*. Denna uppfattning innebär att lämplig anpassning uppnås bäst genom att den kreativa arkitekten tillåts arbeta fritt, utan riktlinjer eller andra begränsningar.

Av dessa fyra synsätt är det enligt Groats studie bara det andra, det som handlar om visuell kontinuitet, som omhuldas av lekmän. Övriga tycks vara ståndpunkter som ofta framförs av professionella arkitekter och planerare men som inte delas av allmänheten.

ARKITEKTSTUDENTERS BOSTADSDRÖMMAR

En delvis annan bild av arkitekters estetiska värderingar framträder om man undersöker gruppens egna boendepreferenser. Hentila (1993) undersöker arkitektstuderandes värderingar av arkitektur och i ett moment formulerar sig

studenterna i ord och skisser omkring sin drömbostad (1993, s. 108–127). Av 11 personer drömmer en om att inreda en vindslägenhet i ett gammalt hus på Södermalm i Stockholm. Två vill bo i inredda industrilokaler men har också alternativ: en pråm vid en kaj respektive ett ”gammalt fiskhus” på Gotland. Två studenter vill bo i lägenhet i gamla hus i stadsmiljö – den ena nämner Gamla stan. En drömmer om att renovera ett äldre hus i en mindre ort men kan också tänka sig ett modernistiskt hus vid havet. Resterande fem studenter vill bo utanför staden eller på landet. En av dessa tänker sig en gammal Värmlandsgård, en ser framför sig ett litet hus, gärna 50-tal, enkelt men spännande, medan en annan tänker sig ett nytt hus med ekologiska kvaliteter och naturmaterial. En student nämner inte om bostaden ska vara gammal eller ny men talar om takterrass, öppna vyer och stadsliv. Till sist inspireras en student av *danska gårdar och engelska hus* men kan också tänka sig att inreda en ladugård till bostad. Många pekar på faktorer som bidrar till att höja kvaliteten i boendet och nämner naturmaterial, detaljbearbetning, ljus, naturlig omgivning, stadsliv, högt i tak, trägolv, färg, plats för att snickra, måla, öppenhet, havskontakt, kakelugnar, stort kök, äppelträd, vedbod, stuckatur och smäckra fönster. När arkitektstudenterna ombeds nämna dåliga boendemiljöer svarar många *miljonprogramsområden* (1993, s. 135).

Studiens resultat är intressant därför att det så entydigt pekar mot att studentgruppens estetiska värderingar – som de uttrycks i tankar om det egna boendet – inte skiljer sig nämnvärt från allmänhetens estetiska värderingar. Man kan anta att dessa personliga boendepreferenser också gäller professionellt verksamma arkitekter (Nyström 2005).

Sammanfattning och diskussion

En slutsats av den stora mängden miljöpsykologiska undersökningar är att just den estetiska aspekten av vår byggda miljö är av stor betydelse för de flesta människor. Sammanställningen visar att frågor om vad man tycker om ger i stort sett samma utslag som frågor om skönhet, vad man upplever som vackert och fult. Oavsett om positiv emotionell respons leder till estetisk preferens eller ifall den positiva estetiska upplevelsen resulterar i affektion och gillande tyder resultatet på att just den estetiska upplevelsen är central för hur vi knyter an till vår omgivning. Detta förhållande kan förklaras av att människor påverkas av omgivningens estetiska utformning på ett omedvetet plan. Skönhet har stor betydelse för människors välbefinnande.

Resultaten säger också något om *varför* småstadens estetiska utformning tilltalar många människor. Samstämmiga studier finner generell preferens för faktorer som kan sammanfattas under rubrikerna: *enhetlighet och komplexi-*

tet, öppenhet och slutenhet, *igenkännande och läsbarhet, underhåll och ordning*, *natur och grönska* samt *historisk anknytning.* Begreppen bygger på en hög grad av abstraktion men flera av dem kan ändå appliceras på kvaliteter hos den traditionella småstaden.

Småstaden har en balans mellan *enhetlighet* och *komplexitet* i form av att bebyggelsen håller ungefär samma skala och följer en gatulinje men samtidigt är varierad i färg, form och uttryck. Dessa är kvaliteter som också kan uppnås i bebyggelse med annat formspråk men som är utmärkande för såväl gamla småstäder som nya småstadslika områden. Slutna gaturum och öppna torg ger småstaden en omväxling mellan *öppenhet* och *slutenhet*. I en rutnätsstad med breda gator som 1600-talsstaden Karlshamn är detta inte en framträdande egenskap, medan Jakriborg till stor del bygger på en växling mellan trånga och vidare gaturum. Denna faktor är också karakteristisk för den gamla småstadens portgångar som leder till gårdsrum inne i kvarteret. *Igenkännande* är en faktor som är beroende av personliga erfarenheter och referenser. Den som vuxit upp i en storstads centrala delar känner knappast igen sig i själva småstadsmiljön. Samtidigt är småstaden sammansatt av byggnader som stämmer väl med en ofta reproducerad föreställning om ”hus”. Småstadens gatunät bygger en tydlig och fattbar struktur som underlättar *läsbarhet.* Småstadsbebyggelsen är ofta rik på *grönska* i trädgårdar och på öppna platser och boende i småstäder har nära till *natur*lika omgivningar. Till sist är *historisk anknytning* en faktor som kännetecknar mycket av det småstadsmässiga byggandet.

Flera studier lyfter också fram faktorer som förefaller betydelsefulla för människors estetiska värdering av miljö men som inte direkt kan kopplas till småstadsmässigt byggande. *Underhåll och ordning* är beroende av omständigheter som ligger utanför den egentliga formgivningen och kan inte sägas stämma bättre på småstadens miljö än andra samhällsbildningar. Samtidigt har småstaden på grund av sin täthet och sitt effektiva markutnyttjande ofta färre miljöer som inbjuder till nedskräpning, klotter och vandalisering. Faktorn natur och *grönska* kan naturligtvis också relateras till andra bebyggelsetyper än småstaden. I kombination med preferensen för *överblick* som är en delaspekt av *enhetlighet* kan preferensen för natur och grönska sannolikt relateras till en preferens för utsikt över naturliga omgivningar – en trolig drivkraft bakom uppförandet av havsnära höghus i orter med strandkontakt.

En fördjupad förståelse för småstadens kvaliteter ger de två studierna om speciella platser där en betonar *sammanhanget*. Sekvenser av öppna och slutna gaturum och platser, utblickar, väldefinierade stadsrum och en komplex och detaljrik helhetsmiljö skapar tillsammans den *pittoreska helhet* som uppskattas, i första hand av gående. Isaacs (2000) visar att människor uppskattar

de historiska byggnadernas skönhetsvärde. Det som gör miljöerna vackra är materialen, färgerna, proportionerna och det goda hantverket. *Naturmaterial* som tegel och trä upplevdes som levande, varma, intima, mysiga och attraktiva medan moderna material som betong, stål och glas betraktades som kalla, döda, sterila och frånstötande.

Coeterier (2002) pekar på en motsättning mellan den antikvariska professionen och allmänheten när det gäller värderingen av historiska miljöer. Allmänheten betonade *helhet* som en viktig aspekt och ville inte se moderna byggnader i en historisk miljö. Denna del av undersökningen visade också att allmänheten hade en annan syn på *autenticitet* än antikvarierna. För lekmannen behöver historiska byggnader inte vara stilrena eller stämma med sitt ursprung för att värderas positivt. Försökspersonerna fäste större vikt vid skönhetsaspekten än byggnadens ålder eller om den var unik – en ful men unik byggnad fick gärna rivas. Högutbildade informanter var dock tveksamma i just denna fråga.

Intervjuundersökningen i svenska småorter (Berg & Hansen 1991) tyder på att de internationella studiernas resultat har sin motsvarighet i Sverige. Även här uppskattas den småskaliga bebyggelsen och särskilt dess variation, traditionella form och detaljrikedom. Formerna kontrasteras mot 1960- och 1970-talens storskaliga bebyggelse som liknas vid lådor och bunkrar och karakteriseras av mörka, murriga färger och enformighet.

Närmare en förståelse för de nya småstädernas attraktivitet kom vi genom studien i Skarpnäck (Skantze 1996). Delar av Skarpnäck associerar till tradition men med ett tydligt drag av postmodernism medan andra delar är mera konventionellt modernistiska i sin utformning. De mest varierade kvarteren vad gäller bebyggelsens färg, form och planering är de med rikligast och mest omväxlande grönska. Invånarna uttryckte stor uppskattning över detaljrikedom och komplexitet och läste in en kännande och omtänksam arkitekt bakom ritningarna. Man uppskattade det personliga formspråket och såg det som ett ”modernt” sätt att bygga. Studien gav också ytterligare djup åt allmänhetens konnotationer till den rätlinjiga, ensartade modernism som områdets mera varierade delar kontrasteras mot. Här talade de intervjuade om död och livlöshet. Man associerar till kontroll och massfabrikation och upplever sig betraktad som en industriprodukt – utan omsorg.

Studien i Skarpnäck genomfördes under slutet av 1900-talet då den rådande trenden inom arkitekturen fortfarande präglades av ett friare formspråk. Det framgår att den nya bebyggelsen – liksom den traditionella bebyggelsen i Karlshamn – jämförs med och kontrasteras mot modernismens storskaliga bostadsområden. För allmänheten utgör miljonprogrammets byggande en fond som annan bebyggelse avtecknas mot. Skarpnäcksstudien pekar mot

att det är den ensartade bebyggelsen i sig som väcker motvilja. Man tolkar in bristande omsorg i formspråket och i det stereotypa utförandet, och känner sig osedd och nedvärderad som människa av att tvingas leva i dessa miljöer. Det förefaller som om själva det estetiska uttrycket ger upphov till känslor av uppgivenhet och avståndstagande.

Många boende i Skarpnäck upplever en dissonans mellan den stadslika utformningen och bristen på stadsliv, men man drar olika slutsatser – slopa stadsmässigheten eller gör staden mera komplett med ett riktigt centrum och torg.

Resultaten pekar alltså på en rad element som uppskattas av många och som återfinns i den traditionella – och ibland i den nya – småstadsbebyggelsen. Flera av dessa element finns också i varierande utsträckning i andra bebyggelseformer. Den allra senaste periodens omfattande bostadsbyggande i nedtonat modernistisk anda finns inte med bland undersökningsmaterialet – varken i Karlshamnsstudien eller i övriga studier. Resultatet säger alltså inte mycket om allmänhetens värdering av strandnära bostadshus med vidlyftiga balkonger som i Hammarby sjöstad, inte heller om strama höghus i gammal småstadsbebyggelse som i Höganäs eller om nymoderna radhus i som i Sannegårdshamnen, Göteborg. Vi vet heller inte hur de stadsmiljöer som skapas av bebyggelsen upplevs av allmänheten.[38]

Kapitlet visar att design- och arkitektprofessionen avviker från ett generellt mönster för estetisk preferens i stadsrum. Skillnaderna är tydligast för avantgardistisk, arkitektur (*high-style)* vilken kännetecknas av få material, betong, enkla former, gärna vita och asymmetriska fasader (ocentrerade entréer). Den traditionella småstaden kan stämma in på den senaste – symmetri är inte ett utmärkande drag – men övriga av arkitekter uppskattade drag som kännetecknar modernistisk arkitektur och saknas fullständigt i det småstadsmässiga uttrycket.

Arkitekter tycker om historisk bebyggelse men betonar *autenticitet* – en byggnad ska inte se ut att vara äldre än den är. Även en vacker byggnad förlorar sitt arkitektoniska värde om dess verkliga ålder inte stämmer med hur gammal den ser ut att vara. Detta är troligen en faktor som spelar avgörande roll för arkitekters värdering av den småstadsmässiga bebyggelsen – de nya småstäderna är byggda i nutid men med ett formspråk som lånats från historisk bebyggelse.

38. Rådberg (2000) visar dock att attraktivitet har ett nära samband med bebyggelsetyp, och att de småstadslika områden som byggdes i början av 1900-talet fortfarande hör till de mest eftertraktade boendemiljöerna.

Estetisk värdering diskuteras

Människors estetiska upplevelser av miljöer kan – som här – studeras på ett generellt, översiktligt plan som söker minsta gemensamma nämnare för många människors preferenser. Men vi är ju alla individer. Varje människas erfarenheter, kulturella kontext, personlighet, sinnesstämning och sociala kontakter påverkar hennes relation till en plats eller miljö och därmed vad hon upplever som vackert och fult. En generalisering i termer av *allmänheten*, *barnfamiljer*, *ungdomar i förorten* eller, för att anknyta till debatten om de nya småstadens arkitektur, *medelklassen* riskerar att sudda ut personliga olikheter och inordna brukarna i fack.

Men en ensidig inriktning mot individuella, partikulära perspektiv kan å andra sidan leda till en relativisering. Var och en har sin egen upplevelse, tolkning och förståelse av det offentliga rummet, och olikheter ligger på ett personligt plan. Ambitionen att undvika generalisering av estetiska värderingar osynliggör skillnader mellan grupper som arkitekter och allmänhet, och ger därmed arkitekten, som gestaltare, tolkningsföreträde.

Min undersökning försöker alltså inte släta ut individuella variationer. Resultatet betyder inte att alla människor som har möjlighet helst vill bo i miljöer som liknar gamla småstäder. Men det visar att många verkar uppskatta kvaliteter som man finner i gammal och ny småstadslik bebyggelse. Flera av dessa kvaliteter lyfts sällan fram i mera samtida arkitektoniska uttryck. Undersökningen ger en möjlighet att diskutera en skillnad i estetisk värdering som har betydelse för diskussionen om estetisk utformning av stadsrum.

Så till undersökningen, hur ska resultaten tolkas? Är det just det bildmässigt småstadslika som uppskattas, eller visar resultatet valörer i varför just dessa miljöer verkar attrahera många människor? En pusselbit för att förstå småstadsbebyggelsens attraktivitet är kanske dess förmåga att skapa associationer som går bortom det byggda i sig. Gamla byggnader skapar en länk mellan dåtid och nutid – mellan människor som befolkade husen och oss som upplever miljöerna idag. På samma sätt verkar vissa arkitektoniska former kunna skapa en upplevd länk från arkitekten och ge brukaren en känsla av att vara sedd och uppskattad. Begreppet *autenticitet* kan tjäna som utgångspunkt för en diskussion omkring resultaten.

Autentiskt är något som är vad det synes vara. En form av autenticitet, som förefaller viktig för arkitektprofessionen, kan vara relaterad till material – om en putsad vägg ser ut att bestå av stenmaterial men i verkligheten döljer en frigolitplatta bakom ett tunt skikt av cementbruk är väggen inte autentisk. Ofta knyts begreppet autenticitet också till tidsaspekten. En byggnad som hämtar sitt formspråk från äldre tider kan med samma logik sägas brista

i autenticitet – den ger sig ut för att vara gammal men är ny. Så är t. ex. stadsdelen Jakriborg inte autentisk då den hämtat arkitektonisk inspiration från hansastäder. I arkitektoniska sammanhang lyfts autenticitet fram som en väsentlig egenskap att sträva efter, och som ett argument mot ett tillbakablickande formspråk.

Men autenticitetsanspråket kan vara problematiskt i relation till brukaren. Att känna igen en putsad frigolitvägg, att skilja trämönstrat laminatgolv från äkta trä eller att placera ett hus i rätt tidsperiod är svårt för den som inte är fackman. Begreppet autenticitet, använt som kvalitetskriterium, skapar därmed en klyfta mellan professionen och allmänheten. Karlshamnsstudiens resultat tyder också på att allmänheten lägger mindre vikt vid autenticitet i denna bemärkelse. Samma skillnad i synen på autenticitet konstaterades mellan lekmän och den antikvariska professionen. Lekmän värderade ett slott med vallgrav högre än ett utan – oavsett om vallgraven fanns med då slottet byggdes. Anspråket på autenticitet förefaller även i detta fall vara förankrat i ett professionellt synsätt som inte delas av allmänheten.

Det finns också andra sätt att närma sig begreppet autenticitet. Werne (1987) diskuterar begreppet och fördjupar en aspekt som inte utgår från professionell värdering, men har att göra med en personlig upplevelse av kontakt med det förgångna.

> Det är just *äktheten*, det som bär autentiska spår av historien, som är betydelsefullt. Det är förvissningen om att arkitekturen varit medagerande i händelserna som förlänar efterkommande besökare en grund för *en autentisk upplevelse*, som knyter oss samman med det förgångna och som för ett kort ögonblick gör oss till medagerande i den historiska händelsen. En sådan upplevelse omöjliggörs om vi utsätts för manipulation eller konstnärliga eller pedagogiska tillrättalägganden av vår egen verklighetsupplevelse, fantasi och föreställningsförmåga. (Werne 1987 s. 197)

Citatet berättar om en känsla av närhet som genereras av spåren från det liv som levts. Beskrivningen ger en förståelse för Karlshamnsbornas sätt att värna de gamla byggnaderna, och säkert är det också autenticitet i denna tolkning som genererar den speciella uppskattningen av Alice Tegnérs hus och utvandrarmonumentet. De autentiskt gamla miljöerna uppskattas för att de gör oss delaktiga i andra människors verklighet.

Men resonemanget för också tankarna till de boende i Skarpnäck som kände gemenskap med arkitekten bakom den miljö som de dagligen vistades i. Liksom de gamla husens nötta golv upprättar en kontakt mellan dagens besökare och tidigare generationer förmår den nya bebyggelsen utgöra en länk mellan arkitekt och brukare. Men det är en annan form av relation. När det gäller den nya bebyggelsen är det arkitekturens gestaltning – former, fär-

ger, grönska och materialbehandling – som talar om för områdets invånare att allt är väl ordnat för dem och att deras önskningar betyder något. I båda fallen förmedlas relationen genom en tolkning av själva materien.

För lekmannen verkar alltså just variation, färg, överraskningseffekter och rik grönska som tolkas som tecken på omsorg. En följd av resonemanget – som också kan utläsas ur undersökningen – är att också en brist på engagemang tolkas ur arkitektonisk form. Människor upplever att storskalig, ensartad arkitektur ger signaler om ointresse, masstillverkning och en mekaniserad syn på människor. I inget av fallen kan vi säga något om arkitektens verkliga engagemang. Det kan ligga djup inlevelse i brukarens liv bakom arkitektur som för lekmannen förefaller torftig, medan en byggnad med livligt, färgrikt och varierat formspråk kan vara ett oengagerat hastverk.

Önskan att bli delaktig i tanken bakom bebyggelsen – eller att känna samhörighet med de personer som befolkade de gamla husen – avspeglas också i uppskattningen av berättelser om miljöer och byggnader. Information ökar intresset för den gamla bebyggelsen men spelar också roll i kontakten med ny arkitektur. När det gäller den gamla bebyggelsen kan informationen gälla människor och skeenden eller byggnaderna i sig. De nyare områdena uppskattades för att berättelsen visade att arkitekten hade en tanke bakom formgivningen.

Undersökningen svarar inte på om människor också uppskattar den nya småstadsarkitekturen för att de vill återuppleva en gången tid. Men småskaligheten, hantverket, färgerna, materialen och grönskan ger tillsammans en miljö som många människor värderar som estetiskt tilltalande och som de känslomässigt knyter an till. Man kan tala om ett generellt *värderingsmönster*. Eftersom den samtida arkitekturen inte skapas med dessa medel finns kanske ingen annan bebyggelse att önska än den nya småstaden.

6 Arkitekters estetiska värderingsmönster

Föregående kapitel pekade mot en generellt stor samsyn mellan olika befolkningsgrupper vad gäller estetiska värdering av arkitektur och stadsrum. Resultatet från Karlshamnsstudien bekräftas av internationell forskning om estetisk värdering och av studier i svenska stadsmiljöer. Det stora flertalet svarande i en rad undersökningar uppskattar småskalig bebyggelse, rik grönska, trä och tegel som fasadmaterial, variation och detaljering samt historisk anknytning. Många uppskattar även ny bebyggelse och här märks en preferens för byggnader med traditionellt formspråk. Nyskapande arkitektur bejakas främst i offentliga byggnader.

Men flera av de relaterade undersökningarna visar också att en grupp informanter – arkitekter och andra verksamma inom designområdet – uppvisar ett annat generellt estetiskt värderingsmönster än lekmän. Dessa värderar i högre grad ett avskalat formspråk; sparsam färgsättning; material som stål, betong och glas; upprepning och enhetlighet samt avantgardistisk och framåtblickande arkitektur. De tar också avstånd ifrån användande av traditionella förebilder. Det verkar alltså finnas en klyfta mellan de estetiska värderingarna hos den som gestaltar arkitektur och stadsrum och den som använder och lever i de gestaltade miljöerna.

Det förra kapitlet pekade på att klyftan kommer till tydligt uttryck i arkitekters och allmänhetens värdering av småstadens bebyggelse. Som tidigare påpekats är resultaten av studierna generaliserade både vad gäller allmänhet och arkitekter – nyansering och differentiering saknas till stor del i materialet – men i detta sammanhang är en generalisering en nödvändig förutsättning för att tydliggöra professionellt reproducerade värderingsmönster. En således generaliserad uppställning över skillnader mellan arkitekters och lekmäns estetiska preferenser som kan relateras till den småstadsmässiga bebyggelsen kan se ut som följer.

arkitekter	**värderingskriterier**	**lekmän**
pastisch är tabu	autenticitet	pastisch bejakas
stora strukturer, enhetlighet	skala	småskalighet, variation
enkelhet, renhet, förfining	detaljering	detaljrikedom, hantverk, dekor
vitt, grått, svart	färger	ljusa kulörer, falurött
puts, betong, tegel, stål, glas	material	trä, tegel, inte betong
nytt formspråk	formspråk	traditionellt formspråk
modernistisk	stil	traditionell
idémässig, associativ referens referenser	för anpassning	visuell referens

Syftet med detta kapitel är att problematisera resultatet från värderingsstudierna genom att undersöka arkitektprofessionens estetiska värderingsmönster som de kommer till uttryck i diskussionen om den nya småstadslika bebyggelsen. Denna del utgår från två frågeställningar: *Hur uttrycks arkitekters estetiska värdering av den nya småstadslika bebyggelsen?* och *Hur beskriver arkitekter brukaren och hennes estetiska värdering?* Kapitlet undersöker också hur arkitekters estetiska värderingsmönster grundas hos arkitektstuderande och upprätthålls och förnyas inom professionen. Denna del är en textanalys som svarar mot frågan: *Hur produceras och reproduceras arkitekters estetiska värderingsmönster?*

Inom alla yrkesområden finns en yrkespraxis – ett sätt att agera, hantera professionella frågeställningar och uttrycka sig som är specifikt för yrkesgruppen och ibland svårbegripligt för omgivningen. Grundläggande utgångspunkter, gränser och mål dominerar inom en yrkespraxis och formar en gemensam men ofta omedveten och oreflekterad *diskurs* som uppfattas som självklar och som sällan diskuteras. Följande analys syftar till att lyfta fram och problematisera dessa yrkesgemensamma ståndpunkter inom arkitektprofessionen.

Översikten behandlar ett litet antal av de många verk som skrivits av arkitekter och som i något avseende kan belysa frågan om arkitekters estetiska värderingsmönster och professionens sätt att beskriva lekmäns estetiska preferenser. Urvalet är avsett att belysa de vanligaste sätten att diskutera kring de nybyggda småstadslika områdena. Min text vill visa hur arkitekter, kritiker och arkitekturteoretiker *kan* diskutera utifrån professionens roll som gestaltare av stadsrum, och pekar på flera parallella synsätt.

Arkitekturprofessionens diskurser

Skiljelinjen mellan arkitekter och brukare har påpekats upprepade gånger och ofta framträder en bild av en elitistisk arkitektkår som ser sig själva som i första hand konstnärer som med professionens rätt formulerar vad som kännetecknar god arkitektur. Arkitekten har makten och förmågan att avgöra vad som är bäst för beställaren och på ibland oklart redovisade grunder övertyga om förslagets förtjänster. Den amerikanska arkitekturprofessorn Dana Cuff har studerat och beskrivit arkitektprofessionens yrkeskultur:

> Mysteriously based knowledge and the profession's control of its own evaluation help establish the exclusive (exclusionary) nature of the profession and the primacy of the autonomous architect. But perhaps architecture has carried this project too far. Its strong link to elite patronage may have fostered some resentment against professionals that had the unintended consequence of alienating the general public. (Cuff 1991, s. 37 ff.)

Detta synsätt kan exemplifieras genom en artikel (Britton & Sandell 2003) vars huvudbudskap är att Stockholm saknar nutida arkitektur som väcker uppmärksamhet utanför landets gränser. Den byggnad som efterfrågas måste uppmärksammas *internationellt* (ordet förekommer tio gånger i artikeln) av ”utländska journalister, arkitekter, designers och andra gäster” samt ”kvalificerade internationella resenärer”. Den önskade byggnadens viktigaste egenskap är att den ska vara *modern* (ordet används sju gånger) och man poängterar att nya byggnader som uppförts i Stockholm på senare tid saknar just denna egenskap.

Det andra viktiga budskapet i artikeln är att allmänheten inte kan tillåtas påverka Stockholms arkitektur. Den eftertraktade byggnadens tillkomst hindras av att stadsplanerarna räds en konservativ opinion. Beställare av nyare byggnader i Stockholm har ”förfallit till efterapande av äldre, tryggare epoker såsom 20-, 30- och 40-tal” och därigenom skapat ”ett slags icke-arkitektur utan egenvärde”. På andra håll i landet domineras den nya bebyggelsen av ”prefabricerade kataloghus, ofta i ’historiserande’ stil”. Artikelförfattarna tycks anse att opinionens ogillande i sig är ett gott betyg åt en modern byggnad.

> Ett argument som ofta framförts i den svenska debatten är att det är de som bor och verkar i miljöerna som måste få styra arkitekturens utformning. Detta är ett populistiskt argument som med automatik motverkar progressivt byggande. Motstånd mot det nya kommer aldrig att saknas. Det är stadsbyggarens uppgift att med pedagogik och goda exempel förklara behovet av utveckling. Vi bygger ju inte i första hand för oss själva utan för kommande generationer. Vi får heller inte glömma att exempelvis Stadshuset väckte en våldsam proteststorm bland den tidens allmänhet när det byggdes - eller, för den delen, att Kulturhuset än i dag är Stockholms mest ”avskydda” byggnad. (Britton & Sandell 2003)

En betoning av konstnärligt nyskapande i arkitekturen (och därmed ett motstånd mot äldre förebilder) är förbundet med ett avståndstagande från allmänhetens estetiska preferenser – arkitekten är medveten om att allmänheten inte i första hand efterfrågar avantgardistiskt formspråk.

Men bilden av arkitekten som elitistisk demon som ringaktar allmänhetens uppfattning i arkitekturfrågor är långt ifrån entydig. Inom professionen finns också arkitekter låter sig inspireras av äldre förebilder – det är ju dessa som bygger de nya småstadsområdena – och som därför har större anledning att intressera sig för allmänhetens preferenser. *Samtida traditionalism* är en växande företeelse inom den internationella arkitekturen, och kan ses som en effekt av att bostadsbyggande från att ha varit en angelägenhet för myndigheter har blivit en del av en öppen marknad. Det offentliga byggandet favoriserade modernismen av ekonomiska, teknokratiska och/eller ideolo-

giska skäl men när efterfrågan tilläts påverka utformningen ställdes nya krav (Ibelings 2004). Förmågan att tillgodose presumtiva köpares estetiska preferenser blev ett värdefullt konkurrensmedel på fastighetsmarknaden.

Man kan anta att flertalet arkitekterna bakom den samtida traditionalismens byggnader själva delar brukarnas estetiska värderingar och med glädje använder traditionella referenser, och i dessa fall finns ingen konflikt mellan att rita efter sin konstnärliga övertygelse och att motsvara brukarnas förväntningar. Det finns också arkitekter som medvetet ifrågasätter kravet på nyskapande, och istället hävdar möjligheten att variera sitt formspråk efter uppgift och situation. Denna ståndpunkt drivs ibland med hänvisning till brukaren.

> Olika platser kan ge impulser till olika arkitektur. Här vid Slussen kan väl många sorter vara relevanta. I parallella uppdraget om Sergels Torg ritade vi modernistiskt, kubistiskt. Här vid Slussen har vi ritat både traditionalistiska och modernistiska varianter. […] Hellre lyss till platsens sång än tidens, sa Asplund. Det där att uttrycka ”vår tid” må väl vara intressant ibland. Ibland. Men som pekpinneregel är det oanvändbart. ”Vår tid” är väldigt olika för moster Agnes i Bjurholm, it-systemeraren i Kista, rapparen i Gårdsten, eller Koolhaas i sitt flygplan. (Einarsson 2003)

De två citaten ovan exemplifierar två mycket olika synsätt inom arkitektprofessionen och den uppdelningen har konstaterats tidigare. Flera arkitekturteoretiker som skrivit om yrkets diskurser beskriver två motsatta inriktningar där den ena benämns *paternalistisk* (Jylkäs 1997) eller *konstnärlig* (Albertsen 1998)[39] och dess arkitekter kallas *arvtagare* (Ödmann 1986).[40] Benämningarna utgår från olika karakteristika men alla beskriver en konstnärligt inriktad arkitekt som inte strävar efter allmänhetens erkännande. Arkitektur som tilltalar de stora massorna betraktas som ”populistisk och därmed definitionsmässigt av låg kvalitet” (Jylkäs 1997, s. 223). I detta synsätt ”har [kvaliteten] inte någon nödvändig koppling till estetik och trivsel, då det är det nya och unika, det som väcker upplevelser – antingen negativa eller positiva – som är det centrala”(1997, s. 223). Arkitektens roll är att ”bilda allmänheten genom att ’tvinga’ dem att konfronteras med arkitektoniska verk som de själva inte skulle välja” (Jylkäs 1997, s. 223). Detta är en grupp som hävdar att ”arkitekten är den som bäst känner brukarens behov” (Ödmann 1986, s. 52).

---

39. Albertsen (1998) bygger på sociologen Pierre Bourdieus teorier om ekonomiskt och kulturellt kapital. Boken analyserar arkitekturens *fält*.

40. Beskrivningarna vilar på olika teoretiska utgångspunkter men har denna uppdelning mellan olika synsätt inom arkitektprofessionen gemensam. I några fall identifieras fler än två diskurser. Birgit Cold (1991) skiljer mellan *reaktionär*, *värdekonservativ*, *evolutionär* och *revolutionär* arkitektursyn och drar därmed en parallell mellan estetiska och politiska värderingsmönster. Ödmanns undersökning gäller attityder bland arkitektstuderande.

Den andra – och motsatta – inriktningens arkitekter benämns av Jylkäs *demokratiska*, det är de som ser som sin uppgift att ”hjälpa människor realisera sin dröm om sin bostad” och som hoppas på att ”den enskilda individen skall kunna delta i det skapande arbetet” (Jylkäs 1997, s. 223), Albertsen beskriver de *praktiska* arkitekternas ”strävan att tillfredsställa det omgivande samhällets krav på teknisk, ekonomisk och funktionell effektivitet” (Albertsen 1998, s. 382) och Ödmann skriver om *idealister* som vill utforma arkitekturen ”i dialog med brukaren” och ser som sin främsta uppgift att ”tolka människors önskningar” (Ödmann 1986, s. 69). Till skillnad från den elitistiska diskursen betonar denna inriktning arkitekters samhälleliga ansvar samtidigt som de bejakar brukarens och allmänhetens förväntningar på en trivsam miljö.[41]

De diskurser som beskrivits intar två ytterlighetspositioner. Man kan förmoda att dessa tydliga och självständiga diskurser dominerar i debatter och andra professionella sammanhang. Båda gruppernas representanter förefaller säkra i sina respektive yrkesroller och driver sin linje med framgång. Majoriteten av arkitekter befinner sig troligen någonstans mellan polerna men strävar mot konstnärligt erkännande – högst inomprofessionell status åtnjuter de konstnärliga arkitekterna som dock bemöter mera praktiskt inriktade yrkesutövare med förakt (Prak 1984, s. 15 f.).

Arkitekter om småstaden

Beskrivningen av två motsatta synsätt innebär inte att alla arkitekter kan sorteras in under någon av kategorierna. Dagens debatt om den nya småstaden tydliggör istället en kluvenhet mellan de båda renodlade synsätten. Säkert finns också många inom professionen som sällan upplever någon konflikt utan gör sitt bästa för brukaren i varje projekt, och beställaren är säkert oftast nöjd med resultatet. Bland skrivande arkitekter ryms en bredd av olika uppfattningar och flera skribenter betonar professionens krav på nyskapande arkitektur samtidigt som de vill bejaka allmänhetens förväntningar på en trivsam omgivning.

41. Den brukartillvända diskursen verkar ha präglat arkitektutbildningen på KTH i Stockholm på 1990-talet. Hentilä (1993) undersöker arkitektstuderandes värderingar och menar att KTH-studenternas ledord för sitt arbete var *anpassning, nyskapande* och *intuition*, medan studenternas arbete vid arkitektskolan i Uleåborg i Finland präglades av det genomgående temat *upplevelse*, *nyskapande* och *intuition* (1993, s. 87).

En debatt om stadsbyggande ägde rum på dagstidningarnas kultursidor under 2004 och fokus för uppmärksamheten var småstaden som förebild för dagens planering.[42] Debatten kretsade direkt eller indirekt omkring småstadens estetik, det småstadsmässiga, och flertalet skribenter uttryckte en kritisk uppfattning som dock sällan riktades mot formen i sig men istället till de konnotationer som debattören kopplar till småstaden.[43] Citaten visar några vanliga sätt att debattera stadsbyggnad och arkitektur som byggts med småstaden som förebild. Analysen fokuserar på estetiska och brukarrelaterade aspekter och innebär ingen värdering av övriga argument rörande nyurbanismens planeringsprinciper eller de diskuterade småstadsområdenas utformning.

I debatten används ofta småstadens estetiska uttryck som utgångspunkt för en argumentation om andra frågor än de estetiska. Många gånger brukas ett känt retoriskt grepp som går ut på att förlöjliga det som kritiseras. Med hjälp av slående men ovidkommande referenser framställs det som debatteras som inte värt att ta på allvar.

> Tant Brun, Tant Grön och Tant Gredelin och deras småstadsidyll har också varit en favorit i bostadssammanhang hos den typiska medelklassiska svensken. Under senare år har den aktiverats mer och mer, ju mindre de stora samhällen vi faktiskt lever våra liv i har småstadens egenskaper och ju mindre passande sådana städer rimligen är för oss givet vår högteknologiska och mobila livsföring. (Orrskog 2005, s. 35)

Kommentaren om småstadens utseende tjänar som draghjälp för det fortsatta resonemanget. Barnboksreferensen skapar associationer till en gången tid, sekelskiftet 1900, men också till barn och banalitet. Läsaren bjuds in att roas av parallellen och förväntas då instämma i den fortsatta argumentationen. Sagobokstemat skänker ett löjets skimmer över småstaden och åt en förmodad nostalgisk längtan efter barnbokens värld. Referensen pekar mot en tillvaro där världen är liten och karaktärerna begripliga – en idyll. Genom att använda markören *vi* placerar författaren sig själv och läsaren i storstaden som också får representera nutiden. Dagens liv levs i stora städer och småstaden representerar det förgångna. Att söka förebilder i befintliga eller traditionella stadsmönster beskrivs som ett sätt att undandra sig ansvar för den moderna världens sociala och ekonomiska realiteter.

---

42. Debatten var som intensivast under 2004 men intresset för frågan finns kvar och debatten fortsätter i andra media. I avsnittet används texter ur antologin *Bor vi i samma stad?* (2005) där författarna utvecklar resonemang om stadsbyggande med utgångspunkt från debatten.

43. Debatten innehöll också artiklar till det småstadsmässiga byggandets försvar. Dessa fokuserade dock i första hand på nyurbanismen som företeelse och handlade om rörelsens planeringsprinciper mer än om estetiska uttryck. Nyström (2004) menar dock att ”Ny-urbanisterna ska kritiseras för sin pastischarkitektur” och sällar sig därmed till arkitekters dominerande diskurs om traditionell arkitektur.

Citatet är också exempel på en vanlig tankefigur som går ut på att människor söker kompensation för en alltför pressande verklighet genom att drömma sig till en mindre komplicerad tillvaro. Resonemanget pekar ut människors vilja att skapa en trivsam vardag som trivial, konservativ och beklagansvärd. Ett mycket vanligt ord i debatten är *nostalgi* som är uttryck för just denna förmodade längtan tillbaka och bort från dagens kravfyllda men moderna värld.

Ett annat tidsanknutet spår i argumentationen handlar om att småstaden i olika avseenden inte förmår svara upp mot vår tids krav. Planeringen kritiseras för att i alltför liten grad bygga på analys av samhällsaspekter som hänger samman med globalisering och ändrade resmönster. Kritiken ger få konkreta svar på *hur* samhällets förändringar bör avspeglas i planering. Några tekniska, infrastrukturella eller i övrigt nutidsrelaterade problem med småstadens struktur eller arkitektur *i sig* framförs heller inte. Argumentationen leder till slutsatsen att det är småstadens anknytning till en gången tid som är problematisk. I en annan text relateras dagens samhällsutveckling direkt till småstadens estetik:

> I dagens flerförsörjarsamhälle, med ökade möjligheter att söka sysselsättning, utbildning och fritidsintressen i den större regionen rör sig folk över allt större ytor. Det har inneburit större frihet och jämlikhet, men också ökade transporter och minskad grannskapskänsla. I efterhand är det lätt att romantisera det förmoderna stadslivet, men man måste påminna sig om att detta var en tid med hemmafruar, springpojkar och större klassklyftor. (Bradley, Broms Wessel & Tunström 2004b)

Småstadens bebyggelse kopplas till 1800-talets sociala samhällsstrukturer och författarna antyder att den som idag bosätter sig i småstadslik bebyggelse också bejakar den tidens klassamhälle. I ett annat exempel konnoterar småstaden förtryck och misär:

> Men hur är det med hansastaden? Vem vill idag leva i mörka miljöer med små fönster, otillräcklig belysning för att inte tala om uppvärmningen. Vem vill tillbaka till 1400-talets brutala klassamhälle och tömma pottan i gränden som i Pompeji? (Söderberg 2005, s 48)

Debattören påminner om att livet i 1800-talets småstad inte var enkelt och okomplicerat för alla, och förutsätter att detta påpekande ska leda läsaren till slutsatsen att småstadens estetik är omöjlig. Den direkta kopplingen mellan nutidens småstadsbyggande och medeltidens sanitära förhållanden misstänkliggör den som uppskattar nya småstadsområden.

Småstadsområdena kontrasteras i debatten mot miljonprogrammets storskaliga områden och tanken bakom efterkrigstidens bostadsbyggande lyfts fram som en förmildrande omständighet i förhållande till områdenas utformning:

> Visst finns det en rad problem med de storskaliga och funktionsseparerade stadsmiljöerna från denna tid. Men där finns också många kvaliteter. Flera generationer har den moderna förorten som sin hembygd och många trivs där. Dessutom präglades stadsbyggandet under denna period av en vision om ett bättre samhällssystem där jämlikhet och god bostadsstandard för alla var ledorden. (Bradley, Broms Wessel & Tunström 2004a)

Miljonprogrammets byggnader betraktas genom professionens glasögon och den estetiska utformningen kommenteras inte, medan småstadens gestaltning kopplas till levnadsförhållanden i den ursprungliga bebyggelsen och på den grunden förkastas.

Arkitekter om allmänheten

Kritiken mot småstaden som förebild visar på en kluven inställning till allmänheten. I citatet om Elsa Beskows tanter beskrivs medelklassen som mottagare av den nya småstadsmässiga arkitekturen. Medelklassen förmodas, genom sitt estetiskt grundade val av en småstadslik boendemiljö, värdesätta en trygg och tillrättalagd tillvaro i en etniskt homogen miljö – värderingar som läsaren förutsätts ta avstånd ifrån. Skribenten insinuerar att den värdekonservativa inflyttaren till småstadens område väljer med utgångspunkt från andra värden än estetiska. Ordet *svensk* upprepas i argumentationen för att markera att småstaden som bebyggelseform förutsätts attrahera en etniskt homogen kundgrupp – underförstått att personer födda utanför landets gränser har andra boendeideal alternativt inte har en inkomst som tillåter boende i småstadsmiljö. Resonemanget innebär en stereotypisering av människor med grund i estetisk preferens och etnicitet.

Användande av medelklassbegreppet syftar också till att understryka den sociala orättvisa som ligger i att det småstadsmässiga boendet kräver god ekonomi och alltså exkluderar lägre inkomstskikt. Dagens stadsplanering beskrivs som inriktad på att skapa ekonomisk tillväxt och tillfredsställa en gynnad grupps förväntningar, och kritiseras för att i alltför liten utsträckning ta hänsyn till röstsvaga minoriteter. I konstaterandet att medelklassen efterfrågar småstaden ligger en antydan om att eftersatta grupper kan ha andra preferenser och behov.

> Det kan tyckas att de bostadsmiljöer som erbjuds inte verkar särskilt nya eller spännande. Det är ”svenska” traditioner, tryggt, småstadskänsla eller funkisretro. Man kan undra var man kan köpa bostad om man vill bo i ett samtida eller framtida Sverige. Varför lockar Skanska inte med ”nyskapande arkitektur”, ”öppen stad”, ”bo i det nya mångkulturella Sverige” eller ”ekologiskt spjutspetsboende”? Säljer inte det? (Bradley 2005, s.179 f.)

De småstadsmässiga områden som byggs är mycket efterfrågade. Jakriborg har långa köer till sina hyreslägenheter och i Järla sjö såldes lägenheterna snabbt. Efterfrågan speglar sannolikt många människors estetiska

preferenser (se föregående kapitel) och kritikerna uttrycker förvåning över detta. Citatet ovan antyder en vetskap om att människor inte efterfrågar ”nyskapande arkitektur” i speciellt hög grad. I detta framställs de dock inte som självständiga utan påverkade av bostadsproducenternas marknadsföring. Brukarens estetiska omdöme ifrågasätts, och ansvaret för småstadsmiljöernas tillkomst läggs på byggföretagen. Bostadskonsumenter skildras som viljelösa och lättmanipulerade, och fokus i argumentationen är områdenas estetiska utformning.

> På ett sätt kan de potentiella bostadsköparna sägas styra utbudet men även bostadsproducenterna, som Skanska och andra bolag, är med och formar människors bilder av vad en god boendemiljö och stad är. Och om de förmedlar att lycka är att bo i en småstadsmiljö enligt ”svensk tradition” kommer detta också att sälja, åtminstone till en viss punkt. (Bradley 2005, s. 180)

Den relaterade diskursen om småstaden rör i stor utsträckning föreställningar om småstaden och om småstadsbebyggelsens tillskyndare. Aspekter som är relevanta för resonemanget om etnisk homogenitet kontra segregation – frågor om vilka mekanismer som avgör ett områdes befolkningssammansättning på sikt – är dock sällsynta i debatten. När man säger att småstaden byggs för en välbeställd medelklass är det förmodligen alldeles sant. Sammansättningen av boende i de nya småstäderna har att göra med vilka som *har möjlighet* att bosätta sig där – att bo i ny bebyggelse är som regel förknippat med höga kostnader. Detta gäller i lika hög grad småstadens byggande som den så dominerande konventionella bostadsbebyggelsen.

Men hur befolkningens sammansättning blir och utvecklas i de nya områdena har också att göra med vem som söker sig dit och handlar alltså om bostadssökandes preferenser. Den välbeställda medel- och överklassens estetiska preferenser kan till en del utläsas av efterfrågan på bostadsmarknaden. När det gäller invånare som inte tillhör den beskrivna gruppen, människor ur andra sociala skikt eller med mindre stabila arbetsförhållanden, vet vi mindre. Föregående kapitel ger dock en bild av att småstadslik bebyggelse efterfrågas i hög grad av olika brukargrupper, och ger ingen anledning att tro att medelklassen – i högre utsträckning än andra brukargrupper – skulle önska ett boende i de nya småstadsområdena.

Estetiska preferenser hos olika etniska grupper i Sverige undersöks möjligen av bostadsföretagen men annars inte i nämnvärd utsträckning. Forskning om mekanismerna bakom etnisk segregation visar emellertid att ”de som invandrat till Sverige gärna vill bo i mer etniskt blandade områden, men att en rad mekanismer hindrar deras vilja” (Molina 2005, s. 107).

Samtal om Jakriborg

En mera ambivalent inställning till småstaden som planeringsförebild förmedlas genom en artikel av arkitekten Thomas Hellqvist (2005). Artikeln återger ett samtal där arkitekturens form och estetik diskuteras mot bakgrund av Jakriborg och den nya lärarhögskolan i Malmö. Artikeln var införd i tidskriften *Arkitekten* i september 2005.[44] Utdrag av samtalet används här för att lyfta fram den djupare problematisering av arkitekters estetiska preferenser och deras relation till arkitekters yrkesroll som kom fram i artikeln. I ursprungstexten framgår vem som säger vad – något som inte återges i de utdrag som presenteras här.

Samtalet i artikeln ger uttryck för en positiv inställning till Jakriborg som projekt och en beundran för den egensinnighet och djärvhet som präglar området. Projektet Jakriborg beskrivs i uppskattande ordalag. Det *byggs med passion*, är *i grunden väl genomfört* och använder *nutida etablerad byggteknik*. Projektet *kostar inte så mycket*, det är *skickligt hopsatt* och håller *rimligt hög kvalitet*.

Arkitekterna uttrycker sin personliga uppskattning av miljön, och estetiska såväl som sociala aspekter av småstadsområdet nämns i positiva ordalag. Från sin yrkesmässiga horisont hittar arkitekterna stora kvaliteter i den småstadsmässiga bebyggelsen och nämner *torg och mysiga gränder*, *småskaligheten*, *det är lätt att som främling röra sig i stadsdelen*, *gatornas karaktär är rätt offentlig*. Någon har fastnat för *den fina platsen där gångtrafik passerar* och någon annan konstaterar att *man har byggt in 'trevlighet' från starten*. Också estetiska kvaliteter lyfts fram *jag gillar de höga gavlarna och de fina putsfärgerna*, *det är vackert*, *det fanns en liten fin privat, lagom stor gård*.

Samtidigt uttrycker man en förundran över att arkitekturens estetiska utformning blivit så uppskattad och försöker förstå varför: *Är det utseendet*? *Karaktären?* någon gissar: *Det är lite Liseberg över det*. Man tolkar in aspekter som inte framkom då gruppen gav uttryck för sin egen värdering och förmodar att Jakriborg *illustrerar drömmar om det goda livet* och ger *en bild av hur den goda staden ska vara: liten och gripbar, med ett soligt, stenlagt torg, med café, butiker och bostäder runt, med hus som alla är olika och har 'vackra varierade kulörer' och där mycket verkar personligt utformat*. Man spekulerar i om *det handlar om ett intresse för det exotiska, det annorlunda, det historiska* och om *Jakriborg svarar på ett behov av verklighetsflykt*.

---

44. *Arkitekten* är medlemsorgan för intresseorganisationen Sveriges Arkitekter. I samtalet deltog arkitekterna Mats Egelius, Charlie Gullström, Helena Hambraeus, Thomas Hellquist, Christer Malmström, Ingela Ljungdell, Louise Nyström, Jonas Olsson, Lars Strand och Finn Werne samt författaren Lotte Möller.

Flera uttrycker en kritisk inställning till Jakriborgs tydligt historiska referenser. *Det historiska, nostalgiska känner jag mig långt ifrån* det upplevs som *helt overkligt, som att stiga in i en kuliss*. Området är *i högsta grad en nostalgisk pastisch, ändå är det trevligt*. Någon beskriver att *man flyr in i en diffus medeltida värld* och någon annan provoceras av att Jakriborg *vänder den moderna staden ryggen*. Brottet mot devisen om att arkitektur ska anknyta till sin tid tolkas som något mycket allvarligt och hotfullt och Jakriborg *rymmer en ganska otäck syn på världen och människorna*, *kanske lurar det något bakom*. Någon associerar till totalitära regimer och menar att *Jakriborg får mig att tänka på Nazityskland*. Det småstadsmässiga uttrycket tolkas som *misstro mot den nya människan* och någon konstaterar att *här inte tycks finnas någon tro på det urbana, på staden som vi försöker bygga den*.

Samtidigt hörs röster som ifrågasätter talet om pastischer och tonar ned bilden av en brukare som drömmer sig tillbaka. *Är det inte tydligt att både och gäller i vår tid?* […] *I Jakriborg bor människor som jobbar med IT* […] *En funkisbyggnad från 90-talet är lika mycket pastisch som Jakriborg*. Själva målsättningen i att arkitekturen ska spegla samtiden ifrågasätts: *Men tidsandan finns ju inte. Det är bara att en grupp lyckas driva vissa ideal och så kallas de tidsandan tills nästa grupps intressen manifesterar sig*.

Samtalsgruppen ser Jakriborg som utmanande i det att den pekar på mycket av den moderna arkitekturens svagheter. Man menar att arkitektkåren har lärdomar att dra av exemplet Jakriborg och dess popularitet och artikeln ger uttryck för självkritik och en besvikelse över den nutida arkitekturens tillkortakommanden. *Varför kan den moderna byggnadskulturen inte bygga det som alla tycker om – som till exempel grekiska byar?* Här märks en tydlig frustration över den problematiska relationen till brukaren: *vi håller på att avsäga oss arkitektens egentliga uppgift – nämligen att tolka, att förmedla andra människors behov och ge dem estetisk form* och någon annan påpekar att: *om arkitekter ritade som de själva bor skulle en stor del av svenska befolkningen vara väldigt nöjd*.

Ett intressant spår i diskussionen gäller om trevligheten hade kunnat uppnås med modernare arkitektur. Här hörs både optimistiska och mindre förtröstansfulla röster. Flera av kommentarerna uttrycker en uppgiven förvissning om att man inte kan leva upp till kravet om samtidsanknytning och ändå nå allmänhetens uppskattning. Andra uttrycker ett försiktigt hopp: *Jag tror att det skulle kunna förverkligas med annan arkitektur, men jag tror det gått långsammare att uppnå trevligheten då.* men också misströstan: *Det hade inte gått att förverkliga med modern arkitektur.* och ett självkritiskt konstaterande:

Vi har få bra moderna exempel som innehåller alla de här drömmarna och kvaliteterna som man lyckats lösa in i Jakriborg. och man undrar: *Vilket annat modernt område finns som har jobbat så nyanserat?*

Slutligen speglar diskussionen en längtan efter en lösning på problemet. Om man kunde finna essensen i den gestaltning som präglar Jakriborg så kunde man kanske nå samma framgång – utan historisk anknytning. *Kanske kan vi hitta några grundläggande komponenter i Jakrikonceptet: människors drömmar, passion, inbyggd tid*. Någon tror tidsfaktorn saknar betydelse för resultatet: *Jag tror det finns egenskaper och värden som inte har att göra med om det är 'gammalt' eller 'nytt' utan med hur det 'är'. En bänk mot en södervägg är alltid bättre än en bänk mot en norrvägg. Det handlar om att kunna använda rätt material på rätt plats och så vidare*. Att dessa kvaliteter – enligt gruppens egen beskrivning – sällan uppnås relateras till arkitekternas oförmåga, och i samtalet uttrycks en längtan efter att den riktigt begåvade arkitekten ska lösa situationen. *Om det fanns en arkitekt som kunde ta hand om alla de drömmar som uttrycks där, så kunde det bli fantastisk arkitektur och också del av en kultur som blickar framåt.* Man ser förebilder som lyckats: *Erskine skulle kanske ha klarat det, fast det skulle se annorlunda ut. Byker i Newcastle är ju så här*; *Vandkunsten ritar 'arkitektigt' men älskas ändå av folk*.

Jakriborgssamtalet speglar liksom tidigare citat en modernistiskt präglad diskurs inom arkitekturpraktiken som innebär att användande av historiska referenser är starkt ifrågasatt. Flera röster konstaterar att den moderna arkitekturen inte lyckas uppnå samma trevlighet som den traditionella men ingen föreslår eller ens diskuterar möjligheten av att arkitekten i större utsträckning skulle närma sig allmänhetens preferenser genom att medvetet använda referenser till traditionell arkitektur. Istället hörs en ambivalent längtan efter den historiserande arkitekturens estetiska uppskattning men bort från dess utmärkande drag. Å ena sidan har arkitekten en uppriktig ambition att göra sin yrkesskicklighet till ett redskap för allmänhetens legitima förväntan på en vacker och trivsam omgivning. Samtidigt har hon internaliserat yrkeskårens krav på att arkitektur ska spegla sin samtid vilket anses göra det svårare att tillgodose flera av allmänhetens estetiska preferenser. Om arkitekten bara kunde skala fram det som folk *egentligen* värderar så högt – själva essensen i människors drömmar – så kunde hon omsätta detta i modern arkitektur och nå samma uppskattning. Att allmänheten väljer traditionell arkitektur härleds till arkitekters oförmåga att förena motstridiga krav. Ingen drar slutsatsen att dagens arkitektoniska formspråk inte står sig i konkurrensen. Om människor har möjlighet att välja vinner i många fall småskalighet framför stor skala, variation framför likformighet, intimitet framför anonymitet och i många fall traditionell arkitektur framför modernism.

Arkitektutbildningen

Det som skiljer arkitekten från lekmannen är naturligtvis i första hand den djupare förståelse för arkitektur som utvecklas under en lång och intensiv utbildning. Undervisningen tränar studenten i att inhämta en mängd relevant information om förutsättningarna för ett projekt och sedan använda sin intuitiva och kreativa förmåga till att lösa gestaltningsuppgiften. En process som är svår att lära – och lära ut – och som leder till en för yrket unik kompetens bestående i en kombination av förmåga till syntetisering och kreativt skapande.

Att studera till arkitekt innebär att bli en del i en ny värld av referenser, förebilder, synsätt och perspektiv på yrkets innersta väsen. Arkitektstudenten skapar sig också en uppfattning om arkitektens uppdrag och sin egen framtida yrkesroll. Utbildningen förmedlar en yrkeskultur vars underförstådda eller uttalade tankemönster successivt anammas av studenten (Hentilä 1993, Ödmann 1986, Werne 1987). Undervisningen innehåller moment som på olika sätt – och utan uppsåt – samverkar till att fjärma arkitekter från allmänhetens estetiska värderingar. En grundläggande förklaring till arkitekters och allmänhetens olika estetiska värderingar bör därför sökas i arkitektutbildningen.

En faktor som skiljer allmänheten från arkitekter är deras olika referensramar vad gäller byggd miljö. I oupplöslig förening med träning i gestaltning förmedlar arkitektutbildningen arkitektoniska förebilder och vidgar på så sätt studenternas kunskap om det fält de kommer att bli en del av. Samtidigt påverkas oundvikligen studenternas estetiska värdering av arkitektur. Arkitektskolor världen över presenterar samma yrkeskanon för sina studenter som lär sig känna igen, analysera och relatera till verk av Frank Lloyd Wright, Le Corbusier, Alvar Aalto, Louis Kahn och Mies van der Rohe. Listan fylls på över tid men är, vid varje tidpunkt, tämligen väletablerad och gemensam för olika arkitektskolor (Cuff 1991, s. 118 f.). Idag kan namn som Rem Koolhaas, MVRDV, Zaha Hadid, Bernard Tschumi och Frank O Gehry läggas till listan över arkitekter och kontor med internationell ikonstatus. Studiebesök till kanoniserade arkitekturobjekt ger gemensamma upplevelse och fungerar som introduktion till yrket (Hentilä 1993, s. 36). Arkitekter och verk som en lekman möjligen är flyktigt bekant med utgör arkitektstudentens referenser i det dagliga arbetet och samtalet kring ritborden.

Många arkitektstudenter upplever att deras sätt att se på sin omgivning förändras under utbildningstiden. De uppövar sin förmåga att tolka och förstå vad de ser och i den processen förändras själva upplevelsen av arkitekturen. Utbildningen präglar studenternas estetiska värdering av arkitektur men också hur man talar om den estetiska aspekten. Som arkitektstudent får

man tidigt lära sig att lägga mindre vikt vid arkitekturens skönhetsvärde och istället betona andra aspekter. Arkitekten Cecilia Eduards uttrycker den nya insikt hon fick i början av utbildningen.

> Byggnader som jag tidigare knappt sett trädde plötsligt fram för mina ögon och jag insåg att det viktigaste inte är om jag tycker att de är fina eller fula. Jag hittade kvaliteter i dem som enbart handlade om förståelse. Så fort jag kunde leva mig in de tankar arkitekten eller planeraren hade, förstod avsikten med dem fick de ett nytt värde. Det behöver inte nödvändigtvis betyda att de blev "fina" i mina ögon eller att jag började tycka om dem. (Eduards 1999, s. 32 f.)

Det är ny kunskap om arkitekturens tillkomst som får studenten att vidga sin upplevelse av verken. Hon uppskattar den goda tanken bakom byggnaden och levde sig in i sin kommande yrkesroll. Hon kom på så vis närmare en förståelse för arkitekturen. Hennes perspektiv förskjuts från brukarens till gestaltarens. Samtidigt känner arkitektstudenten att hennes utbildning fjärmar henne från hennes sociala omgivning.

> Ser stadens invånare allt uppdelat i det subjektivt fina och fula? Där Vasastans stenhus är fina och moderna skokartonger per definition är fula? Antagligen. Jag vet att det är så bland mina vänner. Och ändå är tanken bakom stenstaden inte hälften så vacker som den om en likvärdig bostad åt alla. (Eduards 1999, s. 35)

Ett resultat av utbildningen är att studentens nyförvärvade kunskap om den samhälleliga kontext som omgärdade dess tillkomst påverkar hennes värdering av arkitekturen också i estetiskt avseende. Citaten visar hur studenten lär sig att miljonprogrammets miljöer genom sitt ideologiska ursprung är vackrare än stenstadens. Hon lär sig de konnotationer till olika arkitektoniska uttryck som präglar yrkets diskurser.

UNDERVISNINGENS FORM OCH INNEHÅLL

Arkitektstuderande skolas till självständigt arbetande, kreativa konstnärer. Innovation och förnyelse premieras och arkitektutbildningens arbetsformer betonar den självständiga konstnärens arbete. De studenter som visar konstnärliga färdigheter och samtidigt är flitiga förutspås bli framgångsrika arkitekter (Cuff 1991, s. 129). Betoningen av yrkets konstnärliga drag för med sig en uppfattning om att varje projekt ska uttrycka arkitektens/konstnärens originalitet. Till konstnärsrollen kopplas också uppgiften att tolka samtiden och därmed kravet på att utveckla ett ständigt nyskapande och framåtblickande formspråk.

Formerna för undervisning och kritik är i stora drag gemensamma för alla arkitektutbildningar – projektarbete med individuell undervisning på ritsalen (*studio*) är det centrala undervisningsmomentet (Cuff 1991, s. 118). Den undervisande lärarens sätt att diskutera kvaliteter och tillkortakommanden i studenternas förslag förmedlar yrkeskunskap och gestaltningsskicklighet,

visar på olika sätt att lösa en uppgift och stimulerar studenten till att komma vidare i projektet, men simultant överförs också en uppfattning om vad som är god och dålig arkitektur. Studioledaren och dennes assistenter företräder en gemensam arkitektursyn som förmedlas till studenterna. Gestaltningen kräver god kreativ förmåga som både utövas och tillägnas på ett intuitivt plan. Undervisningen måste skapa goda förutsättningar för denna process hos studenterna men också leda dem mot ökad förmåga, vilket är omöjligt i en anda av att *anything goes* – allt blir inte lika bra arkitektur. Undervisning blandas med smakfostran och vad som är vad i denna process är mycket svårt att åtskilja – också för den medvetne läraren.

Många arkitektstuderande uttrycker i början av utbildningen en frustration över att inte förstå om kritik riktas mot ett förslags arkitektoniska kvalitet eller mot studentens smak, alltså om det finns objektiva bedömningskriterier eller om allt handlar om subjektiva synpunkter. En arkitektstuderande irriteras över lärarnas luddighet:

> Istället för att säga: "jag tycker så här och jag tycker detta är bra, men alla synsätt är naturligtvis välkomna", så talar de om sin egen uppfattning på ett svävande vis och såsom om de vore sanningar. Det är extremt irriterande och förvirrande. Lärarna måste ju ändå kunna stå för att de är subjektiva. Om det var tydligt skulle det nog vara mycket lättare att bilda sin egen uppfattning. (Wingård 2005, s.44)

Arbetet på ritsalen överordnas all annan undervisning och kunskapsinhämtning och periodvis kan verksamheten pågå under helger och sena nätter. Ritsalsarbetets överordning och intensitet isolerar arkitektstudenter från andra studerande och undervisningsformen bidrar därmed till en homogenisering av studentgruppen (Albertsen 1998, Hentilä 1993).

Studieuppgifterna i utbildningen är ofta renodlade på ett sätt som inte motsvarar den vardagliga arkitektpraktiken och följden blir att den dialog med andra aktörer som präglar arkitektens arbete i stora delar uteblir. Gruppuppgifter förekommer inom arkitektutbildningen och i dessa arbetar ofta gruppmedlemmarna tillsammans i den gestaltande processen. Vanligast är att dock studenten arbetar ensam. Arkitektstudenter får därför sällan träna förmågan att underordna sig någon annans gestaltningsvilja. Alla tränas till solitärer men ingen till medarbetare vilket möjligen gör att förmågan att göra sin gestaltande förmåga till redskap för någon annans estetiska vision inte utvecklas.

Studenternas arbeten utvärderas i form av kritikgenomgångar där studieledare och andra arkitekter inom skolan, kompletterade med externa bedömare som ofta är framstående praktiker, bedömer de färdiga förslagen. Kritikerna representerar sällan beställare eller brukare, konstruktörer eller grannar trots att en eller flera av dessa grupper ofta är djupt involverade i

reellt arkitektarbete. Studenter lär sig att deras arbete ska tåla sträng utvärdering och professionell kritik från erfarna praktiker och skolan förmedlar därmed uppfattningen att arkitekturens alla aspekter bäst kan bedömas av arkitekter. Cuff pekar på att denna expertbedömning riskerar att åsidosätta andra gruppers intresse av och betydelse för arkitekturens utformning (1991, s. 122).

Arkitekturens kanon

Samtalet om småstaden som förebild aktualiserar den utmaning för arkitekter som ligger i kravet på att all ny arkitektur ska vara ett sant uttryck för tidsandan men samtidigt ständigt sträva mot innovation och nyskapande. Devisen om att arkitektur ska spegla sin tid framstår som så skriven i sten att efterföljandet ibland verkar överordnas omsorgen om brukarens livsmiljö. Men var hämtar arkitekter inspiration och idéer för gestaltning och hur går det till då nya arkitektoniska trender skapas och sprids? Hur upprätthålls och förnyas arkitektprofessionens estetiska diskurs?

Nya bostäder växer just nu fram i stor omfattning i många svenska kommuner. De byggs i olika delar av landet, i vitt skilda omgivningar och de ritas av olika arkitektkontor. Ändå är de ofta mycket lika varandra. En genomgång av aktuella bostadsprojekt ger intrycket att de småstadslika områden som väcker debatt representerar en mycket liten del av den totala bostadsproduktionen (se s. 12). De flesta bostäder verkar byggas i flerfamiljshus med stora fönster, indragen översta våning och utanpåliggande balkonger med transparent eller perforerad front. Ofta accentueras huskroppens gavelsidor med hjälp av balkonger som skär in i hörnen eller samlas i mitten. Byggnaderna har platta tak och fasader med ljus puts ibland i kombination med mörkt tegel, mörkare puts eller någon form av skivmaterial. Det förefaller uppenbart att samtiden inte tolkas av varje arkitekt i varje projekt. Varje projekt är inte heller en ny innovativ lösning på boendets problem. Istället är det förebildliga byggnader som inspirerar och som tillåts representera nutiden i byggd form.

Förebildernas betydelse för arkitekturens utveckling betonas av Rönn (2006) som behandlar arkitektonisk kvalitet. Rönn menar att värderingen av arkitektonisk kvalitet hela tiden förändras och att utvecklingen drivs av att nya arkitektoniska verk ”blir föremål för kritisk reflexion” varefter de läggs till samlingen av yrkesgemensamma förebilder (2006, s. 45). Ett liknande resonemang förs av Lundequist (1998) som jämför arkitekturens verksamhetsfält med medicinen och konstaterar att arkitektprofessionens förhållande till forskning är annorlunda. Medan den medicinska forskningen utgör främsta drivkraft för framsteg och utveckling inom den kliniska sjukvården genereras

arkitekturens förnyelse av arkitektoniska förebilder. Paradigmbildande byggnader utförda av framstående praktiker driver på utvecklingen genom att skapa nya konventioner och utgöra förebilder för övriga inom professionen (1998, s. 56).

Uppgiften att välja ut, beskriva och diskutera förebildliga exempel att lägga till arkitekturens ”repertoar av jämförelseobjekt” vilar enligt Lundequist på ”arkitekturens teoretiska praktik” (1998, s. 56). Det är alltså skrivande arkitekters värdering av framstående kollegors verk som formar arkitekturens framsteg och utveckling.[45] Den beskrivna mekanismen har en homogeniserande verkan. Samma spektakulära och prestigefyllda byggprojekt ritade av välrenommerade kontor publiceras i en mängd internationella tidskrifter och utgör förebilder för en följsam arkitektkår.

FÖREBILDERNA SKAPAR LIKRIKTNING

Kunskap om och förtrogenhet med andra arkitekters verk är en förutsättning för arkitektarbete. Förebilderna visar på beprövade sätt att lösa formgivningsproblem och fungerar som provkartor över formprinciper. Genom att studera och analysera väl genomförda projekt förfinar arkitekten sina egna uttryck. Förebilder och referenser utvecklar arkitektens förmåga att bedöma arkitektur. Värdering av arkitektur bygger på jämförelse mellan det man ser och det man tidigare kommit i kontakt med och analyserat. Lundequist utvecklar resonemanget mot bakgrund av Scruton (1979) och kallar stilar och traditioner för ”bärare av kunskap om arkitektur” (Lundequist 1998, s. 54).

Arkitekten tränar sin förmåga att värdera arkitektur som liknar de förebilder som ingår i hennes repertoar. Varje stil eller tradition har sina principer för gestaltning, och dess byggnader fungerar som exempel och referenser för arkitektens skapande inom just denna stil. Arkitektens repertoar förändras och förnyas ständigt genom att nya byggnader väljs ut och sällas till den utökade samlingen. Arkitekter som söker förebilder från olika perioder och med olika arkitektoniska uttryck utökar och breddar sin beredskap för skiftande uppgifter.

Yrkets kanon består emellertid av verk som alla representerar ett fåtal familjetyper. Om professionens utveckling sker i första hand genom studium av dessa gemensamma förebilder torde följden bli att arkitekters förmåga och beredskap till att använda andra arkitektoniska uttryck aldrig utvecklas. God kännedom om modernismens diskreta och förfinade sätt att hantera arkitektoniska detaljer som fönsteromfattningar eller beslag är svår att använda om man vill följa jugendstilens formlogik, liksom den traditionella Västerbottensgårdens konstfullt broderade veranda har lite att lära om klassicismens

45. Förebildernas bebydelse och funktion diskuteras också av Prak (1984) och Cuff (1991).

hantering av entréer. Förebildernas funktion leder därmed till likriktning snarare än mångfald. Här fyller den modernistiska normen om att varje byggnad ska vara unik och nyskapande en viktig funktion. Arkitektur som utmanar gällande kategorier väcker intresse, inlemmas i kanon och präglar nya uttryck (Lundequist 1998, s. 56).

Resonemanget förbiser dock en viktig konsekvens av kanoniseringen – det finns arkitektoniska uttryck som sällan inbjuder till diskussion, som inte visas i professionens tidskrifter och som inte heller är nyskapande. Dessa verk kan alltså inte upphöjas till förebilder. Smakkulturen inom arkitektyrket innehåller så gott som undantagslöst byggnader med nutida uttryck. Ickemodern arkitektur förbises med tystnad av arkitekter, arkitekturkritiker och historiker då den betraktas som irrelevant för dagens samhälle. Förklaringen är enligt Ibelings ideologisk och ligger i att modernistiskt tänkande arkitekter skriver arkitekturhistorien.

> It is viewed as a commercial and populist concession to the conservative tastes of a mass audience – because it is nostalgic, retro, historicizing and anachronistic; because it entails a backward or unworldly refusal to go along with the times; because it is an sign a creative anaemia. There is no shortage of conceivable clichés as to why contemporary traditionalism need not be taken seriously. (Ibelings 2004, s. 9 f.)

Den ickemoderna arkitekturens marginalisering och den starka skiljelinjen mellan traditionalism och modernism belyses i en recension av en den ovan citerade boken om traditionalistisk arkitektur i Nederländerna (Ibeling 2005). En arkitekturkritiker relaterar bokens budskap om att arkitektur som inte har som mål att vara nyskapande ignoreras och inte tas på allvar trots att den utgör en stor del av dagens byggande i Nederländerna (Golling 2006). Recensenten kommenterar den traditionalistiska arkitekturen som ”en utmaning för alla som sysslar med arkitektur” och ser boken som en ”väckarklocka”. Han berättare vidare om ett exempel ur boken:

> En av de mer intressanta figurerna är den italienske arkitekten Adolfo Natalini som i mitten av 1960-talet var en av initiativtagarna till Superstudio. Idag ritar Natalini det ena stora traditionalistiska projektet i Holland efter det andra. Svaret på frågan varför han bytte sida, från medlem i en utopisk arkitektgrupp som skrev in sig i den konventionella arkitekturhistorien till att rita nya hus som ser gamla ut är kanske så enkelt som att det var det enda sättet att få något byggt. På den punkten kanske det inte är så mycket som skiljer Sverige och Nederländerna åt. (Golling 2006, s.22)

Citatet lyfter fram flera synsätt som är vanliga inom arkitekturkritiken och -debatten. Ibelings bok pekar på osynliggörandet av arkitektur som inte inordnar sig i den dominerande yrkesdoktrinen. När så arkitekturkritikern recenserar boken upprepar han just detta beteende genom att inte kommentera Natalinis byggnader som arkitektur. De beskrivs med tydlig ringaktning

som ”nya hus som ser gamla ut”. Vidare förutsätter recensenten att Natalini ”bytt sida” vilket implicit säger att en och samma arkitekt inte kan rita nutida *och* traditionell arkitektur. Han fördjupar därmed den ideologiska och estetiska klyfta som arkitekturkritiken gräver mellan modernism och traditionalism. Slutligen antyds att Natalini inte väljer att rita hus med äldre förebilder av legitima skäl – han tvingas för att få bygga över huvud taget.

Den ickemoderna arkitekturen kvalificerar sig inte till en plats bland referensobjekten – nyskapande och originalitet är ett bedömningskriterium som dessa byggnader inte kan uppfylla – och den impuls som driver arkitekturen framåt ska komma från arkitektens fantasi och associationsvärld snarare än från befintliga, traditionella förebilder. Traditionell arkitektur blir därmed otillgänglig som förebild för dagens byggande. En följd av de processer som styr yrkets reproduktion av ett estetiskt värderingsmönster är att arkitekter som vill arbeta inom ett traditionellt paradigm får få möjligheter att utveckla en skicklighet inom området.

Den mekanism som beskrivits verkar exkluderande på arkitektur som uppskattas av en bred allmänhet. Den traditionella arkitekturens stilar och uttryckssätt behärskas av få arkitekter och lyfts sällan fram som gestaltningsförebilder på arkitektskolorna, och utvecklingen av dess uttryck hämmas därmed.[46] När dagens arkitekter av något skäl vill knyta an till äldre byggnadsformer görs det ofta med en ironisk twist som förefaller ämnad att skapa distans från direkt avbildning eller utgöra tidsmarkör.

Småstaden under 1900-talet

Ytterligare en bit kan läggas till pusslet för att förklara småstadsdebattens intensitet. Detta avsnitt syftar till att härleda några vanliga argument som hörs i kritiken mot småstadsbyggandet och ge relief åt dagens situation. Professionens diskurser om småstaden kan spåras till början av förra seklet och handlar om motsättningen mellan gammalt och nytt. Eriksson (2001) lyfter fram huvuddragen i den kulturkonflikt mellan bevarande och framsteg som har präglat stadsplaneringen under två sekler.

> Om än sammanflätade, kan man urskilja två olika idéströmningar som befunnit sig i ett slags dialektiskt samspel under de senaste två århundradena. Den ena är inriktad på bevarande, kontinuitet och långsiktig kvalitet. Arkitekturen ses i ett långt perspektiv, beprövad historisk erfarenhet värderas högt liksom traditionella material, konstruktioner och former. Arkitekturens förhållande till platsen och den

46. Situationen var en annan i slutet av 1900-talet då den traditionella arkitekturen under några årtionden utgjorde legitima förebilder. I Sverige utvecklade arkitekter som Jan Gezelius, Lars Holmer, Gunnar Mattsson och Tina Wik nya uttryck med förankring i traditionell byggnadskonst – byggnader som då fick publicitet, men som verkar ha fallit ur den nationella yrkeskanon då det nya seklets pendel svängde tillbaka till ett avståndstagande från traditionella uttryck.

> regionala miljön betonas. Den mänskliga miljön och dess relation till den enskilda människan ställs i förgrunden. Den andra, rationalismen, utgår däremot från nya behov och möjligheter. Teknologisk utveckling bejakas liksom storstadstillväxt, massproduktion och storskalig organisation. Generellt gångbara internationella formspråk står i förgrunden. De rationella aspekterna i storstadens utveckling – trafik, kommunikationer, hygien samt industrins och handelns krav – blir utgångspunkter för stadens planering (Eriksson 2001, s. 20 f.).

Den småstadsmässiga bebyggelsens upphöjande och förkastande följer den allmänna pendelrörelsen mellan polerna. Drömmen om det goda livet i staden har under återkommande perioder sökt inspiration i den traditionella småstaden som byggd form eller som social struktur.

Slutet av 1800-talet var en intensiv period i svenskt stadsbyggande och många byggnader revs i gamla stadskärnor. Som en reaktion mot förändringen och under inflytande av nationalromantiska föreställningar om *folksjälen* växte ett nytt intresse för regional arkitektur (Werne 1997, s. 256). I denna anda uppmärksammades också den gamla trästadens bebyggelse: ”Förebilden till våra nya bostadssamhällen äga vi i våra gamla småstäder med deras omväxlande tvåvånings hyreshus och enfamiljshus” (Paulsson 1953, s. 92). En rikstäckande dokumentation genomfördes och resulterade i bildverket *Gamla svenska städer* (1908-30). I inledningen till verket beskrivs småstadens kvaliteter:

> Äfven om vi på byggnadskonstens område i våra städer, synnerligen de mindre, ej äga många betydande skapelser, ha vi dock så mycket af god, enkel och från historisk synpunkt intressant byggnadskonst, att den är väl värd vår omvårdnad. Och skola vi kunna åt våra städer bevara något af den trefnad, lugn och idyll, som förr utmärkt dem och som dock ej helt skall behöfva försvinna, äfven om nya, moderna kraf skola tillgodoses, är ett bevarande af gamla karaktäristiska stadsdelar önskligt och ett studium af de gamla stadstyperna nödvändigt. (Curman m. fl. 1908, s. II)

Under 1900-talets första tre decennier utgjorde småstaden en visuell förebild för stadsbyggandet, och utbyggnad av bostadsområden i trädgårdsstadens form skedde i många svenska städer – bostäder som idag är mycket eftertraktade (Rådberg 1994).[47] Modernismens genomslag omöjliggjorde dock en fortsatt utveckling av småstaden i trädgårdsstadens form. Nu gällde enhetlighet vilket gjorde trädgårdsstadens blandning av enfamiljshus och flerfamiljshus otänkbar. Istället var det den nya tidens estetiska ideal som kom att prägla planeringen och arkitekturen.

Under mellankrigsperioden kom intresset för lokala, arkitektoniska uttryck att kopplas samman med extrema nationalistiska rörelser (Werne 1997, s. 260 f.). Den ideologiska kopplingen mellan traditionella uttryck och ul-

47. Rådberg 1994 beskriver ingående trädgårdsstädernas struktur och utformning och drar paralleller till förebilder i form av svenska småstäder och engelska trädgårdsstäder.

tranationalism ledde till en stigmatisering av alla referenser till den lokalt förankrade bebyggelsen, och gjorde småstaden otänkbar som visuell förebild för byggande. Ett kraftfullt avståndstagande från historiska hänsyftningar blev en del av den modernistiska retoriken.[48] Det gällde för den radikala arkitekten att fjärma sig från varje koppling till dåtid och tradition.

Drömmen om det goda livet i småstaden levde emellertid vidare. Även modernismens arkitekter romantiserade det lilla, trygga samhället där människor känner igen varandra och utvecklar en gemensam identitet. Den grannskapstanke som stod i centrum för den tidiga modernismens stadsbyggnadstexter, och som realiserades under 1940- och 50-talen, relaterar till småstaden som föreställning om det lugna, trygga vardagslivet.

> Grannskapsidén utgår från antagandet att den odifferentierade bebyggelsen i storstaden är en "onaturlig" miljö. Här utvecklas rotlöshet och vantrivsel, ointresse för demokratiska levnadsformer och över huvud taget passiva medborgare. Landsortssamhället och småstaden förutsätts däremot representera det "naturliga". Om folk får bo i mindre avgränsade områden, som liknar småsamhällen, antas de bli mera aktiva, utveckla vänskapligare attityder mot varandra och ökad sammanhållning sinsemellan. Detta antas medföra större trivsel och ökat intresse för demokratisk samlevnad. (Åsvärn 1958:55)

Många kritiserade ambitionen att skapa storskaliga bostadsområden med småstaden som förebild för det sociala livet. Kritiken ifrågasätter bilden av den goda småstadsandan och en motbild presenteras.

> Man hänvisar till att gruppsamhället kan ge den trygghet och den sociala kontroll som den gamla byn kunde erbjuda. Men därmed följer också stagnation, isolering och övervakning. För hur många är inte just friheten från social kontroll av oerhört värde? (Lindahl 1951, s. 139 f.)

Vid denna tid inleddes de omfattande rivningarna i befintliga småstäder. Den gamla bebyggelsen ansågs inte leva upp till tidens fordringar och skulle därför städas bort. Arbetet kunde inte gå fort nog – planerare uttryckte en otålighet över att "totalsaneringen" dröjde. Argumenten mot den småstadsmässiga bebyggelsen gällde alltför stor funktionsblandning och bristande enhetlighet, medan den byggnadstekniska standarden ibland inte ens berörs som argument för rivningen. Citatet beskriver ett områden som ska totalsaneras:

> Olika slag av hantverkare hade slagit sig med i stadsdelen på så sätt, att de själva bodde i ett mindre hus och disponerade hantverkslokaler i byggnader inom kvarteret. [...] Vatten och avlopp fanns i samtliga bostadshus. Centralvärme förekom i viss utsträckning även inom det äldre bostadsbeståndet. Sammanfattningsvis kan sägas, att detta område icke kunde uppvisa så intressanta särdrag, att det till

48. Den association till nazityskland som hörs i samtalet om Jakriborg kan ses som ett utslag av en långlivad modernistisk diskurs.

> någon del ansågs vara värt att bli bevarat. [...] Byggnadsskalan var mycket ojämni det att ett kvarter kunde innehålla successivt tillkomna byggnader från en till fyra våningar. (Campanello 1959, s. 62)

Rivningarna fortsatte men redan under 1960-talet märks en försiktig kursändring. Citatet nedan visar en viss förståelse för den massiva kritik som uppenbarligen framfördes mot rivningarna. Det visar också att debatten fördes utifrån polariserade politiska positioner. Röster till småstadsbebyggelsens försvar avfärdades som konservativa och bakåtsträvande.

> Alla de protester man ser i tidningarnas insändarspalter när gamla karakteristiska miljöer i våra städer får ge vika för punktsaneringen är naturligtvis inte bara reaktionär fjollighet. Det kan ju tänkas att vi med hög levnadsstandard också menar en hel del utrymme för arv och tradition, för en anknytning bakåt i tiden, som inte bara har ett estetiskt värde utan som också betyder trygghet, hemkänsla, orientering. (Holm 1961, s. 109)

Under 60 och 70-talet växte kritiken mot arkitektrollens auktoritära inslag och intresset växte för att skapa delaktighet i planeringsprocessen, för självbygge, brukarmedverkan och kollektivboende. Brukares erfarenheter uppvärderades och myndigheters och arkitekters tolkningsföreträde ifrågasattes. Rivningar i stadskärnor kritiserades, hus ockuperades och renoverades och bevarandefrågorna blev aktuella. Många kommuner initierade kulturhistoriska inventeringar för att dokumentera kvarvarande äldre bebyggelse.

Periodens ändrade fokus avspeglas i den arkitekturteoretiska diskursen. Ett intresse för vardagsliv, platsanknytning och brukaraspekter märks i en rad texter. Under perioden fanns också en kritisk hållning till professionen och utbildningen, och flera av de källor som används i min avhandling härrör från denna tid. Under 1900-talets sista årtionden blev byggande med äldre referenser vanligt och anpassning till intilliggande byggnader ansågs som betydelsefull, speciellt i känsliga miljöer. Den gamla småstadens bebyggelse användes som förebild för nya byggnader i befintlig småstadsmiljö.

I det tidiga tjugohundratalet har den genomsnittlige brukaren trätt i bakgrunden i arkitekters diskurs. Inom arkitekturteorin märks en allmän orientering bort från det generella och mot det individuella, partikulära och situationsberoende. Efter det sena 1900-talets ökade intresse för lokal förankring och kontextualitet verkar pendeln åter ha svängt mot storskalighet och byggande med globala perspektiv och ideal. Samtidigt märks en nyorientering mot modernismens estetiska uttryck. Kravet på aktualitet tillbaka med förnyad styrka och kapitlet pekar mot att användande av äldre förebilder idag är starkt ifrågasatt inom arkitekters dominerande diskurser. Det är åter i tidens – och helst framtidens – anda som arkitekten ska forma miljön.

Kritiken mot det småstadsmässiga byggandet kan ses som ett uttryck för den modernistiskt präglade polariserande diskurs om tradition och förnyelse som funnits större delen av 1900-talet och som idag åter präglar debatten.

Sammanfattning och diskussion

Textanalysen visar en stor spännvidd mellan olika professionella förhållningssätt till den småstadsmässiga bebyggelsen. Tidigare forskning om arkitekters yrkeskultur har identifierat två motstridiga diskurser där den ena betonar arkitekturens konstnärliga sida och orienteras mot en internationell elit medan den andra är inriktad mot att tillfredsställa samhälleliga och brukarorienterade aspekter. I debatten om de nya småstadsområdena finns element av båda dessa synsätt. Den starka kritiken mot arkitekturens traditionella drag tyder på ett konstnärligt synsätt, medan kraven på att planeringen ska tillfredsställa samhälleliga krav och vara lyhörd mot förväntningar hos en mindre väletablerad allmänhet pekar mot en orientering bort ifrån arkitekturens renodlat konstnärliga inriktning.

Kritiken mot de nya småstadslika områdena riktas indirekt mot olika mottagare. De ekonomiska krafter som finansierar byggandet kritiseras för att ensidigt gynna en grupps behov, medelklassen förebrås för att man efterfrågar småstadsbebyggelse och samhällsplaneringen klandras för att småstadsbyggandet i alltför liten grad bygger på analys av nutida samhällsaspekter. I stor utsträckning förs debatten med småstadsområdena estetiska utformning som tema. Politiska och estetiska argument blandas på ett sätt som gör det svårt att avgöra vad som är diskussionens kärna: används estetiska argument för att förtydliga ett i huvudsak samhällspolitiskt resonemang eller används politiska argument för att föra en diskussion om estetiska frågor? Kritiken förutsätter att estetiska och politiska värderingar följs åt.

I debatten framträder också en ambivalent inställning till nya områden byggda med småstaden som planeringsförebild, och några röster ger uttryck för en positiv inställning till den egensinnighet och djärvhet som präglar ett småstadsprojekt. Några arkitekter hittar stora miljömässiga kvaliteter i den småstadsmässiga bebyggelsen. Samtidigt uttrycks en förundran över att arkitekturens estetiska utformning blivit så uppskattad. Man spekulerar i om allmänheten drömmer sig tillbaka till en annan tid, om uppskattningen uttrycker ett intresse för det annorlunda eller om småstadsmiljöerna svarar på ett behov av verklighetsflykt. Andra röster ifrågasätter talet om pastischer och tonar ned bilden av en brukare som drömmer sig tillbaka. Själva målsättningen i att arkitekturen ska spegla samtiden ifrågasätts.

De småstadslika områdena aktualiserar reflexioner om arkitekters yrkesroll. Den nya bebyggelsen framstår som utmanande i det att den pekar på mycket av den moderna arkitekturens svagheter. Man menar att arkitektkåren har lärdomar att dra av områdenas popularitet och ger uttryck för självkritik. Man ser istället en lösning i att finna essensen i den gestaltning som präglar småstadsområdena för att nå samma framgång – utan historisk anknytning. Att dessa kvaliteter sällan uppnås i samtida arkitektur relateras till arkitekternas oförmåga och i samtalet uttrycks en längtan efter att den riktigt begåvade arkitekten ska lösa situationen.

Trots de delvis olika synsätt som relaterats ovan speglar textanalysen en gemensam modernistiskt präglad uppfattning inom arkitekturpraktiken som innebär att användande av historiska referenser är starkt ifrågasatt. Flera röster konstaterar att den moderna arkitekturen inte lyckas uppnå samma trevlighet som den traditionella men ingen föreslår eller ens diskuterar möjligheten av att arkitekten i större utsträckning skulle närma sig allmänhetens preferenser genom att medvetet använda referenser till traditionell arkitektur. Å ena sidan har arkitekten en uppriktig ambition att göra sin yrkesskicklighet till ett redskap för allmänhetens legitima förväntan på en vacker och trivsam omgivning. Samtidigt har hon internaliserat yrkeskårens krav på att arkitektur ska spegla sin samtid vilket anses göra det svårare att tillgodose flera av allmänhetens estetiska preferenser. Arkitekter försöker tillgodose allmänhetens estetiska preferenser inom ramen för den egna yrkeskulturens estetiska ideal. Att allmänheten väljer traditionell arkitektur härleds till arkitekters oförmåga men inte till att det arkitektoniska formspråket i sig inte är lika attraktiv som det traditionella.

Arkitektstudenter beskriver att deras sätt att se på sin omgivning förändras under utbildningstiden. Flera undersökningar pekar på hur arkitektutbildningen skolar in studenterna i en yrkeskultur som fjärmar dem från lekmäns estetiska värderingar. Studentens perspektiv förskjuts från brukarens till gestaltarens. Undersökningen visar hur studenten lär sig de konnotationer till olika arkitektoniska uttryck som präglar yrkets diskurser. Ett exempel är att modernismens byggande uppvärderas, med hänvisning till den samhälleliga kontext som omgärdade dess tillkomst, i förhållande till ickemodern bebyggelse. De konnotationerna som studenten lär sig påverkar hennes värdering av arkitekturen också i estetiskt avseende. Arkitektutbildningen betonar yrkets konstnärliga sida och till konstnärsrollen kopplas också uppgiften att tolka samtiden och därmed kravet på att utveckla ett ständigt nyskapande och framåtblickande formspråk – en grundsten i arkitekters yrkeskultur.

Formerna för undervisning och kritik är i stora drag gemensamma för alla arkitektutbildningar – projektarbete med individuell undervisning på ritsalen är det centrala undervisningsmomentet. Ritsalsarbetet överordnas all annan undervisning och dess intensitet bidrar till en homogenisering av studentgruppen. Undervisning blandas med smakfostran och arkitektstuderande uttrycker en frustration över att inte förstå om kritik riktas mot ett förslags arkitektoniska kvalitet eller mot studentens smak, alltså om det finns objektiva bedömningskriterier eller om allt handlar om subjektiva synpunkter. Studenternas arbeten utvärderas i form av kritikgenomgångar med externa bedömare som sällan representerar beställare, brukare eller konstruktörer – grupper som ofta är djupt involverade i reellt arkitektarbete. Studenter lär sig att deras arbete ska tåla professionell kritik från erfarna praktiker och skolan förmedlar därmed uppfattningen att arkitekturens alla aspekter bäst kan bedömas av arkitekter.

Kunskap om och förtrogenhet med andra arkitekters verk är en förutsättning för arkitektarbete. Förebilderna visar på beprövade sätt att lösa formgivningsproblem och fungera som en provkarta över formprinciper. Genom att studera och analysera väl genomförda projekt förfinar arkitekten sina egna uttryck och tränar sin förmåga att värdera arkitektur som liknar de förebilder som ingår i hennes repertoar. Arkitekturens samtida prägel garanteras av att uppmärksammade byggnader av framstående arkitekter utgör referensobjekt för övriga inom professionen. Samma verk presenteras i en rad internationella tidskrifter och böcker och förs därmed till skaran av accepterade förebilder.

Arkitektyrkets kanon innehåller så gott som undantagslöst byggnader med nutida uttryck. Förklaringen förmodas ligga i att en modernistiskt präglad diskurs dominerar den internationella arkitekturkritiken. Originalitet och innovation utgör bedömningskriterier och ickemodern arkitektur betraktas som irrelevant. Dessa verk kan alltså – oavsett arkitektonisk kvalitet – inte upphöjas till förebilder vilket leder till att traditionell arkitektur blir otillgänglig som förebild för modernt byggande. Produktionen och reproduktionen av förebilder inom den internationella arkitekturen har därmed en homogeniserande och exkluderande verkan. Arkitektur som på ett mera direkt sätt tilltalar allmänheten ingår inte i den repertoar som arkitekter väljer uttryck ifrån och arkitekter som vill arbeta inom ett traditionellt paradigm har få möjligheter att utveckla en skicklighet inom området.

Arkitekters estetiska värderingsmönster diskuteras

Frågan om arkitekturens anpassning till ett samtida – eller nyskapande – formspråk framstår som en grundläggande utgångspunkt som präglar arkitekters estetiska värderingsmönster. Arkitekter tolkar uppskattningen av traditionellt utformad arkitektur som ett uttryck för bristande framtidstro. Ett genomgående tema i diskussionen handlar om en förmodad längtan tillbaka till en okomplicerad tillvaro. Begreppet *nostalgi* kan användas som utgångspunkt för en problematiserande diskussion omkring den småstadsmässiga bebyggelsens konnotationer.

Enligt Johannisson (2001) var nostalgi ursprungligen en psykiatrisk diagnos som beskrev den förlamande hemlängtan som drabbade soldater i tjänst långt ifrån hemmet. Begreppet har alltsedan 1700-talet beskrivits som modernitetens negation – den moderna och urbana människan kunde röra sig långt hemifrån utan att bli nostalgisk. Sjukdomen sågs som ett underkännande av den nya tidens möjligheter och kopplades till enkla och ociviliserade människor utan möjlighet att kontrollera sina känslor.

Idag är nostalgi inte en sjukdomsbeskrivning, men i argumentationen om den nya småstadens estetiska utformning kopplas begreppet till en beklagansvärd dröm om en tillrättalagd – och otidsenlig – tillvaro. Men handlar bejakandet av det småstadsmässiga uttrycket verkligen om nostalgi i betydelsen längtan efter en svunnen tid? Eller handlar det om vilken framtid och samtid människor vill ha och – i fallet småstaden – vilken sorts stadsmiljö man vill leva i? Johannisson menar att dagens intellektualiserade diskussion förbiser nostalgin som individuell erfarenhet och som ”en egen form av modernitetskritik byggd på nyckelbegrepp som mångtydighet, upphävda tidsskikt, känsla och subjektets återkomst” (2001, s. 153).

Om uppskattningen av de småstadslika områdena är ett uttryck för att man finner övrig nutida arkitektur mindre tilltalande, och inte vill – eller har den ekonomiska möjligheten att – bosätta sig i genuint gamla områden, så kanske tolkningen om en bristande framtidstro är rimlig. Men det handlar kanske i så fall inte om framtiden i vid bemärkelse utan mot vad man upplever som framtidens – och samtidens – utslätade och stereotypa arkitektur. Istället för att en längtan efter ett onåbart förflutet kan uppskattningen av dessa områden kanske tolkas som ett uttryck för framtidstro och tillförsikt: idag kan man få tillgång till en varierad omgivning och trivsamma, bekväma inomhusmiljöer med kvaliteter som närmar sig den äldre bebyggelsens.

7 Diskussion

Arkitektur handlar inte bara om vackert och fult, det är alldeles sant. Men avhandlingen visar att just den estetiska aspekten av den byggda miljön är mycket väsentlig för många människor. Den visar också att småskalighet, variation, rik grönska, trä och andra naturmaterial, detaljering, färgrikedom och ett traditionellt formspråk – estetiska kvaliteter som förknippas med småstaden – ofta uppskattas av lekmän. Merparten av den arkitektur som byggs idag har helt andra arkitektoniska uttryck. Många gånger lyckas arkitekter naturligtvis skapa estetiskt tilltalande miljöer som människor trivs och mår väl i, men ofta formuleras också svårigheten att nå ett gott resultat. En rad faktorer utanför arkitektens kontroll spelar in och förutsättningarna skiftar mellan olika projekt. Avhandlingen pekar emellertid på andra hinder.

Många arkitekter har i sin yrkesutövning en annan uppfattning än allmänheten om vad som är vackert och om vilka estetiska ideal som är giltiga för arkitektoniskt skapande. Arkitektutövande sker också ofta utifrån outtalade utgångspunkter som hörs i debatten om de nya småstadsområdena men som sällan lyfts upp till kritisk diskussion. En sådan utgångspunkt är att arkitektonisk gestaltning ska avspegla sin tid eller vara nyskapande. En annan, men besläktad, utgångspunkt är att arkitekter och planerare bör ha en pådrivande roll i samhällsutvecklingen. Dessa sällan problematiserade grundprinciper för gestaltning verkar kunna utgöra hinder för arkitekters möjlighet att tillfredsställa brukarnas förväntningar på en estetiskt tilltalande omgivning. Avslutningsvis diskuteras här tolkningen av avhandlingens resultat i relation till fyra teman: *Estetisering i allmänhetens intresse, Arkitekters uppdrag, Arkitekters utgångspunter för gestaltning* och *Kan man bygga småstad?*

Estetisering i allmänhetens intresse

Stadsplanering innehåller ett moment av maktutövning där allmänhetens intressen, i synnerhet vad gäller estetiska frågor, förefaller dåligt tillgodosedda trots att de borde vara överordnade. Relationen arkitekt – brukare avspeglar en ojämlik relation där den ena parten, arkitekten, har uppdraget att gestalta den andra partens, brukarens, livsmiljö. Detta förhållande står i centrum för avhandlingen.

I fokus för arkitektprofessionens kritik mot de nya småstadsmässiga områdena står ofta frågan om arkitekturens estetiska utformning. Avhandlingens resultat ger anledning att problematisera dagens utbredda misstänksamhet mot all form av *estetisering* – stadsutveckling med estetiska förtecken. Begreppet har en mycket vid användning, men brukar i planeringssammanhang avse en överdriven betoning av estetiska värden och ett ensidigt fokus på yta och marknad. Estetiserande åtgärder anses ofta syfta till att skapa goda förutsättningar för kommersiell verksamhet och därmed möjligheter till ekonomisk utveckling i en stad eller region. Kritiken mot estetisering har bland annat handlat om att projektens inriktning mot estetiska aspekter har lett till ett negligerande av urbana problem som segregation och marginalisering, miljöbelastning, stadsutbredning, etc. Man har också sett en risk i att estetiseringen leder till en trivialisering av det offentliga rummet.

Avhandlingen visar att estetiska frågor om utseende inte ska förväxlas med yta i begreppet ytlighet. Många människor utvecklar djupa, känslomässiga band till sin omgivning just på grund av dess estetiska utformning. Karlshamnsstudien visar att just skönhetsaspekten är viktig för invånarna. De byggnader som värnades mest och nämndes oftas var de som upplevdes som vackrast. Andra studier (ex. Skantze 1996) visar att människor känner sig illa till mods av att visats i enformiga och trista miljöer. En stor mängd undersökningar visar dessutom att många människor har förvånande samstämmiga estetiska värderingar. Man kan alltså utgå ifrån att planering som strävar mot estetiskt tilltalande stadsrum uppskattas och önskas av många. Ändå finns tendensen att dela upp frågan om stadsrummens utformning i sociala aspekter, som relateras till allmänhetens behov, och estetiska, som hänförs till ekonomiska intressen.

Allmänhetens rimliga förväntan på en estetiskt tillfredsställande omgivning diskuteras sällan, och i Sverige är frågan bara i liten utsträckning föremål för forskning. I debatten om framtida stadsbyggande är allmänhetens estetiska önskemål något som problematiseras snarare än bejakas. En estetiskt tilltalande stadsmiljö betraktad som en rättighet utmanar arkitektens konstnärliga frihet och självständighet, och gör utformningen av stadsrum till en politisk fråga (Mattila 2002, s. 132). Den som kritiserar alla former av estetisering utifrån en politiskt radikal position riskerar att göra sig till talesman för en elitistiskt inriktad arkitektursyn och ställa sig på motsatt sida i förhållande till en allmänhet vars talan i denna fråga istället förs av ett ekonomiskt etablissemang.

Vari ligger problemet att rita med uttalad ambition att skapa vackra miljöer? Är arkitekter rädda för att det ska bli för vackert? När småstadsbebyggelsen diskuteras i termer av nostalgi, barnböcker och idyll så är det kanske

den känslomässiga kopplingen man vill distansera sig ifrån. Men vem ritar drömmen om en glad och vänlig framtid? Har människor med mjuka, romantiska och kanske till och med nostalgiska bilder av sitt framtida boende rätt att längta efter miljöer som uppfyller dessa förväntningar? I arkitektens uppdrag borde möjligen ligga att lyssna uppmärksamt på människors drömmar och förväntningar, snarare än att sätta sig till doms över dem. Allt måste inte se likadant ut – variation är en av de faktorer som uppskattas av många. Låt olika drömmar samsas sida vid sida.

Kan skönheten bli exkluderande? Sannolikt är det så. Om allt är fint och prydligt så finns ingen plats för det oordnade och stökiga, inte heller för det ofullständiga och det som inte passar in. Gestaltningsprinciper som förespråkar renhet och uniformitet och som bara har plats för ett formspråk kan verkligen ifrågasättas. Inget formuttryck kan ensamt leva upp till den rikhaltiga flora av estetiska ideal som finns bland människor. Det estetiska uttryck som dominerar dagens omfattande bostadsbyggande speglar inte allmänhetens heterogenitet. Istället måste dess likformighet ses som ett uttryck för den homogenisering som präglar arkitekters utbildning och yrkeskultur.

Arkitekters uppdrag

I såväl debattartiklarna som i Jakriborgssamtalet märks en tendens hos professionen att skapa sig en egen förställning om brukaren av den nya småstadsbebyggelsen och sedan förhålla sig till denna fantombild. Genom att föreställa sig en värdekonservativ medelklass som vill tillbaka till en annan tid och flyr från dagens verklighet, som vill leva i en etniskt homogen enklav och romantiserar en förmodern samhällsstruktur, definierar arkitekten brukaren som fundamentalt annorlunda henne själv, och försvårar därmed möjligheten till inlevelse och identifikation med allmänhetens val av livsmiljö. Hon skapar en figur att ta avstånd ifrån.

Trots stora skillnader i värderingsmönster mellan lekmän och profession finns emellertid också beröringspunkter. Det visar sig i de estetiska preferensstudierna att arkitekters och lekmäns värdering av den genuint gamla bebyggelsen samstämmer. Bland de blivande arkitekterna i en studie föreställer sig de flesta ett eget drömboende i ett gammalt hus (Hentilä 1993). Det förefaller också som om utbildade arkitekter gärna bosätter sig i äldre hus (Nyström 2005). Även arkitekters intresse för autenticitet kan tolkas som en uppskattning av genuint gamla miljöer och ett värnande om dess kvaliteter. Arkitekter och allmänhet verkar alltså ha en gemensam kärlek till gamla hus. Ändå säger professionens diskurs att man inte bör bygga med dessa uppskattade historiska byggnader som förebilder.

Kan arkitektens betoning av autenticitet försvåra hennes möjlighet att leva sig in i – och leva upp till – brukarens estetiska förväntningar? Att längta till Jakriborg och dess estetiska kvaliteter framstår för många arkitekter som obegripligt och suspekt, medan önskan att bo i en sekelskifteslägenhet på Södermalm eller ha ett torpställe på Öland inte behöver problematiseras. Skillnaden är att lägenheten och torpet är byggda i en annan tid och därmed har rätt till sina skönhetsvärden, medan de nya småstäderna stjäl uttryck som i och för sig erkänns som tilltalande – även av arkitekter – men som på grund av kravet på autenticitet och aktualitet för alltid måste lämnas.

Resonemanget leder i sin förlängning till en möjligen nedslående insikt för dagens verksamma arkitekter – antingen måste man verkligen lyckas skapa arkitektur med samma inbyggda trivsel- och skönhetsvärden som den gamla bebyggelsen (men utan att använda ett historiskt formspråk) eller också erkänner man att uppgiften är övermäktig, och då är slutsatsen att dessa av så många uppskattade kvaliteter även fortsättningsvis ska vara förbehållna en privilegierad grupp till vilken många arkitekter själva hör.

Arkitekters utgångspunkter för gestaltning

Den samtida arkitekturens uniformitet verkar ha att göra med yrkets gemensamma förebilder, men också arkitekters fokusering på tidsaspekten verkar homogeniserande. Frågan om likriktning kan diskuteras med utgångspunkt i miljonprogrammet. Avhandlingens fokus riktas mot den småstadsmässiga bebyggelsen och inte primärt mot andra stadstyper, men miljonprogrammet kommenteras som referens till småstadslik bebyggelse av såväl allmänhet som arkitekter. Det finns dock en skillnad i hur områdena nämns. Allmänheten lyfter fram miljonprogrammets utformning som kontrast till det de uppskattar, som ett estetiskt uttryck att ta avstånd ifrån. Bland arkitekter finns, å andra sidan, en tendens att förringa – eller bortse ifrån – de storskaliga områdenas estetiska misslyckande och idealisera tankarna bakom deras tillkomst. Man skiljer inte på de gestaltande arkitekternas estetiska och sociala intention. Avhandlingen pekar också på att arkitektstudenter under utbildningen lär sig att se själva det modernistiska estetiska uttrycket som ett tecken på omsorg. Problemet med dessa idealiserande konnotationer är att de implicit ger ett intryck av att byggnaderna inte kunde sett ut på något annat sätt än de gör – att formen var en direkt följd av intentionen. Ser dagens arkitekter sin egen yrkesutövning på ett liknande sätt?

Tanken om att det finns estetiska arkitektoniska uttryck som bättre än andra står i samklang med tidens strömningar ligger till grund för argumentationen om småstadens estetiska uttryck. Hänvisningen till en stämning i tiden framställer gestaltningen som vilande på en objektiv grund – som ett

resultat av faktorer bortom arkitektens egna estetiska värderingar. Uppdraget att göra den rätta tolkningen av tidsandan vilar på arkitekturens teori och praktik, och förstärker därmed professionens tolkningsföreträde när det gäller estetisk utformning av stadsrum och arkitektur.

> This vision of objective forms was enticing to the designer who espoused it, for personal as well professional reasons. The vision offered him a new, exciting and flattering role: making him a vehicle of the Zeitgeist it abolished his previous status of an expert servant ministering to sometimes refined but mostly pedestrian demands of users. (Michl 1995, paginering saknas)

Arkitektutbildningen lär studenterna att arkitektarbete kräver originalitet och att annorlunda premieras framför välkänt. Utbildningen säger också att arkitekters uppgift är att fånga ett samtida – eller framtida – uttryckssätt. Samtidigt används förebilder som presenterar vad som för närvarande är att betrakta som originellt och nyskapande, och hur samtiden lämpligen kan gestaltas i byggd form. Bland förebilderna är gårdagens referenser är inte giltiga.

Tanken om tidsanda innebär inte bara att arkitekter förmodas ta in och ge uttryck för samtidens essens. En annan grundläggande utgångspunkt som möjligen påverkar retoriken är att arkitekter också upplever sig ha ett långtgående ansvar för samhällets utveckling. De gestaltar den nya tiden. I en positiv tolkning kan detta innebära att arkitekter är följsamma i förhållande till samhällsförändringar, och att de försöker tillgodose olika gruppers önskningar och behov. I sin extremform innebär det att arkitekten ska revolutionera samhället med sitt arbete (Prak 1984, s. 94). Planering och gestaltning ska inte enbart tillgodose beställarens, brukarens och samhällets behov, men också se bortom dagens verklighet och föreställa sig vilka krav framtiden kommer att ställa. I denna betydelse blir arkitektprofessionen, eller den enskilda arkitekten, en självständigt agerande politisk kraft. Romantiserande texter om arkitekturens möjligheter och ansvar ger detta en positiv innebörd, och sällan problematiseras att en självutnämnd elit förmodas gripa in i samhälleliga skeenden.

Det finns ett gap mellan den högstämda retoriken och vardagligt arkitektarbete. Alla som går arkitektutbildningen blir inte fantastiska kreatörer som kan göra poesi av betong. Få kommer att vara arvtagare till Jens Arnfred och Ralph Erskine som skapar genuint förnyande arkitektur vars formspråk både tilltalar en bred allmänhet och den bildade kritikerkåren. Kravet på att arkitekturen i varje situation ska gestalta sin samtid eller vara nyskapande leder istället till att arkitekter lånar inspiration av varandra och av internationellt uppmärksammade projekt. Ett nytt projekt i Åhus liknar framför allt ett nytt projekt i Karlshamn eller Västervik. Till förväxling lika, neutrala,

arkitektoniskt i bästa fall bra, ofta ointressanta och i värsta fall misslyckade byggnader stämplas ut i alla delar av landet. Varje arkitekt fångar uppenbarligen inte tiden som abstrakt idé – men att inspireras av aktuell arkitektur är mera tillåtet än att låna drag från byggnader på andra sidan gatan. Kravet på transformation och omtolkning gäller bara i förhållande till gamla förebilder.

Finns det egentligen någon grund för motsättningen mellan nyskapande i betydelsen utveckling och nyskapande i meningen att något ska vara aldrig tidigare prövat? Kan inte arkitekturen samtidigt rymma båda dessa inriktningar? Om den traditionella arkitekturen varken undervisas eller upphöjs till förebild genom att inlemmas i yrkeskanon finns risken att en typ av arkitektur som uppskattas av många människor inte förädlas. I arkitektyrkets utövning finns en kärna av lyhört, känsligt skapande, och en gedigen förståelse för hur man handskas med såväl rumslig utformning som material. Denna kompetens behöver komma också den ickemoderna arkitekturen till del. Ständiga omtolkningar och nya uttryck kan vidareutveckla och vitalisera traditionella arkitektoniska uttryck. Inom begreppet ickemodern arkitektur ryms ett mycket brett spektrum av arkitektoniska uttryck som kunde bidra till det offentliga rummets mångfald.

Kan man bygga småstad?

En aldrig så välvillig och skicklig arkitekt kan bara skapa fysiska förutsättningar för det goda livet – hur det gestaltar sig beror också på en hel rad andra faktorer. Avhandlingen har diskuterat dagens och gårdagens småstadsbebyggelse, men städer och stadsstrukturer är långlivade. Vad händer med bebyggelsen framöver? Kan man skapa förutsättningar för att den gamla småstadens mångfald i form och funktion ska kunna genereras i nya stadsområden? Med den befintliga småstaden som fond diskuteras här fysiska och strukturella förutsättningar som möjliggör småstadens urbana livsformer utan att den positiva småstadsandan slår över i sin motsats.

Småstadens visuella kännetecken är småskalig och sammanhållen bebyggelse i gatuliv och med omsorgsfullt inplanerade platser, rik grönska och estetiskt tilltalande bebyggelse. Småstadsliv bygger också på att många människor träffas ofta. En förutsättning är därför ett centrum dit många har anledning att söka sig dagligen eller flera gånger i veckan, för att uträtta vardagliga ärenden, delta i fritidsaktiviteter eller bara träffa bekanta. Detta framstod som ett önskemål från boende i Skarpnäck som saknade centrumliv. I eller nära centrum behövs också en koncentration av arbetsplatser, vilkas anställda förbättrar underlaget för handel och service. Dessa förutsättningar för småstadsliv är tillgodosedda i varierande grad i nya småstadsprojekt. Men

den verkliga småstaden har också andra kännetecken som mera sällan lyfts fram, och som är av grundläggande betydelse för att kritikernas hotbild om etniskt homogena stadsdelar, tillrättalagda i varje detalj, inte ska infrias.

Småstad som inkluderar

Hur kan nya småstäder byggas för att på sikt generera mångfald istället för enhetlighet? Ny bebyggelse medför alltid höga boendekostnader. Några grundläggande faktorer är viktiga för att motverka att detta leder till segregation och – ännu viktigare – att denna från början ensidiga hushållssammansättning cementeras för lång tid. En sådan faktor är upplåtelseformen. Att köpa en nybyggd bostad kräver en ekonomisk stabilitet som långt ifrån alla kan leva upp till. En småstad som över tid ska få en blandad befolkning behöver en blandning av billiga och dyra, köpta och ägda bostäder.

En annan faktor som underlättar eller motverkar segregation är bostadsformen. Förutom den grova indelningen i lägenheter, radhus och villor kan utbudet av bostäder vara riktat mot olika brukargrupper som seniorboende eller studentlägenheter, kollektivbostäder eller generationsboende. En viss blandning är önskvärd för att undvika såväl ekonomisk som social och åldersrelaterad segregation. I ett blandat område kan människor flytta inom sitt närområde och anpassa sitt boende till livssituationen, men behålla nära kontakter och förankringen i en van miljö.

Hur befolkningens sammansättning blir och utvecklas i de nya områdena har också att göra med vem som söker sig dit, alltså om bostadssökandes preferenser. För att tillfredsställa olika önskemål behövs därför en mångfald även i småstadens estetiska utformning. Många efterfrågar det småstadsmässiga, som alltså borde beredas plats, men till den gamla småstadens kvaliteter hör brokighet. Nya småstäder borde därför tåla fler uttryck och former inom ramen för en kompakt och finmaskig skala.

Småstad som förändras

Den verkliga småstadens mångfald gäller också husens ålder – gamla och nyare hus står sida vid sida inom samma övergripande struktur men är sinsemellan ofta mycket olika. Privata initiativ av enskilda husägare förändrar exteriörer och innehåll, speciellt i bottenvåningarna, vilket förstärker gatubildens dynamik. Denna variation har flera orsaker. Dels byggdes den ursprungliga bebyggelsen i etapper under lång tid vilket ger en form av variation. Sedan har den finskaliga fastighetsindelningen möjliggjort förändring av enskilda byggnader, vilket ytterligare bidragit till bebyggelsens mångfald. I flera nya småstadsområden bygger få stora fastighetsägare flera kvarter vardera. Vid själva byggandet kan arkitekten förstås skapa en variationsrik miljö

genom att behandla byggnaderna som mer eller mindre separata enheter och variera sitt formspråk. Problemet uppstår över tid – i områden med få eller enstaka fastighetsägare är små successiva ändringar baserade på enskilda initiativ inte möjliga.

I den gamla småstaden finns ofta byggnader, tomter eller baksidor som blivit över och som tas i bruk, ofta av ungdomar, för oväntade och ibland spännande nya aktiviteter. Den modernistiska stadsplaneringen skapade enklaver som mellan sig, och i gränsen mot stadskärnan, lämnade impedimentområden som av många upplevdes som obehagliga att passera, men som också utgjorde en möjlig arena för nya företeelser och kulturyttringar. I en planering som strävar mot inkluderande mångfald är dessa luckor viktiga. Alltför stora enskilda fastigheter som bebyggs med småstadens täta struktur för med sig att hela markområden blir fullt utbyggda utan glapp. Det är svårt att se hur detta ska kunna motverkas – markpriser i de lägen där nya småstäder byggs tillåter troligen inget slöseri med yta. Problemet blir tydligt i de nya småstäderna för att de liknar den verkliga småstadens rumsliga mångfald, men situationen i nybyggda områden är sannolikt densamma oavsett arkitektonisk utformning och gatunät.

En sista men grundläggande förutsättning för att uppnå den inkluderande nya småstaden är att gator och platser verkligen är allmän mark. Idag byggs områden där all mark är privat – alltså också gator och platser som omärkligt knyts samman med det kommunala vägnätet. Gaturummen är idag öppna för allmänheten och upplevs som offentliga, men det är inte orimligt att räkna med risken för restriktioner av något slag om markägarna av någon anledning skulle mena att situationen kräver detta. Ett sätt att förebygga problemet är att fortsätta bygga bostadsområden som inte ser ut som städer, och där man alltså inte förutsätter att vägar och ett eventuellt centrum är allmän plats. En annan är att fler nya områden byggs som stadsdelar, inflätade in i ett kontinuerligt offentligt rum med platser och gator, där gatumark planeras, ägs och förvaltas av kommunala myndigheter.

Människor kan trivas och finna sig tillrätta i många typer av bebyggelse, men alla arkitektoniska uttryck och formspråk är inte lika allmänt uppskattade. Avhandlingen har handlat om en stadstyp som visat sig mycket omtyckt och efterfrågad, men vars gamla byggnader bara utgör en liten del av landets bostadsbestånd. Den småstadsbebyggelse som finns är därmed tillgänglig för få av dem som möjligen skulle föredra boende i småstadsmiljö. Av undersökningen kan man dra slutsatsen att en tillskott av miljöer med småstadens kännetecken skulle välkomnas av många.

Sammanfattning

Avhandlingen tar sin utgångspunkt i de senaste årens växande intresse för småstaden som stadsbyggnadskoncept. Begreppet småstad förväntas ge positiva associationer och används för att frammana en positiv målbild i formuleringar av kommunala strategier, och orter som vill locka boende och investeringar marknadsför sig med hänvisningar till *attraktiv, småstadslik miljö*, till *småstadens närhet* eller *småstadens trivsel*. Den förindustriella småstadens bebyggelse används som visuell och strukturell förebild för nya stadsdelar i Sverige och bostäder i de stadsdelar som byggs är mycket eftertraktade. Men byggandet av småstadslika områden väcker intensiv debatt i kulturmedia. Arkitekter och andra verksamma inom kulturområdet användande av gamla förebilder för nytt byggande. Därigenom aktualiseras den ständigt kännbara spänningen mellan den som skapar och den som upplever och använder arkitektur och stadsrum – mellan arkitekt och allmänhet.

Avhandlingens övergripande frågeställning är: *Vad är det som gör den småstadsmässiga bebyggelsen å ena sidan så omtyckt och å andra sidan så kontroversiell?* Undersökningen är uppdelad i fem delområden som utgår från frågorna: *Hur värderas småstadsmässig bebyggelse av boende i en småstad? Finns det generella estetiska värderingsmönster som kan förklara småstadsbebyggelsens attraktivitet? Hur uttrycks arkitekters estetiska värdering av den nya småstadslika bebyggelsen? Hur beskriver arkitekter brukaren och hennes estetiska värdering? Hur produceras och reproduceras arkitekters estetiska värderingsmönster?*

KARLSHAMNSSTUDIEN

Allmänhetens estetiska värdering av den småstadsmässiga bebyggelsen undersöks i ett första steg form av en enkätstudie i småstaden Karlshamn. Karlshamnsbor möter den småstadsmässiga bebyggelsen dagligen och har därför möjlighet att på liknande grunder jämföra dessa miljöer med bebyggelse från andra perioder och med annat estetiskt uttryck. Resultatet visar generellt att den estetiska utformningen av stadsmiljön är mycket viktig för informanterna. Den visar också att invånarna gör en mycket samstämmig estetisk värdering av bebyggelsen. De skillnader som märks i resultatet verkar ha att göra med intresse för frågorna – de yngsta informanterna, en grupp gymnasieelever, uttrycker sin uppfattning något svagare än genomsnittet och kvinnor ger uttryck för ett starkare engagemang.

Studien visar att träbebyggelsen, småskaligheten och torget – alltså själva småstadskaraktären – skattas högst. I Karlshamn finns också andra typer av bebyggelse men just dessa låga, traditionella trähus lyfts fram som speciellt vackra. Mest värdefulla anses byggnader och miljöer som fått ett symbolvärde som förstärker och samverkar med deras historiska värde. De storskaliga bostadskomplex och varuhus som mellan åren 1950 och 1985 ersatte en stor del av Karlshamns äldre småstadsbebyggelse värderas lägst av all bebyggelse. En del av dessa byggnader är så illa omtyckta att människor vill att de rivs. Man är mer positiv till byggnader från slutet av 1900-talet som byggts med den småstadsmässiga bebyggelsen som mer eller mindre uttalad förebild och några av dessa hus – med traditionellt formspråk – framstår som favoriter.

Centrum fyller en viktig funktion för Karlshamns invånare och torget upplevs som en plats med stark anknytning till stadens identitet, men samtidigt är miljön omkring torget en källa till irritation. Där ligger stadens vackraste byggnader: rådhuset, Asschierska huset och kyrkan, men också den fulaste: varuhuset Flaggen. Informanterna irriteras över varuhusets fulhet och flera föreslår rivning eller ombyggnad.

FORSKNING OM ESTETISK VÄRDERING

Karlshamnsstudiens resultat jämförs i avhandlingens andra del med resultat från i första hand miljöpsykologiska värderings- och preferensstudier om människors estetiska upplevelser av miljö. Miljöpsykologiska undersökningar bekräftar att den estetiska aspekten av vår byggda miljö är av stor betydelse för de flesta människor. En stor mängd undersökningar finner också en generell estetisk preferens för faktorer som kan relateras till den traditionella småstaden. Småstaden har en balans mellan *enhetlighet* och *komplexitet* i form av att bebyggelsen håller ungefär samma skala och följer en gatulinje men samtidigt är varierad i färg, form och uttryck. Slutna gaturum och öppna torg ger småstaden en omväxling mellan *öppenhet* och *slutenhet*. *Igenkännande* är en faktor som i hög grad är beroende av personliga erfarenheter och referenser. Samtidigt är småstaden sammansatt av byggnader som stämmer väl med en ofta reproducerad föreställning om ”hus”. Småstadens gatunät bygger en tydlig och fattbar struktur som underlättar *läsbarhet.* Småstadsbebyggelsen är ofta rik på *grönska* i trädgårdar och på öppna platser och boende i småstäder har nära till *naturmiljö*. Andra studier pekar på estetisk preferens för väldefinierade platser, utblickar, sammanhängande sekvenser av öppna och slutna gaturum samt en komplex och detaljrik helhetsmiljö. Till sist är *historisk anknytning* en faktor som kännetecknar mycket av det nya, småstadsmässiga byggandet.

Många människor verkar relatera sin estetiska upplevelse av miljön till arkitekten som ritat husen. Flera uppskattade personligt formspråk, detaljrikedom, färg, komplexitet och rik grönska och läste in en kännande och omtänksam arkitekt bakom byggnader med dessa kännetecken. Naturmaterial som trä och tegel beskrevs som levande, varma, intima, mysiga.

Ensartad, storskalig bebyggelse verkade väcka motvilja och ge upphov till känslor av uppgivenhet och avståndstagande. Man tolkade in bristande omsorg i själva formspråket och i det stereotypa utförandet och kände sig osedd och nedvärderad som människa av att tvingas leva i dessa miljöer. Flera intervjuade talade om död och livlöshet och moderna material som betong, stål och glas betraktades som kalla, döda, sterila och frånstötande.

Undersökningar tyder på att arkitektprofessionen avviker från allmänhetens estetiska värderingsmönster vad gäller städers utformning. Påvisade generella skillnader mellan arkitekters och lekmäns estetiska preferenser som kan relateras till den småstadsmässiga bebyggelsen är:

arkitekter	värderingskriterier	lekmän
pastisch är tabu	autenticitet	pastisch bejakas
stora strukturer, enhetlighet	skala	småskalighet, variation
enkelhet, renhet, förfining	detaljering	detaljrikedom, hantverk, dekor
vitt, grått, svart	färger	ljusa kulörer, falurött
puts, betong, tegel, stål, glas	material	trä, tegel, inte betong
nytt formspråk	formspråk	traditionellt formspråk
modernistisk	stil	traditionell
idémässig, associativ referens	referenser för anpassning	visuell referens

PROFESSIONENS ESTETISKA VÄRDERINGSMÖNSTER

Avhandlingens tredje del undersökte arkitekters estetiska värderingsmönster. Texter om i första hand ny småstadslik bebyggelse analyserades med syftet att lyfta fram inomprofessionella värderingar och problematisera ståndpunkter som tas för givna. Utgångspunkten för urvalet var att samla de argument som är vanligast förekommande i debatten om nya småstadslika områden.

Textanalysen speglar en modernistiskt präglad diskurs som innebär att användande av historiska referenser är starkt ifrågasatt. Småstadsbyggandet kritiseras med hjälp av referenser till barnböcker vilket skänker ett löjets skimmer över småstaden och åt en förmodad längtan efter en konfliktfri tillvaro. *Dagens* liv levs i stora städer och småstaden representerar det förgångna.

Kritiken uttrycker en förebrående inställning till dem som efterfrågar småstadsbebyggelsen. Dessa antas värdesätta en trygg och tillrättalagd tillvaro i en etniskt homogen miljö. De framställs som viljelösa och lättmanipulerade, påverkade av bostadsproducenternas marknadsföring. Småstadens bebyggelse kopplas till 1800-talets samhällsstrukturer och kritiken antyder att den som bosätter sig i småstadslik bebyggelse bejakar den tidens klasssamhälle.

Andra texter uttrycker en förundran över att arkitekturens estetiska utformning blivit så uppskattad och försöker förstå varför. Några ifrågasätter målsättningen att arkitekturen ska spegla samtiden. Andra tycker om den egensinnighet och djärvhet som präglar småstadsprojekten och flera hittar stora kvaliteter i den småstadsmässiga bebyggelsen.

Den nya bebyggelsen framstår som utmanande för arkitektkåren i det att den pekar på den moderna arkitekturens svagheter – områden bedöms ha kvaliteter som saknas i den vanliga nyproduktionen. Någon var tveksam till att samma kvaliteter skulle kunna uppnås med ett nytt formspråk, medan andra uttryckte en förhoppning om att skickliga arkitekter ska kunna omsätta själva essensen i människors drömmar i modern arkitektur och därmed nå samma uppskattning.

ARKITEKTUTBILDNINGEN

En grundläggande förklaring till arkitekters och allmänhetens olika estetiska värderingar bör sökas i arkitektutbildningen. Undervisningen innehåller moment som verkar fjärma arkitekter från allmänhetens estetiska värderingar. En sådan faktor är de nya referenser som möter en arkitektstudent. Arkitektskolor världen över presenterar samma verk för studenter som lär sig relatera till desssa förebilder i det dagliga arbetet. Diskussionen om förebilderna förändrar studentens sätt att se på arkitektur – perspektivet förskjuts från brukarens till gestaltarens.

Arkitektutbildningen betonar yrkets konstnärliga sida och betonar originalitet. Till konstnärsrollen kopplas uppgiften att tolka samtiden att utveckla ett nyskapande och framåtblickande formspråk. Individuell undervisning på ritsalen är det centrala undervisningsmomentet, överordnad all annan undervisning, och dess intensitet isolerar arkitektstudenter från andra studerande. Undervisningsformen bidrar därmed till att forma en stark yrkesidentitet.

Den undervisande lärarens sätt att diskutera kvaliteter och tillkortakommanden i studenternas förslag förmedlar gestaltningsskicklighet, men samtidigt överförs en uppfattning om vad som är god och dålig arkitektur. Undervisning blandas med smakfostran och arkitektstuderande vet inte om deras arbeten bedöms utifrån objektiva eller subjektiva kriterier. Studenternas arbeten utsätts för kritik från erfarna arkitekter och värderas inte av lekmän eller andra yrkesgrupper. Utbildningen förmedlar därmed uppfattningen att gestaltningens alla aspekter bäst bedöms av arkitekter.

ARKITEKTURENS KANON

Studier om arkitekters yrkeskultur pekar mot att arkitekturens förnyelse genereras av att byggnader av framstående arkitekter utgör referensobjekt för övriga inom professionen. Förebilderna visar på beprövade sätt att lösa formgivningsproblem och fungerar som en provkarta över formprinciper.

Dessa gemensamma referenser väljs ut av den nationella och internationella arkitekturkritiken och arkitekturteorin, och samma projekt publiceras i en mängd tidskrifter. Smakkulturen inom arkitektyrket innehåller så gott som undantagslöst byggnader med nutida uttryck, och ickemodern arkitektur undantas bland förebilderna för dagens byggande. Arkitektur som på ett mera direkt sätt tilltalar allmänheten ingår därmed inte i den repertoar som arkitekter väljer uttryck ifrån, och arkitekter som vill arbeta inom ett traditionellt paradigm har få möjligheter att utveckla en skicklighet inom området.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Avhandlingens avslutande diskussion lyfter fram frågan om estetiskt utformning av stadsmiljö och pekar på det problematiska i att arkitekter har utgångspunkter för sitt arbete som sällan ifrågasätts. En sådan är att arkitektur måste spegla sin tid. De skönhetsvärden som finns i den gamla bebyggelsen uppskattas av de flesta människor, men att skapa ny arkitektur med dessa byggnader som uttalade förebilder upplevs av många arkitekter som otänkbart.

Äldre tiders småstadbebyggelse är idag mycket eftertraktad. De trädgårdsstadsområden som byggdes under 1900-talets första decennier med småstaden som förebild hör till de mest attraktiva boendemiljöerna. Lägenhet och hus i dessa områden betingar ofta ett högt pris på bostadsmarknaden. Denna form av bebyggelse utgör dock bara en liten del av landets bostadsbestånd. Avhandlingens resultat pekar mot att ett tillskott av småstadslika områden med rik grönska, varierad och småskalig bebyggelse, funktionsblandning, centralt torg och gärna ett traditionellt formspråk skulle välkomnas av många.

Summary

The thesis takes its starting-point in the last years' growing interests in the small town as an architectural concept. The notion of "small town" is expected to give positive associations and is used to create positive images in the wording of local government strategies. Places wishing to attract people market themselves with references like *attractive, small town-like environment* or *the proximity of a small town* or *the comfort of a small town*. The pre-industrial small town buildings are also used as visual and structural models for new neighbourhoods in Sweden, and these neighbourhoods are shown to be very attractive. However, the new small-town settlements sparkle intensive debate in cultural media. Architects and other actors within the cultural sphere question the adequacy of using old models for new buildings. In this way this becomes an ongoing conversation between those who create and those who experience and use architecture and the city space – between the architect and the public.

The thesis' overarching question is: *What is it that makes the small town-like habitation on the one hand much appreciated, and on the other hand so controversial?* The study is divided into five sections starting with the questions: *How does the small town population value the small town-like settlement? Are there any general aesthetic evaluation patterns which can explain the attractiveness of small town settlements? How is architects' aesthetic valuation expressed by the new small town-like settlement? How do architects describe the user and her aesthetic values?* and *How are the architects' aesthetic evaluations produced and reproduced?*

THE KARLSHAMN STUDY

The public's aesthetic appreciation for the small town-like settlement is examined in a poll study in the small town of Karlshamn. Karlshamn residents meet the small town-like buildings daily and have the possibility to compare this environment with buildings from other periods and with other aesthetic expressions. The study shows that the aesthetic aspects of urban design are very important to the questionnaire informants. The results also show that the inhabitants make very unanimous aesthetic valuations of the buildings. The only differences that can be discerned from the results seem to be de-

pendent upon the informants' interest in the matters. The youngest informants, a group of high school students, express their opinions somewhat less definitively, and women generally voice a stronger engagement.

The wooden buildings, the small-scaleness and the square – i.e. the very essence of a small town – are the most appreciated features. There are also other types of buildings in Karlshamn, but these low, traditional wooden houses that are put forward as especially beautiful. Buildings and environments with a symbolic value that reinforces and interoperates with their historic value, are seen as the most valuable. The large-scale living complexes and warehouses, which between 1950-1985 replaced a large part of Karlhamn's older small town buildings, are rated the lowest in value. Some of these buildings are so disliked that people want them demolished. People are more positive toward buildings from the end of the 20th century, built with the small town as a more or less pronounced model, and some of these houses – with traditional aesthetics – seem to be new favourites.

The city centre fills an important function for the inhabitants of Karlshamn and the square is conceived of as a place with strong connections to the town's identity, but at the same time the surroundings of the square is a source of irritation. This is where the most attractive buildings of the town are found: the town hall, the Asschierska House and the church, but also the most unattractive one: the warehouse Flaggen. The informants are irritated by the repulsiveness of the warehouse and many of them suggest that it be demolished or refashioned.

RESEARCH REGARDING AESTHETIC VALUATION

In the second part of the thesis, the results of the Karlshamn study are compared with results from primarily evaluation and preference studies in the field of environmental psychology, regarding people's aesthetic perception of their environment. One conclusion of several studies is that the aesthetic aspect of our constructed environment is of great importance to most people. A vast number of studies also find a general aesthetic preference for features that can be related to the traditional small town. The small town balances *coherence* and *complexity* by maintaining the same scale on buildings and by following a street line, while at the same time being varied in colour, form and expression. Enclosed street spaces and open squares provide the small town with a variety of *openness* and *enclosure*. This feature is also characteristic of the old small town's gateways which lead into enclosed squares within the block. *Typicality* is a factor that is highly dependent on personal experiences and references. At the same time the small town is made up by buildings conforming to depicted images of what a "house" is. The street

pattern of a small town builds a clear and *legible* structure which facilitates orientation. The small town settlements are often rich in *greenery*, in gardens and in open spaces and residents of small towns are close to the *natural environment*. Other studies have found aesthetic preferences for well defined spaces, vistas, coherent sequences of open and enclosed street spaces as well as a complex and detailed overall environment. Finally, *historic significance* is a distinguishing trait of small town buildings.

Many people seem to relate their aesthetic experience of the environment to the architect who designed the houses. Several appreciated a personal architectural style, richness in detail, colour, complexity and richness in greenery and they concluded that architects who designed buildings with these attributes were caring and considerate. Natural materials such as wood and brick were described as living, warm, intimate and cozy.

For many people the uniform, large scale settlements seemed to trigger reluctance and give rise to feelings of resignation and deprecation. They interpreted a lack of care in the architectural style and in the stereotypical expressions and felt unseen and diminished by being forced to live in these environments. Several of the interviewed talked about death and lifelessness, and modern materials such as concrete, iron and glass were regarded as cold, dead, sterile and repugnant.

Several studies indicate that the architect's profession diverge from a general pattern of aesthetic evaluation of city space. Generalized differences between architects' and laymen's aesthetic preferences with regards to small town settlements can be concluded in following table:

Architects	**Valuation criteria**	**Laymen**
pastiche is taboo	authenticity	pastiche accepted
big structures, uniformity	scale	small-scaleness, variation
simplicity, purity, refinement	details	rich detailing, craftmanship, ornament
white, grey, black	colours	light colours, "Falun" red
plaster, concrete, bricks, steel, glass	material	wood, bricks, not concret
new architectural style	formspråk	traditional architectural style
modernistic	style	traditional
conceptual, associative reference	references for adaptation	visual reference

THE PROFESSION'S AESTHETIC VALUATION PATTERNS

In the third part of the thesis, the aesthetic valuation patterns of architects were examined. Texts primarily dealing with small town-like settlements were analyzed with the purpose of scrutinizing intra-professional valuations and problematizing standpoints that are being taken for granted. The main principle behind the selection was to gather the arguments that are most frequently put forward in the debate about new small town-like areas.

The textual analysis reflects a modernistic discourse which implies that the use of historical references is strongly put into question. The construction of small town areas is criticized with the help of references to children's books, which give an air of ridicule to the small town and a presumed longing for a life without conflicts. Today's life is lived in big cities and the small town represents the past.

The criticism expresses a reproachful attitude towards those who promote the construction of small town-like areas. These people are assumed to appreciate a safe and secure life in an ethnically homogeneous setting. They are described as not having a will of their own, easily manipulated by the housing producers' marketing plans. The small town type of building is being connected to the social structures of the 19th century, and the criticism hints that a person who settles in a small town-like surrounding affirms the class society of that time.

Other texts express an amazement of the fact that this type of architecture has become much-appreciated, and tries to understand why. Some are questioning the view that the role of architecture is to reflect our own time. Others like the willfulness and boldness that characterize the small town projects and find important qualities in the small town settlement.

The new type of buildings seems challenging to the corps of architects, since it points to the weaknesses of modern architecture – areas are assessed to have qualities which are lacking in the ordinary production of new houses. Someone doubted that the same qualities could be attained with a new architectural style, while others expressed the hope that skilful architects would be able to turn the very essence of people's dreams into modern architecture and thus attain the same appreciation.

ARCHITECT'S EDUCATION

A fundamental explanation of the differences between aesthetic valuations among architects and the public can be found in architect training. The teaching contains elements that seem to encourage architects in distancing themselves from the public's aesthetic valuations. One such factor is the new references that meet a student of architecture. All over the world, schools of architecture present the same works to students who learn to relate to these models in their everyday work. The discussion about the models changes the way students look upon architecture – the perspective is shifted from the user to the creator.

During architect training, great emphasis is given to originality and the artistic aspect of the profession. To this artistic role is attached the task of interpreting our own time and developing a creative and visionary architectural style. Individual tuition in the studio is the central part of the education, superior to all other forms of tuition, and its intensity isolates students of architecture from other students. This form of education thus contributes in shaping a strong identity of the profession.

The way teachers discuss the virtues and shortcomings of the students proposals conveys shaping skills – but at the same time opinions about good and bad architecture are being transmitted. Teaching is mixed with an education in taste and students of architecture do not know whether their works are being examined on the basis of objective or subjective criteria. The students' works are subjected to the critique of experienced architects and not evaluated by laymen or people from other professions. The education thus conveys the standpoint that all aspects of the work should be examined by architects.

THE CANON OF ARCHITECTURE

Studies on the occupational culture of architects show that the renewal of architecture is generated by the fact that buildings by prominent architects constitute objects of reference for others in the profession. The roll models show dependable methods of solving problems of design and they function as samples of design principles. These common references are selected by the national and international architectural critique and theory, and the same projects are being published in a variety of books and periodicals. The culture of taste within the architectural profession contains, with few exception, buildings with a modern expression, and non-modern architecture is being excepted from the models of today's construction. Thus, architecture that appeals to the public in a more direct way, is not part of the repertoire from which architects choose their expressions. Moreover, architects wanting to work within a traditional paradigm are given fewer possibilities to develop skills within that area.

FINAL ANALYSIS

The final analysis of the dissertation highlights the question of aesthetic design of urban environments and points out the problematical fact that the ideas that serve as starting points for the work of architects are seldom put into question. One such idea is that architecture must reflect its own time. The aesthetic values that are inherent in old buildings are appreciated by most people, but to create a new architecture with these buildings as pronounced models is unthinkable to many architects.

Genuine small-town settlements are very sought-after on today's real estate market. The garden city areas that were built during the first decades of the 20th century used the traditional small town as a model. Apartments and houses in these neighbourhoods are among the most attractive. This type of townscape constitutes, however, a very small part of Sweden's housing areas. The findings of the thesis suggest that a contribution to existing urban structures in the form of small town settlements would be welcomed by many people. These areas should be characterized by rich greenery, varied small-scale buildings, mixed use, a central square and preferably a traditional style.

Översättning: Karin Tängermark

Litteratur och källor

Ahlberg, Nils (1997): ”Stadsgrundningar och gatureglering – svensk stadsplanering under tre hundra år”, *Den svenska staden, planering och gestaltning - från medeltid till industrialism*, (red.: Thomas Hall & Katarina Dunér) Stockholm: Sveriges Radio 1997, s. 67–89.

— (2000): *Stadsplanereglering i Sverige 1550–1875*, Stockholm: Konstvetenskapliga institutionen, Universitet.

Albertsen, Niels (1998): ”Arkitekturens fält”, *Kulturens fält*, (red.: Donald Broady) Göteborg: Daidalos 1998.

Andersson, Ola, Karin Bradley, Ola Broms Wessel, Moa Tunström (2004): ”New Urbanism – vadå?”, *Växjösamtalet*, www.vaxjosamtalet.se/p3576/files/_newurbanism_pmvada.pdf (2007-04-01)

Andersson, Åke E. & Thomas Fürth (1993): *70-talister, Om värderingar förr, nu och i framtiden*, Stockholm: Natur och Kultur.

Appleton, Jay (1975): *The experience of landscape*, London: Wiley.

Architecture for people, (1980, red.: B. Mikellides) London: Studio Vista.

Arkitekttävlingar, gestaltningsprogram och arkitektonisk kvalitet (2006, red.: Charlotte Svensson, Elisabeth Tornberg och Magnus Rönn) Stockholm: Skolan för arkitektur och samhällsbyggnad, KTH. (TRITA-ARK 2006:1)

Asakawa, Shoichiro m fl (2004): “Perceptions of urban stream corridors within the greenway system of Sapporo, Japan”, *Landscape and Urban Planning* 68, 2004. s. 167–182.

Ataöv, Anli (1998) “Environmental aesthetic”, *Journal of Planning Literature* November 1998, igen paginering.

van den Berg, Ageeta Elizabeth (1999): *Individual Differences in the Aesthetic Evaluation of Natural Landscapes*, University of Groningen.

Berg, Kristian & Kjell Hansen (1991) *Tre små tätorter: Om vardagslivets landskap i den lilla tätorten*, Karlskrona: Stadsmiljöavdelningen, Boverket; Östersund: Jämtlands läns museum, 1991.

Berglund (1996): *Perspektiv på stadens natur*, Stockholm: KTH.

Berglund, Ulla & Ulla Jergeby (1992): *Ute i staden, En studie av människor och miljöer*, Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.

Bor vi i samma stad? Om stadsutveckling, mångfald och rättvisa, (2005, red.: Karin Bradley, Ola Broms Wessel & Moa Tunström) Kristianstad: Pocky.

Bostadspolitik för tjugohundratalet, återtåg och nya värden, (1997, red.: Bengt Turner & Evert Vedung) Gävle: Meyer.

Bradley, Karin (2005) ”Kunderna och marknaden – goda grannar i trädgårdsstaden och dinkies i innerstaden”, *Bor vi i samma stad? Om stadsutveckling, mångfald och rättvisa*, (red.: Karin Bradley, Ola Broms Wessel & Moa Tunström) Kristianstad: Pocky 2005.

Bradley, Karin Ola Broms Wessel & Moa Tunström (2004a): ”Exklusiva öar för de köpstarka”, *Dagens Nyheter*, 2004-10-24

Bradley, Karin Ola Broms Wessel & Moa Tunström (2004b): ”Stadsplanering saknar naturlagar, Men ny-urbanismen är lika dogmatisk som modernismen”, *Dagens Nyheter*, 2004-11-05

Britton, Claes & Thomas Sandell (2003): ”Det sista nybygget” *Svenska Dagbladet* kultursidan 2003-10-29.

Campanello, Louis (1959): *Betänkande om stadsdelsförnyelsen i Gävle, del II*, Gävle: Gävle stads fastighetskontor 1953–1959.

Campbell, Lina (1985): *Staden berättar*, Karlshamn: Kulturnämnden, Karlshamns kommun.

— (1993): *Karlshamns innerstadsbebyggelse, fastighetsbeskrivning del 1-5*. Karlshamn: Kulturkontoret.

Coeterier, J F (2002): “Lay people’s evaluation of historic sites”, *Landscape and Urban Planning,* 59: 111-123.

Cold, Birgit (1991): ”Arkitektonisk kvalitet i norsk trehusbebyggelse”, *Tidskrift för Arkitekturforskning*, Volym 4, nr 1, 1991, s. 7–32.

Cold, Birgit, Arnulf Kolstad & Stig Larssæther (1998): *Aesthetics, well-being and health – abstracts on theoretical and empirical research within environmental aesthetics*, Oslo: Norsk Form.

Cuff, Dana (1991): *Architecture, The Story of Practice*, London: MIT Press 1992.

Curman, Sigurd m. fl. (1908): ”Företal”, *Gamla svenska städer, gator och gränder, hus och gårdar, samlingsverk i bilder jämte förklarande text*, Stockholm: Svenska teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst, häfte 1, s. II–III.

Dahlin, Åsa (2002) *On Architecture, Aesthetic Experience and the Embodied Mind: Seven Essays*, Stockholm: KTH.

Demokratins estetik (1999), Stockholm: Statens offentliga utredningar, SOU 1999:129.

*Den måttfulla staden (*1995, red.: Viveca Berntsson) Boverket 1995.

Den svenska staden, planering och gestaltning - från medeltid till industrialism, (1997, red.: Thomas Hall & Katarina Dunér) Stockholm: Sveriges Radio.

Design Review – Challenging Urban Aesthetic Control (1994, red.: Brenda Case Scheer) London: Chapman & Hall.

Eduards, Cecilia (1999): ”Funderingar kring arkitektur och hur vi talar om den”, *Om arkitektur (ur ett pågående samtal),* (red.: Claes Caldenby & Fredrik Nilsson), Stockholm: Arkitekternas forum för forskning och utveckling (ARKUS) 2002.

Eila Jylkäs (1997) ”Hur mäter man vackert? Estetisk kvalitet i bostadsområdet”, *Bostadspolitik för tjugohundratalet, återtåg och nya värden,* (1997, red.: Bengt Turner & Evert Vedung) Gävle: Meyer.

Eimer, Gerhard (1961): *Die Stadtplanung im Schwedischen Ostseerreich*, Stockholm: Svenska Bokförlaget.

Einarsson, Torbjörn (2003-03-22) ”Det blir bra!”, *Sveriges Arkitekters diskussionsforum*, http://www.arkitekt.se/s6546 (2007-04-13).

Ejlertsson, Göran (1996): *Enkäten i praktiken*, Lund: Studentlitteratur.

Ellis, Cliff (2002) ”The New Urbanism: Critiques and Rebuttals” i *Journal of Urban Design,* Vol 7, No 3, s 261–291, 2002.

Enckell, Peter (2002): ”Nu ska du få säga ditt om stadens kvaliteter”, *Commersen*, v 43, 2002.

Environmental Aesthetic, Theory, Research, and Applications, (1988, red.: Jack L. Nasar) Cambridge: Cambridge University Press.

Environment, cognition and action: An integrated approach, pp 111-147. New York: Oxford University Press.

Eriksson, Eva (2001): *Den moderna staden tar form: arkitektur och debatt 1910-1935*, Stockholm: Ordfront.

Framtidens Upplands Väsby, "Den moderna småstaden", Strategisk kommunplan 2005–2020, Upplands Väsby kommun 2005.

Friberg, Tora & Anita Larsson (2002): *Steg framåt – Strategier och villkor för att förverkliga genusperspektivet i översiktlig planering,* Lund: Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds Universitet. (Rapporter och notiser 162)

From Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application, (2005, red.: Bärbel Tress) Wageningen: Springer. (Wageningen UR Frontis Series, Vol. 12.)

Golling, Daniel (2006): "Om: en bok", *Rum* 2006:3, s. 22.

Groat, Linda N. (1994): "Carbuncles, Columns, and Pyramids, Lay and Expert Evaluations of Contextual Design Strategies", *Design Review – Challenging Urban Aesthetic Control* (red.: Brenda Case Scheer) London: Chapman & Hall 1994, s.

Den svenska staden: planering och gestaltning - från medeltid till industrialism, (1997, red.: Hall, Thomas & Katarina Dunér) Stockholm: Sveriges Radio.

Hall, Thomas (1997) "Den svenska staden i fokus – Om den stadsbyggnadshistoriska forskningens förutsättningar och läge", *Den svenska staden: planering och gestaltning - från medeltid till industrialism*, (red.: Thomas Hall & Katarina Dunér) Stockholm: Sveriges radio 1997, s. 8–13.

Hartig, Terry & Henk Staats (2005): "Linking preference for environments with their restorative quality", *From Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application,* (red.: Bärbel Tress) Wageningen: Springer 2005, s. 279-292. (Wageningen UR Frontis Series, Vol. 12.)

Hellqvist, Thomas (2005): "Arkitektur som provokation", *Arkitekten*, september 2005.

Hentilä, Helka-Liisa (1993): *Vid eget ritbord, arkitektelevers värderingar av arkitektur, arkitekturstudier och arkitektroll*, Stockholm: Formlära, Arkitektur, KTH.

Herschberger, Robert G (1969): "A study of meaning and architecture", *Environmental Aesthetic, Theory, Research, and Applications,* (red.: Jack L. Nasar) Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 175–194.

Hesselgren, Sven (1954): *Arkitekturens uttrycksmedel, en arkitekturteoretisk studie med tillämpning av experimentalprykologi och semantik*, Stockholm: Almqvist & Wiksell

Holm, Lennart (1961) "Levnadsstandard – stadsplanestandard", *Plan* 1961, s. 104–113.

Hultman, Mats (2002): *Seaside, Celebration och Windsor, studier av urbana estetiska regler*, Lund : Formlära, Institutionen för arkitektur, LTH.

Hylse, Christian (2002): "Enkät kartlägger Karlshamns själ", *Blekinge Läns Tidning,* 2002-10-24.

Håkansson, Per Arne (1995): "Människorna om staden: Intervjuer i Mjölby, Höganäs och Östersund", *Den måttfulla staden* (red.: Viveca Berntsson) Karlskrona: Stadsmiljöavd., Boverket 1996, s. 181–197.

Hägerhäll, Caroline M (2005) ”Naturen i landskapsupplevelsen och landskapsupplevelsens natur”, Johansson, Maria och Marianne Küller, red. (2005) *Svensk miljöpsykologi*, s. 209–226.

Ibelings, Hans (2004): *Unmodern Architecture, Contemporary Traditionalism in th Netherlands*, Rotterdam: NAI Publishers.

Isaacs, Raymond (2000): ”The Urban Picturesque: an Aesthetic Experience of Urban Pedestrian Places”, *Journal of Urban Design*, juni 2000, s. 145–180.

Israelsson, Torbjörn, Tord Strannefors & Hans Tydén (2003): *Geografisk rörlighet och arbetsgivarbyten*, Solna: Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS), Ura (Solna), 2003:1.

Johannesson, Lena (1999): ”Demokratins symbolrum, bild och självbild”, *Demokratins estetik,* Stockholm: Statens offentliga utredningar, SOU 1999:129.

Johannisson, Karin (2001): *Nostalgia – en känslas historia*. Stockholm: Bonnier.

Johansson, Bengt O H (1997): *Den stora stadsomvandlingen, erfarenheter från ett kulturmord*, Stockholm: Regeringskansliet.

Johansson, Rolf (1997): *Utvärdering av bostadshus i bruk,* Stockholm: KTH.

Kaplan, Stephen (1987): “Aesthetics, Affect and Cognition”, *Environment and Behavior*, 19. s. 3–32.

Karlshamnsbilder, från anno dazumal till nutid, 1942-1982 (1982, 2002), Karlshamn: Karlshamns fotoklubb i samarbete med Sparbanken i Karlshamn

Karlshamnsbilder, från anno dazumal till nutid. 2, Stad i förändringar (1999), Karlshamn: Karlshamns fotoklubb

Karlstads framtida utveckling, Mätning i Karlstads kommuns medborgarpanel. (2005), Karlstad: Attityd i Karlstad AB.

Karlsson, Anneli (2002): ”Karlshamn under luppen”, *Sydöstran,* 2002-10-24.

Jylkäs, Eila (1997): ”Hur mäter man vackert? Estetisk kvalitet i bostadsområdet”, *Bostadspolitik för tjugohundratalet, återtåg och nya värden,* (red.: Bengt Turner & Evert Vedung) Gävle: Meyer, 1997. s. 215-226

Küller, Rikard (1980) ”Architecture and Emotions”, *Architecture for people,* (red.: B. Mikellides) London: Studio Vista 1980. s. 87-100.

— (1991) ”Environmental assessment from a neuropsychological perspective”, T. Gärling & GW. Evans (Eds.) *Environment, cognition and action: An integrated approach*, pp 111-147. New York: Oxford University Press

— (2005) ”Miljöpsykologins uppkomst och utveckling i Sverige”, *Svensk miljöpsykologi*, (red.: Maria Johansson & Marianne Küller) Lund: Studentlitteratur, 2005.

Kulturens fält, (1998, red.: Donald Broady) Göteborg: Daidalos.

Laike, Thorbjörn (2005): ”Inomhusmiljöns betydelse för barns välbefinnande”, *Svensk miljöpsykologi*, (red.: Maria Johansson & Marianne Küller) Lund: Studentlitteratur.

Lindahl, Göran (1951): ”Stadsplanering i det blå”, *Svensk arkitekturkritik under hundra år, sammanställd och kommenterad av Peter Sundborg*, Stockholm: Arkus 1993.

Listerborn, Carina (2002): *Trygg stad: diskurser om kvinnors rädsla i forskning, policyutveckling och lokal praktik*, Göteborg: Sektionen för arkitektur, 2002:09, Chalmers tekniska högskola.

Londos, Eva (2002): ”Folkets hus, friggebodar på höglandet”, *Tyckt om hus,* (red.: Inger Bergström & Louise Nyström), Karlskrona: Stadsmiljörådet, Boverket 2002, s. 323–327.

Lundequist, Jerker (1998) *Arkitektur; etik = estetik*. Stockholm: KTH, Trita-ARK Forskningspublikation, 1998:11

Lynch, Kevin (1960): *The Image of the City,* Cambridge: MIT Press 1988.

Mattila, Hanna (2002) ”Aesthetic justice and urban planning: Who ought to have the right to design cities?” GeoJournal 58:131-138, 2002

Merrill & Baird (1980) ”Perception and Recall of Aesthetic Quality in a Familiar Environment”, *Psychological Research*, 1980, nr 42, s. 375–390

Michl, Jan (1995) ”Form Follows What? The modernist notion as a carte blanche” http://www.geocities.com/Athens/2360/jm-eng.fff-hai.html

Moberg, Ove (1950): *Karlshamns historia del IV, 1863–1949. Stadens utveckling under demokratiens och industrialismens tidevarv*, Karlshamn.

— (1979): *Karlshamns historia del V, 1950–1975. Karlshamn blir storkommun,* Karlshamn: Lagerblad.

Molina, Irene (1997): *Stadens rasifiering, etnisk boendesegregation i folkhemmet*, Uppsala: Kulturgeografiska institutionen; Uppsala universitet.

— (2005): ”Miljonprogrammet och förortens rasifiering”, *Bor vi i samma stad? Om stadsutveckling, mångfald och rättvisa*, (red.: Karin Bradley, Ola Broms Wessel & Moa Tunström) Kristianstad: Pocky 2005.

Nasar, Jack L. (1994) “Urban Design Aesthetics: The Evaluative Qualities of Building Exteriors”, *Environment and Behavior*, Vol 26, Nr 3, 1994. s. 377–401.

— (1998): *The Evaluative Image of the City,* London: Sage Publications.

Nygaard, Erik (2002): ”Arkitekturteorien – mellem manifester og videnskab”, *Nordisk Arkitekturforskning* 2002:3, s. 39–48.

Nyström, Louise (2002): ”Vad har folk tyckt om sina favorithus?”, *Tyckt om hus,* (red.: Inger Bergström & Louise Nyström), Karlskrona: Stadsmiljörådet, Boverket 2002, s. 341–375.

— (2004) ”Vi måste reparera modernismens misstag” *DN Debatt*, 2004-10-28.

— (2005) ”Arkitekturen i den regionala tillväxten”, *Bildanden*, http://www.bildanden.se/uploads/arkitekturen_regionala_tillvaxten.pdf (2007-04-06).

Ojankoski, Teija (1998): *Oikea pieni kaupunki. Maantieteen ja asukkaiden näkökulma suomalaiseen pikkukaupunkiin.* (Engelsk titel: *The real small town. The Finnish smalltown from geography's and smalltowners' point of view),* Åbo universitet.

Olsson, Sören (1998): *Det offentliga stadslivets förändringar*, Göteborg: Centrum för byggnadskultur i västra Sverige.

Om arkitektur (ur ett pågående samtal), (2002, red.: Claes Caldenby & Fredrik Nilsson), Stockholm: Arkitekternas forum för forskning och utveckling (ARKUS).

Orrskog, Lars (2005): ”Stora och små berättelser om svenskt stadsbyggande”, *Bor vi i samma stad? Om stadsutveckling, mångfald och rättvisa*, (red.: Karin Bradley, Ola Broms Wessel & Moa Tunström) Kristianstad: Pocky 2005, s. 27–38.

Paulsson, Gregor (1950-53): *Svensk stad, del I-II,* Stockholm: Bonnier.

Persson, Martin (2001): *Attitydundersökning bland Eslövs trafikanter. Förestudie projekt MöTs,* Lund: Trivector information.

von Platen, Fredrik (1995) ”Så gick det till”, *Den måttfulla staden,* (red.: Viveca Berntsson) Karlskrona: Stadsmiljöavd., Boverket 1996, s. 12–13.

Porteous, Douglas J. (1996) *Environmental aesthetics: ideas, politics and planning*, London: Routledge, 1996

Prak, Niels L (1984): *Architects, the Noted and the Ignored*, Chichester: John Wiley & Sons, cop..

Ramel, Björn (2007) ”Byggherrar med medel i tiden”, *Magsinet Neo*, mars/april 2007, s. 26–32.

Rentzhog, Sten (1967) *Stad i trä – panelarkitekturen, ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria*, Stockholm: Nordiska museet, 1986.

Rosengren, Hilding (1918): *Karlshamns historia del I, 1664-1914. Stadens grundläggning och första öden,* Karlshamn 1918.

— (1927): *Karlshamns historia del II, 1664-1914. Tiden från det stora nordiska krigets slut intill kontinentalspärrningen 1806,* Karlshamn 1980.

Rosengren, Hilding & Gunnar Samuelsson (1949): *Karlshamns historia del III, 1809–1862.* Karlshamn 1949.

Rådberg, Johan (1994) *Den svenska trädgårdsstaden,* Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning, Byggforskningsrådet, T 1994:26.

— (2000) *Attraktiva kvarterstyper, En undersökning av bebyggelse, befolkning och attraktivitet i Stockholms Söderort,* Stockholm: KTH, Trita-IP. FR, 00:67.

Rönn, Magnus (2006): ”Det mångtydiga kvalitetsbegreppet”, *Arkitekttävlingar, gestaltningsprogram och arkitektonisk kvalitet* (red.: Charlotte Svensson, Elisabeth Tornberg och Magnus Rönn) Stockholm: Skolan för arkitektur och samhällsbyggnad, KTH 2006. (TRITA-ARK 2006:1) s. 41–51.

Scruton, Roger (1979): *The Aesthetics of Architecture*, Princeton, N.J.: Princeton U.P., cop.

Skantze, Ann (1996) *Tillhörighet och främlingskap: En förorts arkitektur i de boendes meningssammanhang*. Stockholm: Stockholms Universitet, Pedagogiska institu–tionen.

Smith Peter F. (1976): ”A Psychological Model for Aesthetic Experience”, *Leonardo*, Vol. 9, No. 1. Winter, 1976. s. 25-31.

– (1987): *Architecture and the principle of harmony,* London: Riba publications.

Stake, Robert E. (1995) *The Art of Case Study Research*, London: Sage.

Stamps III, Arthur E. (1999): “Demographic Effects in Environmental Aesthetics, A Meta-Analysis”, *Journal of Planning Literature*, Vol. 14, No 2. Sage Publications.

Sternudd, Catharina (2005): *Bilden av småstaden: Karlshamns invånare värderar sin stadsmilljö*, Lund: Institutionen för arkitektur och byggd miljö, LTH.

Sundbybergs översiktsplan (2001) Sundbybergs stad.

Svensk arkitekturkritik under hundra år, sammanställd och kommenterad av Peter Sundborg (1993), Stockholm: Arkus.

Svensk miljöpsykologi, (2005, red.: Maria Johansson & Marianne Küller) Lund: Studentlitteratur.

Svenska teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst (1908): *Gamla svenska städer: gator och gränder, hus och gårdar*, samlingsverk i bilder jämte förklarande text, Stockholm: Cederquists grafiska arktiebolags förlag.

Söderberg, Göran (2005): ”Vem vill tömma pottan i gränden?”, *Arkitekten*, oktober 2005.

Tivadar, Blanka & Breda Luthar (2005): “Food, Ethics and Aesthetics”, *Appetite*, 44:2, 2005. s. 215-233.

Todorova, Assenna (2004): ”Preferences for and attitudes towards street flowers and trees in

Sapporo, Japan", *Landscape and Urban Planning* 69, 2004. s. 403–416.

Trost, Jan (2001): *Enkätboken,* Lund: Studentlitteratur.

Tyckt om hus, (2002, red.: Inger Bergström & Louise Nyström), Karlskrona: Stadsmiljörådet, Boverket.

Werne, Finn (1987): *Den osynliga arkitekturen*, Göteborg: Vinga press.

— (1997): *Arkitekturens ismer*, Stockholm: Stiftelsen Arkus, 1998.

Westerman, Ann (1976): *Estetisk värdering av byggnadsexteriörer*, Stockholm, Avdelningen för Arkitektur, KTH.

Wingård, Lisa (2005): *Om att bli arkitekt,* Göteborg: Chalmers.

Åsvärn, Gunnar (1958) "Småstad i storstad" *Plan* 1958:2. s. 55-61.

Zajonc, R. B. (1980): "Feeling and Thinking: Preferences Need No Inferences", *American Psychologist*, 1980: 35, 151-175.

Zhao, Xuedong (1987): *Attributions of architectural form, models for understanding and inheriting characteristics of traditional Chinese architectural form*, Lund: Institutionen för miljöpsykologi, LTH.

Ödmann, Ella (1986): *Bakom fasaden, Om arkitektelevers kunskaper och värderingar*, Stockholm: Liber.

Åsvärn, Gunnar (1958) "Småstad i storstad", *Plan* 1958:2, s 55-61.

Internetkällor

Cyber City (2007): *Karlshamns befolkningsutveckling 1690-1995*. www.historia.su.se/urban-history/cybcity/stad/karlshamn/befolkning.htm (2007-04-19)

Eksjö kommun (2007): *Tre trästäder*. www.eksjo.se/TURISM/tre_tra.htm, (2007-04-20)

Helsingborgs kommun (2002): *Problem och möjligheter på söder, - en sammanställning av 300 gruppsamtal med 1500 personer som bor och/eller arbetar på Söder samt resultatet av en hushållsenkät.* www.helsingborg.se/upload/Medborgarutskott/S%C3%B6der%20i%20f%C3%B6r%C3%A4ndring/SatyckerSoder.pdf (2006-05-08)

Jakri AB (2006). www.jakriborg.se (2006-04-24)

Järla sjö AB (2006). www.jarlasjo.se (2006-04-20)

Norrtälje kommun (2007): Norrtäljebornas inkomster ökar mest i länet, Pressmeddelande 2003-12-15. www.norrtalje.se/templates/Page____3974.aspx (2007-04-20)

Nynäshamn, Stockholms stads hemsida (2007): *Gemytlig småstad med skärgårdskänsla*, www.stockholmtown.com/templates/Region___7802__SV.aspx (2007-04-20)

Piteå kommun (2007): *Piteå en stor småstad*, www.pitea.se/turism/kuriosa/storsmastad.html (2007-04-20)

SCB (2003) *Karlshamn 2003, Kommunfakta.* www.h.scb.se/kommunfakta/k_frame.htm

SCB (2006) Befolkningsstatistik: " Folkmängd i riket, län och kommuner 31/12/2006 och befolkningsförändringar 2006", *Befolkningsstatistik*. www.scb.se/templates/tableOrChart____193256.asp (2007-04-20)

Sölvesborgs kommun (2007): *Sölvesborgs kommun - av naturliga skäl, Cityföreningen – företagarna.* www.solvesborg.se/1980 (2007-04-20)

Bilaga: Enkätformulär

LUNDS TEKNISKA HÖGSKOLA
Lunds universitet

VILKEN ÄR DIN BILD AV KARLSHAMN?

Jag som frågar heter Catharina Sternudd och är uppvuxen i Karlshamn. Numera är jag doktorand i Stadsbyggnad vid Arkitektskolan på Lunds Tekniska Högskola där jag arbetar inom forskningsprojektet ”Den mänskliga staden”. Min handledare är professor Johan Rådberg.

Denna enkät kommer att ligga till grund för min licentiatavhandling ”*Småstadens estetiska kvaliteter – boendes och besökares bild av Karlshamn*” och min avsikt med undersökningen är att ta reda på hur Karlshamns invånare ser på sin stad. Jag vill veta vad i stadsbilden som karlshamnsborna tycker om, vad de är likgiltiga inför och ifall det finns delar som många ogillar.

Enkätundersökningen genomförs i samråd med kommunens stadsmiljö-avdelning som också kommer att få tillgång till resultaten. Kanske kan Ditt bidrag visa på kvaliteter som borde utvecklas eller platser som borde skyddas mot förändring.

Inga uppgifter om namn eller adress kommer att samlas in eller registreras. Du som fyller i enkäten förblir helt anonym i undersökningen.

Att fylla i enkäten

Fundera inte för mycket på varje fråga, hela enkäten kan Du nog besvara på ungefär 15 minuter. Fastnar Du på någon fråga så lämna den och gå vidare. Om Du har synpunkter eller frågor om enkäten får Du gärna kontakta mig på nedanstående adress.

Jag är tacksam om Du besvarar enkäten så snart som möjligt och sänder den till mig i bifogat svarskuvert (eller lämnar tillbaka den där Du fick den). Senast den 15 november behöver jag Ditt svar.

Tack för Din medverkan!

Catharina Sternudd

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046-222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

1. HUR STÄMMER DESSA BESKRIVNINGAR MED DIN BILD AV KARLSHAMN?

Svara genom att kryssa i någon av rutorna. Ett kryss längst till höger innebär att Du tycker beskrivningen stämmer precis och ett kryss längst till vänster innebär att Du inte tycker beskrivningen stämmer alls. En markering i mitten (den markerade rutan) betyder att Du är neutral eller att Du inte kan ta ställning till beskrivningen. Sätt bara ett kryss på varje rad.

Karlshamn är …

	←stämmer inte alls						stämmer precis→
a. en typisk sommarstad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. en vanlig svensk småstad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. en stad med dålig luft	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. en ganska ful stad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e. en trevlig stad att bo i	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	←stämmer inte alls						stämmer precis→
f. en modern stad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
g. en stad med trivsam atmosfär	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
h. en stad med intressant kulturmiljö	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
i. en stad med många fina hus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
j. en stad som bilarna tar över	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	←stämmer inte alls						stämmer precis→
k. en trist håla	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
l. en stad med ett vackert torg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
m. en typisk trästad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
n. en stad med intressant historia	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
o. en stad med många gamla hus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	←stämmer inte alls						stämmer precis→
p. en bra cykelstad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
q. en stad med många fina gårdar	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
r. en omodern stad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
s. en lagom stor stad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
t. en vacker idyll	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	←stämmer inte alls						stämmer precis→
u. en stad med för många höghus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
v. en stad med många fula hus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
w. en stad med för lite parker	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
x. en stad med härlig natur omkring	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
y. en typisk kuststad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046-222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

HUR SER DU PÅ KARLSHAMNS STADSMILÖ?
Svara med namn på platser eller byggnader i Karlshamn. Kan Du inte komma på något namn för en speciell plats eller byggnad så beskriv ungefär var den ligger. Du får gärna svara utförligt på fråga 8 och 9.

2. **FINNS DET NÅGON PLATS SOM ÄR SPECIELLT "KARLSHAMNSK" FÖR DIG?**

.....

3. **RÄKNA UPP FYRA ANDRA PLATSER ELLER BYGGNADER SOM DU TYCKER ÄR VIKTIGA FÖR KARLSHAMNS IDENTITET?**

a. .....

b. .....

c. .....

d. .....

4. **NÄR DU VISAR KARLSHAMN FÖR HITRESTA GÄSTER, VILKA PLATSER TAR DU DEM TILL?**

a. .....

b. .....

c. .....

5. **FINNS DET NÅGOT I KARLSHAMNS STADSMILJÖ SOM DU HOPPAS ALDRIG FÖRÄNDRAS?**

.....

6. **VILKEN ÄR KARLSHAMNS VACKRASTE BYGGNAD ELLER PLATS?** (Du kan nämna fler än en)

.....

7. **VILKEN ÄR KARLSHAMNS FULASTE BYGGNAD ELLER PLATS?** (Du kan nämna fler än en)

.....

8. **OM DU KUNDE FÖRBÄTTRA NÅGOT I KARLSHAMNS STADSMILJÖ, VAD SKULLE DET VARA?**

.....

.....

9. **HAR DU FLER ÅSIKTER OM KARLSHAMNS STADSMILJÖ SÅ KAN DU SKRIVA DEM HÄR.**

.....

.....

.....

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046-222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

10. HUR VÄRDERAR DU UTSEENDET PÅ DESSA PLATSER OCH BYGGNADER I KARLSHAMN?
Svara genom att kryssa i någon av rutorna. Ett kryss längst till höger innebär att Du tycker byggnaden/platsen är mycket vacker och ett kryss längst till vänster innebär att Du tycker den är förskräckligt ful. En markering i mitten (den markerade rutan) betyder att Du är neutral eller att Du inte kan ta ställning till byggnadens/platsens utseende. Sätt bara ett kryss på varje rad.

	←förskräckligt ful						mycket vacker→
a) Flaggen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Fiskehamnen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Torget	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Gamla Stadshotellet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) Näsviken	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	←förskräckligt ful						mycket vacker→
f) Rosengården	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
g) Lokstallarna	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
h) Domus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
i) Väggaskolan	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
j) Skottsbergska gården	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	←förskräckligt ful						mycket vacker→
k) Rådhuset	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
l) Margarinfabriken	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
m) Hotellet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
n) Villa Utsikten	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
o) Vägga idrottshall	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	←förskräckligt ful						mycket vacker→
p) Bodetorpsskolan	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
q) Stadsteatern	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
r) Polisstationen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
s) Gästhamnen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
t) Konsthallen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	←förskräckligt ful						mycket vacker→
u) Kyrkan	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
v) Näsgränden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
w) Gamla tennishallen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
x) Väggabadet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
y) Bellevueparken	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046-222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

TILL SIST VILL JAG STÄLLA NÅGRA FRÅGOR OM DIG SOM SVARAT PÅ ENKÄTEN.

Är Du ☐ man ☐ kvinna

Hur lever Du? ☐ ensamstående ☐ gift/sambo

☐ annat, nämligen .....
(ex. studentboende, kollektiv…)

Har Du barn under 18 år som bor hos dig? ☐ nej ☐ ja

Vilket år är Du född?.....

Vilken är Din huvudsakliga sysselsättning? .....
(ex. vårdbiträde, studerande, arkitekt , arbetslös, pensionär, fastighetsskötare, lärare…)

Vilken är Din högsta utbildning?.....
(ex. grundskola, folkskola, högskola, folkhögskola, gymnasieskola, vårdskola…)

Hur länge har Du bott i Karlshamn? .....

Nu är Du färdig, tack så mycket för Din medverkan!
Lägg enkäten i det frankerade svarskuvertet och sänd den till mig så snart Du kan.

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046-222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

HUR SER DU PÅ DESSA BILDER AV KARLSHAMN?

BILD 1



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 2



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 3



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

BILD 4



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 5



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 6



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 7



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 8



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

BILD 9



Byggnaderna på bilden är vackra
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 10



Byggnaderna på bilden är vackra
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 11



Byggnaderna på bilden är vackra
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 12



Byggnaderna på bilden är vackra
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 13



Byggnaderna på bilden är vackra
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn
←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

BILD 14



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 15



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 16



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

BILD 17



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 18



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 19



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

BILD 20



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 21



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 22



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

BILD 23



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 24



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 25



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

BILD 26



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 27



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 28



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

BILD 29



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 30



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 31



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

BILD 32



Byggnaderna på bilden är vackra

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön på bilden ser trivsam ut

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, mycket→

Miljön stämmer med min bild av Karlshamn

←nej, inte alls ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ja, absolut→

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

TILL SIST VILL JAG STÄLLA NÅGRA FRÅGOR OM DIG SOM SVARAT PÅ ENKÄTEN (UPPGIFTER REGISTRERAS SEPARAT IFÖR DE BÅDA ENKÄTERNA SÅ DÄRFÖR FRÅGAR JAG IGEN).

Är Du ☐ man ☐ kvinna

Hur lever Du? ☐ ensamstående ☐ gift/sambo

☐ annat, nämligen .....

(ex. studentboende, kollektiv…)

Har Du barn under 18 år som bor hos dig? ☐ nej ☐ ja

Vilket år är Du född?.....

Vilken är Din huvudsakliga sysselsättning? .....

(ex. vårdbiträde, studerande, arkitekt, arbetslös, pensionär, fastighetsskötare, lärare…)

Vilken är Din högsta utbildning?.....

(ex. grundskola, folkskola, högskola, folkhögskola, gymnasieskola, vårdskola…)

Hur länge har du bott i Karlshamn? .....

JAG HAR OCKSÅ NÅGRA FRÅGOR OM DITT BOENDE.

I vilken del av Karlshamn bor Du?

☐ Centrala staden (kvartersstaden)	☐ Gullbergslyckan	☐ Prästslätten
☐ Stenhagen	☐ Nya Stan	☐ Högadal
☐ Korpadalen	☐ Fridhem	☐ Rosenkällan
☐ Skogsborg	☐ Norra Prästslätten	
☐ Pengaberget/Dalgången	☐ Möllebacken	

☐ Annan del av staden, nämligen.....

☐ Utanför staden, nämligen.....

Hur ser du på den del av staden där du bor? .....

.....

.....

Var någon annanstans i Karlshamnstrakten skulle Du bo om möjlighet fanns? .....

Varför just där?.....

.....

Nu är Du färdig, tack så mycket för Din medverkan!
Lägg enkäten i det frankerade svarskuvertet och sänd den till mig så snart Du kan.

Catharina Sternudd, Doktorand, Stadsbyggnad, Institutionen för Arkitektur LTH. Tel. 046/222 15 35. E-mail catharina.sternudd@ark5.lth.se

ERRATA

S	STYCKE	RAD	RÄTTELSE
6	2	6	*1905l* ska vara *1905*
15	2	3	*kontroversiell* ska vara *kontroversiellt*
15	2	6-7	*undersöks i form av en* ska vara *består i*
17	2	11	*kan* ska bort
17	3	5	*grupp* ska vara *grupps*
19	4	4	*har* ska bort
50	tabell	x-axel	*0–7* ska vara *11–19*
64	4	4	*1990-talet* ska vara *1980-talet*
75, 76			sidan är felvänd, läs 76 före 75
93	2	6	*värderad* ska vara *värderade*
96	1	5	*informanterna* ska vara *några informanter*
108	tabell	2	*ilmmediate* ska vara *immediate*
118	1	5	*av* ska vara *på*
118	3	5	*detta* ska vara *samma*
119	5	5	*tas inte* ska vara *inte tas*
121	2	2	*därför vi* ska vara *vi därför*
137	tabell	8	*referenser* ska flyttas till mittkolumnen
149	3	13	*upplevelse* ska vara *upplevelser*
154	4	2	*en* ska bort
171	1	10	*ifrågasätter* ska in mellan *kulturområdet* och *användande*


ÖREBRO
LANDSKRONA
TRIANGELN
NORRKÖPING
MALMÖ
GEFLE
Lycke
Södergatan
Kungsgatan
Kungsgatan
Kungsg